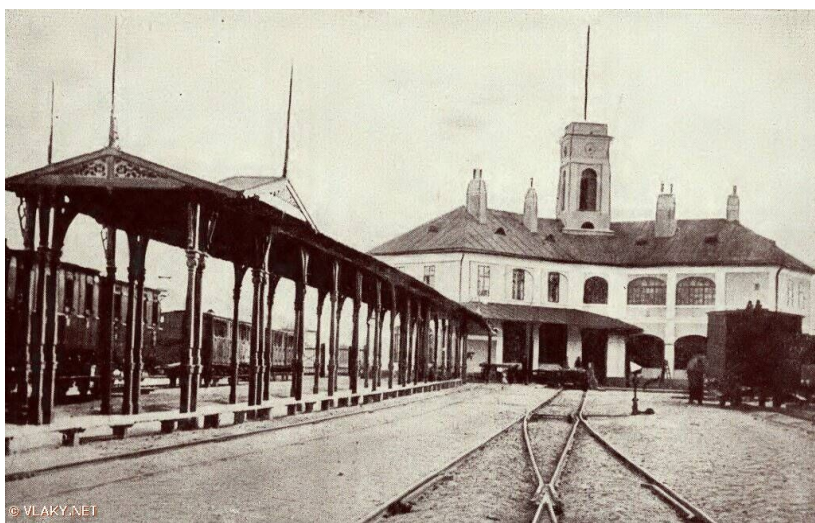

Verbum Historiae 2/2015

Bratislava 2015

Bratislava 2015

Verbum Historiae 2/2015

vedecký internetový časopis

Katedry histórie PdF UK v Bratislave

<https://www.fedu.uniba.sk/sucasti/katedry/katedra-historie/casopis-verbum-historiae/>

email: verbum.historiae@gmail.com

Editori:

Mgr. Branislav Krasnovský, PhD.

Redakčná rada:

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD. – predseda (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. PhDr. Július Bartl, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)

PhDr. Anna Bocková, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

dr. Jure Gašparič, PhD. (Ústav najnovších dejín, Lubľana)

dr. Jaromir Jeszke (Univerzita Adama Mickiewicza, Poznaň)

doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Mgr. Branislav Krasnovský, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Doc. Mgr. Pavol Matula, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. Alain Soubigou (Parížska univerzita, Paríž)

Mgr. Monika Tihányiová, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

PhDr. Mária Tonková, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Mgr. Miriam Viršínská, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Recenzenti:

Prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.

Prof. PhDr. Pavol Petruf, DrSc.

Grafická úprava:

Mgr. Branislav Krasnovský, PhD.

© Vydáva Katedra histórie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Račianska 59, Bratislava

ISSN 1339-4053

Obsah

Editoriál

Krasnovský, B.	Editoriál	6
-----------------------	-----------	---

Štúdie

Hallon, I.	<i>Stavebníctvo a stavebné podnikanie na Slovensku 1918 - 1938</i>	8
Sabol, M.	<i>Hospodársky význam bratislavského prístavu do 1. polovice 20. storočia</i>	28
Senček, R. R.	<i>Streptomycín – epizóda jedného antibiotika</i>	65
Krasnovský, B.	<i>Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939 - 1945</i>	80
Ďurčo, M.	<i>Hradné cesty ako predmet historického výskumu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov.</i>	107

Dokumenty

Bocková, A.	<i>Postoje študentov k dejinám. (náhľady na hospodárske, politické a sociálno-kultúrne dianie</i>	137
--------------------	---	-----

Práce študentov

Višňovská, I.	<i>Politický proces s učiteľkami Vilmou Dovalovou a Editou Mikulovou</i>	162
----------------------	--	-----

Správy

Letz, R.	<i>Vedecká konferencia Historické aspekty vytvárania pojmu slovenského územia</i>	208
Kamenický, M.	<i>Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou: Študenti zo Slovenska na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1945.</i>	213
Tonková, M.	<i>Slovenská súčasť medzinárodného projektu Sites of Memory: heritage of Memory – memory of the Heritage</i>	218

Recenzie

Letz, R. (rec.)	<i>Bystrický, Valerián: Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu. Bratislava 2014, 464 s.</i>	228
------------------------	--	-----

Autori

Autori		231
---------------	--	-----

Editoriál

Vážení čitatelia,

začiatok Adventu 2015, do ktorého spadá aj vydanie nového čísla *Verbum Historiae* predstavuje obdobie radostného očakávania Vianoc - sviatkov hojnosti, radosti a pokoja, ktoré takmer každý túži stráviť v spoločnosti svojich blízkych, s cieľom oddýchnuť si a nazbierať dostatok síl do Nového roku 2016.

Keďže vieme, že naši sympatizanti či už z radov odborníkov, ale aj z radov širšej čitateľskej obce s netrpezlivosťou očakávali ďalšie číslo nášho zborníka, rozhodli sme sa ich potešiť v predvianočnom čase špecifickým charakterom čísla, ktoré je v podstate monotematicky venované najmä hospodárskym dejinám a dejinám vedy a techniky. Veríme, že čitateľov svojím obsahom toto číslo rovnako zaujme, a spríjemní im chvíle oddychu a štúdia počas sviatkov.

Dovoľte mi teda ešte raz popriať všetkým našim čitateľom a ich blízkym príjemné prežitie Adventu, Vianoc a popriať všetko najlepšie v Novom roku 2016.

Branislav Krasnovský

Štúdie

STAVEBNÍCTVO A STAVITEĽSKÉ PODNIKANIE NA SLOVENSKU 1918 – 1938

Eudovít Hallon

Rozpad habsburskej monarchie a vznik ČSR vytvorili predpoklady pre formovanie stavebníctva ako samostatného priemyselného odvetvia na území dnešného Slovenska. Napriek celkovému zaostávaniu industrializačného procesu až do polovice 30. rokov zažívalo stavebníctvo Slovenska, najmä v obdobiach hospodárskych konjunktúr, pomerne úspešný rozmach. Štátoprávne a národnopolitické zmeny po roku 1918 totiž vyvolali potrebu výstavby celej novej štruktúry úradov štátnej správy a územnej samosprávy, nových národných inštitúcií, kultúrnych ustanovizní, národného školstva, ako aj nemocníc a priestorov pre samostatnú armádu a bezpečnostné zložky nového štátu. Pre zamestnancov všetkých uvedených nových štruktúr museli byť urýchlene vybudované tisíce bytov. Slovenské mestá nadobudli vplyvom národno-politických zmien úplne nové postavenie a úlohy. Bratislava sa z provinčného hospodárskeho a kultúrneho centra zmenila na hlavné mesto Slovenska s centrálnymi úradmi a s celonárodnými kultúrnymi inštitúciami. Ďalšie väčšie sídla prevzali úlohu nových centier národnej kultúry, školstva, štátnych úradov a ustanovizní. Konjunktúre stavebníctva pomohol aj demografický vývoj. Počet obyvateľov Slovenska vzrástol počas medzivojnového obdobia približne z 2,9 mil. na 3,5 mil., čo si vyžiadalo rozsiahlu výstavbu bytov, rodinných domov, ako aj škôl, nemocníc, rozšírenie infraštruktúry a výstavbu na uspokojenie ďalších potrieb obyvateľstva.

Najväčší prírastok obyvateľov zaznamenala Bratislava, a to z 85 tis. na 152 tis. Všetky uvedené faktory svedčia o tom, že urbanizácia Slovenska, ktorá vo väčšom meradle začala s nástupom industrializácie na prelome 19. a 20. storočia, sa v rokoch 1918 – 1938 musela aj napriek značným hospodárskym problémom podstatne urýchliť.¹

Súčasťou rozvoja stavebníctva v sledovanom období bola nevyhnutná prestavba infraštruktúry po rozpade Rakúsko – Uhorska. Išlo najmä o rozsiahlu prestavbu, dostavbu a rekonštrukciu železničnej a cestnej siete. Zároveň práve v medzivojnových rokoch začala na Slovensku systematická elektrifikácia s podporou štátu a nástup automobilizmu podnietil budovanie moderných cestných komunikácií. Do vývoja infraštruktúry patrila aj výstavba veľkých riečnych prístavov na Dunaji, urýchlenie telefonizácie a modernizácia telegrafnej siete. Budovanie nových továrenských celkov postupovalo z viacerých príčin až do začiatku 30. rokov pomaly. V starších podnikoch však napredovala veľmi intenzívna rekonštrukcia a modernizácia v záujme udržania konkurencieschopnosti na náročných svetových trhoch. Výstavba nových závodov pokročila v 30. rokoch s oživením industrializácie, do značnej miery podnecovanej štátom s cieľom zvýšiť obranyschopnosť krajiny. Na severozápadnom Slovensku v oblasti Považia vyrástli veľké zbrojárske komplexy. Nové závody pribudli aj v ďalších častiach západného a stredného Slovenska.

Významným motivačným činiteľom vývoja stavebníctva počas celého obdobia medzivojnových rokov bol zákon na podporu stavebného ruchu,

1 Statistická ročenka Republiky československé, rok 1938, s. 20-21; Štatistická príručka Slovenska, rok 1947, s. 6, 13.

prijatý už v prvom období existencie ČSR a neskôr pravidelne novelizovaný. Umožňoval napríklad spätné uhrádzanie časti stavebných nákladov štátom, a to od 35 % až do 85 % ich hodnoty. Štát mohol pokryť aj časť nákladov na úroky a amortizáciu pri splácaní stavebných hypoték od 1 % do 4 %. Finančná pomoc štátu sa mala od roka 1928 čerpať z tzv. bytového fondu, tvoreného príspevkami majiteľov nájomných domov, ako aj nájomníkov. Príspevky nájomcov plynuli do štátnej pokladnice, kde 50 % hodnoty príspevkov ukladali ako bezúročný vklad platiteľov. Smerom na Slovensko však tieto podpory zo štátnych zdrojov plynuli v podstatne skromnejších hodnotách než do českých krajín. Štát okrem podpory bytovej výstavby budoval byty pre vlastných zamestnancov. Ďalšie zamestnanecké byty financovali samosprávy vyšších územných celkov – žúp a neskôr od roka 1928 novozriadená Slovenská krajina. Ubytovanie pre vojakov z povolania bolo financované výťažkami zo štátnej lotérie. Na Slovensku bol v platnosti aj tzv. vyvlastňovací zákon, vychádzajúci ešte z ustanovení uhorského priemyselného zákona z roka 1907. Podporoval výstavbu cestných komunikácií uľahčeným vyvlastňovaním súkromných pozemkov. V polovici 30. rokov sa možnosť uľahčeného vyvlastnenia rozšírila aj na pozemky, na ktorých stáli objekty určené na urýchlenu asanáciu. V záujme modernizácie vidieka štát obciam poskytoval právo bez väčších právnych komplikácií asanovať zastarané objekty, aby uvoľnili miesto novej výstavbe.²

Vývoj cestného staviteľstva dostal veľmi silný podnet v roku 1927

2 Stavebný ruch. In *Slovenský priemysel*, rok 1928, s. 23-24; Stavebný ruch. In *Slovenský priemysel*, rok 1929, s. 104-105; HLAVAJ, Ján. Vývoj stavebného ruchu na Slovensku po prevrate. In *Slovenský staviteľ*, roč. 8, 1938, č. 9 – 10, s. 199-201.

vznikom tzv. cestného fondu, dotovaného pôžičkou 1 mld. Kč od verejnoprávnej sociálnej poisťovne, ako aj výnosom z daní, dávok a poplatkov súvisiacich s cestnou dopravou. Na Slovensku mal cestný fond slúžiť predovšetkým na výstavbu nových ciest, kým v českých krajinách iba na rekonštrukcie. V roku 1929 Ministerstvo verejných prác ČSR vypracovalo dlhodobý program výstavby cestnej siete. Kľúčom na rozdeľovanie dotácií z cestného fondu medzi západnú a východnú časť ČSR sa stal podiel na rozsahu cestnej siete a na počte motorových vozidiel. Napriek mnohonásobnému zvýšeniu počtu motorových vozidiel na Slovensku zo 143 na 20 365 v rokoch 1920 – 1937 podiel v celoštátnom meradle dosiahol maximálne 10 %. Po zohľadnení podielu na dĺžke cestnej siete poskytoval cestný fond Slovensku v priemere okolo 14 % ročnej hodnoty výdavkov. Na podporu cestnej dopravy vznikla v 30. rokoch korporácia Československá cestná spoločnosť. Na jej pôde pracovala osobitná slovenská investičná komisia, ktorá vypracovala v roku 1937 plán ďalších etáp výstavby ciest, rozčlenený na dve päťročné. Stavebný ruch na cestách Slovenska bol najaktívnejší práve v poslednom období existencie ČSR. V 30. rokoch štát podporil aj vodné staviteľstvo, najmä budovanie prístavov, vodných diel, hydrocentrál a úpravu vodných tokov so zámerom ich splavenia. Vznikol tzv. vodocestný fond a v roku 1931 vládne miesta na podklade osobitného zákona č. 50 vypracovali vodohospodársky plán. Jeho súčasťou bol projekt 15 stupňov kaskády hydrocentrál na rieke Váh s celkovým nákladom 1,3 mld. Kč.³

3 HALLON, Ludovít. Infrastrukturpolitik und allgemeine Wirtschaftspolitik des tschechoslowakischen Staates in der Slowakei 1918 – 1938. In MULLER, Uwe (Hrsg.). *Ausgebeutet oder alimentiert ? Regionale Wirtschaftspolitik und nationale Minderheiten in Ostmitteleuropa (1867 – 1939). Frankfurter Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Ostmitteleuropas*, Band 13, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag,

Jedným z hlavných ukazovateľov vývoja stavebníctva je počet novopostavených budov a dokončených bytov. Výkladnou skriňou Slovenska bolo v danom smere, podobne ako aj v ďalších sférach stavebníctva, hlavné mesto Bratislava. Počet domov tu v rokoch 1918 – 1936 vzrástol z 3 512 na 7 791 a počet bytov približne z 18 250 na 33 367, pričom asi 1 550 bytov asanovali. Zvýšenie teda v oboch prípadoch predstavovalo asi dvojnásobok. Väčší počet bytov pribudol aj v ďalších významných mestách, napríklad v Trnave približne 1 400, v Žiline 1 200, v Nitre 1000 a v Martine 750. Na súčasnú pomery Slovenska išlo o vysoké prírastky. Napríklad v Martine vzrástol počet domov v sledovanom období asi na trojnásobok. Okrem číselných údajov treba upozorniť aj na kvalitatívne zmeny bytového fondu ohľadne využitia nových materiálov, stavebných postupov, nových inžinierskych sietí alebo plochy bytov. Medzi nové bytové domy patril aj prvý „slovenský mrakodrap“ – výškový dom, ktorý nechala v Bratislave v 30. rokoch postaviť mäsiarska firma Manderla.⁴

Veľavravné boli aj výsledky stavebnej činnosti v oblasti kultúry, školstva, zdravotníctva a verejných inštitúcií. Vyrástli nové kultúrne stánky, ako napríklad budovy Zemeľského múzea v Bratislave, Národného múzea a Matice slovenskej v Martine, Národný dom v Banskej Bystrici, dom Slovenskej ligy, objekty lekárskej, filozofickej a právnickej fakulty novej Univerzity Komenského v Bratislave a z ďalších inštitúcií napríklad komplex Ústavu pre zveľadenie živností v Martine, Živnostenský dom v Bratislave

2006, s. 213-230

4 HLAVAJ, Vývoj stavebného ruchu na Slovensku, s. 200.

a početné kultúrne domy vo viacerých mestách a obciach. Základné školy budoval priamo štát alebo prispieval na stavbu škôl až do 90 % hodnoty nákladov, pričom zostatok mohli obce a mestá financovať z dlhodobých výhodných pôžičiek so zárukou vyšších územných celkov. Stavba alebo rekonštrukcia základnej školy sa uskutočnila takmer vo všetkých sídlach. Štát na Slovensku z vlastných zdrojov postavil v rokoch 1919 – 1936 celkom 90 základných a nižších stredných škôl (mešťanok) s nákladmi 60 mil. Kč. Vo všetkých častiach Slovenska pribudli budovy nových vyšších stredných a učňovských škôl. Boli to napríklad nové gymnáziá v deviatich mestách a osem odborných škôl v šiestich mestách. Významnou súčasťou staveiteľstva vo sfére kultúry boli sakrálné stavby, financované jednotlivými cirkvami. Veľmi aktívna bola evanjelická cirkev, do roka 1918 v habsburskej monarchii určitým spôsobom zaznávaná. V medzivojnových rokoch postavila 50 nových a rekonštruovala 30 starších kostolov.⁵

Výstavba a rekonštrukcia nemocníc bola najmä v kompetencii žúp a po ich zániku prešli kompetencie a povinnosti do rúk Slovenskej krajiny. Práve z rozpočtu Slovenskej krajiny boli vybudované alebo rozšírené nemocnice v 17 mestách rôznych častí Slovenska. Okrem toho centrálna štátna správa rozšírila najväčšie nemocnice v Bratislave a Košiciach. Nemocnice vznikali aj zo súkromnej iniciatívy, napríklad Kochovo sanatórium a Židovská nemocnica v Bratislave. Osobitnou kapitolou rozvoja zdravotníctva bolo slovenské kúpeľníctvo a liečebné domy v horských oblastiach. Dlhodobá tradícia početných kúpeľných centier na Slovensku pokračovala

⁵ Tamže, s. 201-202.

v medzivojnových rokoch veľmi čulou stavebnou činnosťou. Väčšina významných kúpeľov sa modernizovala novými kúpeľnými domami a hotelmi, napríklad v Piešťanoch, Trenčianskych Tepliciach, Rajeckých Tepliciach, Štubnianskych Tepliciach. Celý nový kúpeľný komplex vznikol v štátnych kúpeľoch Sliač na strednom Slovensku. Výnimočným príkladom kúpeľného staviteľstva bol kolonádny most v Piešťanoch. Moderné horské sanatóriá na liečbu respiračných chorôb a iné účely boli postavené napríklad vo Vysokých Tatrách vo Vyšných Hágoch, Dolnom Smokovci, na Štrbskom Plese a inde.⁶

Československý štát venoval veľkú pozornosť materiálnemu zabezpečeniu štátnej správy, súdnictva, daňových úradov a bezpečnostných zložiek, k čomu patrili aj zodpovedajúce budovy. V Bratislave a Ružomberku nechal štát postaviť veľké objekty krajských súdov a vo viacerých mestách budovy okresných súdov a okresných úradov. Finančné úrady dostali k dispozícii nové priestory v Bratislave, Košiciach, Trenčíne a v Liptovskom Mikuláši. Medzi nové dominanty Bratislavy sa zaradil rozsiahly objekt policajného riaditeľstva. Početné administratívne budovy a ubytovne štát postavil pre finančnú stráž, žandárstvo a pre československú armádu.

V hospodárskej sfére boli už od konca 19. storočia reprezentatívnymi ukážkami stavitel'stva budovy peňažných ústavov. V medzivojnových rokoch najvýznamnejšie budovy postavili peňažné ústavy národne slovenského a českého kapitálu i verejnoprávne finančné inštitúcie nového štátu a sociálne poisťovne. V Bratislave vyrástli honosné objekty Národnej banky československej, verejnoprávnej Zemskej banky, ako aj komerčných ústavov

⁶ Tamže, s. 201-202.

Tatra banky, Slovenskej všeobecnej úvernej banky, Mestskej sporiteľne a sociálnych poisťovní Všeobecného penzijného ústavu a Ústrednej sociálnej poisťovne. V ďalších mestách pribudli moderné pobočky všetkých druhov peňažných ústavov a poisťovní. Životný štýl budúcnosti ohlasovali prvé obchodné domy a obchody v duchu funkcionalizmu, ako aj moderné hotely, rekreačné strediská a iné objekty novodobého podnikania v cestovnom ruchu. Išlo napríklad o obchodné domy a obchody obuvníckej firmy Baťa v Bratislave a v iných mestách, ďalej o prvý veľký obchodný dom na Slovensku českej firmy Brouk a Babka v Bratislave alebo o hoteli Carlton-Savoy a Tatra v Bratislave, rekreačné strediská vo Vysokých Tatrách, Malej Fatre a inde.

Technické staviteľstvo reprezentovali predovšetkým desiatky nových a rekonštruovaných priemyselných závodov, ako aj výstavba a modernizácia infranštruktúry. Najvýznamnejšie priemyselné podniky sú uvedené v stati o vývoji priemyslu. Výsledkom štrukturálnych zmien a dostavby železničnej siete bolo deväť kľúčových úsekov železníc v dĺžke 336 km a ďalšia rozostavaná trať. Finančné náklady iba na stavby železníc dosiahli 1,4 mld. Kč. Na desiatich úsekoch železníc museli stavebné firmy vybudovať celkom 42 tunelov v dĺžke 24 km a 671 mostov. Niektoré z tunelov sa zaradili medzi najdlhšie v Európe. Štátnym železničiam slúžili štyri nové alebo podstatne rozšírené opravovne a nový komplex riaditeľstva železníc na Slovensku, postavený v Bratislave.⁷

V cestnom staviteľstve dokončili v medzivojnových rokoch celkom

7 KONĚRZA, J. – PAVLÍK, R. *Stavba tunelu pod Polanou na dráze Veselí nad Moravou – Nové Mesto nad Váhom*. Praha 1926, s. 20-30; *Stavba jednokolejné hlavní dráhy z Handlové do Horní Štubně*. Praha 1933, s. 5- 10; ĎURECHOVÁ, Mária. *Vývoj dopravy na Slovensku v medzivojnovom období 1918 – 1938*. Diz. práca. Bratislava 1993, s. 201.

320 km ciest s pevným povrchom, z toho asi tretinu betónových, ako aj približne 400 mostov, z čoho 77 bolo železobetónových. Náklady spolu s rekonštrukciami a úpravami pozemných komunikácií dosiahli 1,250 mld. Kč. Z iniciatívy štátu vznikli plány na budovanie nových prístavných plôch na rieke Dunaj v Bratislave, Komárne a v Parkani (Štúrove). Štát preinvestoval v Bratislave a Komárne celkom 174 mil. Kč. Vyrástli riečne prístavy schopné prijať 850 lodí a ich kapacita vzrástla za medzivojnové obdobie približne zo 70 tis. na 1 650 tis. t. Začala aj výstavba tretieho prístavu v Štúrove, ale v dôsledku hospodárskej krízy nebol dokončený. Z ďalších oblastí vodného hospodárstva treba spomenúť meliorácie, uskutočnené v rokoch 1919 – 1936 na 85 tis. ha, ďalej hradenie bystrín v dĺžke 120 km a úpravy riek a potokov v dĺžke 320 km. Novú sféru dopravy predstavovali prvé pravidelné letecké linky na vnútroštátnych aj medzinárodných trasách. Vznikli prvé moderné letiská v Bratislave, Košiciach a v Piešťanoch.⁸

Výroba elektrickej energie vzrástla v rokoch 1913 - 1938 najmä prostredníctvom aktivít piatich regionálnych elektrárenských podnikov so štátnou účasťou približne z 90 mil. na 413 mil. kWh. Dĺžka vedení vysokého napätia v roku 1938 predstavovala 4 850 km, kým v roku 1918 približne 180 km. Inštalovaný výkon elektrární dosiahol do zániku ČSR asi 220 MW. Podstatná časť celkovej hodnoty výkonu bola sústredená do elektrární piatich

8 Výstavba a udržovanie ciest na Slovensku. In *Slovenský priemysel*, rok 1927, s. 92-93; *Zprávy státního úřadu statistického*, roč. 40, 1938, č. 32-33; ĎURECHOVÁ, Vývoj dopravy na Slovensku, s. 40, 47-50; PORÁZIK, Karol. Cestné práce za Slovenskej republiky. In KŘIVANEC, Karel. *Skúsenosti pri stavaní ciest na Slovensku*. Bratislava: Slovenská vysoká škola technická, 1943, s. 31; MORAVEC, V. *Činnosť Československej republiky na Dunaji za prvé desaťročie 1918 – 1928*. Bratislava 1928, s. 10-15; VELKOBORSKÝ, K. Prístav Bratislava. In *Desať rokov Bratislavskej burzy*. Bratislava 1932, s. 28-31.

elektrárenských spoločností, ktoré investovali okolo 0,5 mld. Kč alebo do závodných elektrární, prenájaných týmito spoločnosťami. Išlo o elektrárne s výkonom od 5 MW do 15 MW, ako napríklad prenájaté tepelné elektrárne závodov Dynamit – Nobel Bratislava, Handlovské hnedouhoľné bane Handlová, tepelné elektrárne elektrifikačných spoločností v Trnave, Košiciach, Prešove, Komárne a v Krompachoch. Najvýznamnejšie vodné elektrárne boli postavené v 20. rokoch na strednom Slovensku (Jelenec a kaskáda na Starohorskom Potoku pri Banskej Bystrici) a v 30. rokoch, keď sa podarilo dokončiť prvý stupeň kaskády hydrocentrál na Váhu pri Ladcoch s nákladmi 106 mil. Kč a s inštalovaným výkonom 15 MW.⁹

Do sústavy rozvoja infraštruktúry patrila aj výstavba vodovodov a kanalizácií. V hodnotovom vyjadrení sa počas rokov 1919 – 1936 dokončili nové vodovody za 40 mil. Kč a kanalizácie v hodnote 12 mil. Kč. Vo sfére telefonizácie sa začalo s kladením diaľkových podzemných káblov, ktoré spojili napríklad Prahu a Bratislavu, ale tento progresívny smer vývoja ustrnul pre nedostatok financií. Obce preto napájali spravidla iba starším vonkajším telefónnym vedením. V 30. rokoch sa prešlo k automatizácii telefónnych ústrední. V Košiciach postavili novú modernú budovu pôšt a telegrafov. Novým fenoménom bol rozmach rozhlasu, ktorý si vyžiadal stavbu niekoľkých vysieláčov. Rozvinuté poľnohospodárske družstevníctvo na Slovensku a jeho strešné organizácie prispeli k značnému rozšíreniu a modernizácii technických stavieb, ako boli sklady a silá pre obilie a iné produkty.¹⁰

9 HALLON, Ľudovít. Energetika a jej miesto vo vývoji hospodárstva na Slovensku v rokoch 1918-1938. In *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 2, s. 198-214.

10 MACHÁČEK, J. Prehľad o vodovodných stavbách na Slovensku. In *Slovenský staviteľ*, roč. 8, 1938, č. 3, s. 60-61; HALLON, Ľudovít. Technika na Slovensku v rokoch 1918-

Značný rast dopytu po stavebných prácach v rôznych oblastiach hospodárskeho a spoločenského života Slovenska po vzniku ČSR sa prejavil aj v rozvoji stavebníctva ako samostatného priemyselného odvetvia. Zatiaľ čo viaceré ďalšie odvetvia priemyselnej výroby dlhodobo stagnovali alebo dokonca obmedzili kapacity, stavebníctvo zaznamenalo v medzivojnových rokoch niekoľkonásobný rast. Svedčilo o tom porovnanie štatistík sčítania závodov z rokov 1910 a 1930, podľa ktorých sa počet činných osôb v sledovanom odvetví zvýšil za uvedené roky zo 4 618 na 14 353. Stavebnou činnosťou sa roku v 1930 zaoberalo na Slovensku až 5000 živnostenských závodov, z čoho však väčšinu tvorili drobné živnosti s počtom menej ako 20 činných osôb. Spolu s týmito malými stavebnými živnosťami pracovalo v stavebníctve v roku 1930 až 29 tis. činných osôb. Medzi významnejšie stavebné firmy priemyselného charakteru bolo možné zaradiť 183 závodov, ktoré zamestnávali nad 20 činných osôb a menovite 38 stavebných podnikov s viac ako 100 činnými osobami.¹¹

Kľúčovú úlohu v stavebníctve Slovenska počas medzivojnových rokov zohrávalo niekoľko typov firiem. V Bratislave a v ďalších väčších mestách pôsobili aj po roku 1918 niektoré staršie stavebné firmy z predošlého obdobia. Išlo o domáce podniky alebo o pobočky významných budapeštianskych a viedenských stavebných firiem. Na podklade nostrifikačného zákona z roka

1945. In Tibenský, Ján – POSS, Ondrej – MOROVICS, Miroslav. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku III. diel.* Bratislava: Veda, 1999, s. s. 324-326.

11 *Magyar statisztikai közlemények*, 1913, zv. 48, tab. 2; FALTUS, Jozef – PRÚCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, s. 14; *Československá štatistika*, zv. 129, rad XVII, zošit 12, s. 98-100.

1919 však tieto pobočky museli premiestniť svoje oficiálne sídlo na územie ČSR a mali sa etablovať ako domáce podniky. Ďalšiu skupinu tvorili filiálky českých stavebných firiem, respektíve zahraničné stavebné spoločnosti s oficiálnym sídlom na území českých krajín. Práve tieto spravidla získavali najlukratívnejšie štátne objednávky veľkých stavieb, ako boli železnice, tunely, cesty, mosty, vládne budovy, štátne školy, vojenské objekty. Predstavovali významné stavby na zákazku samosprávnych územných celkov či súkromníkov. Novým hráčom v konkurenčnom boji na poli stavebníctva boli podniky domáceho národne slovenského kapitálu, respektíve spoločnosti založené na spolupráci českého a slovenského kapitálu. Súčasne vznikali aj domáce stavebné podniky vo vlastníctve kapitálu nemeckej alebo maďarskej proveniencie.

Podľa československých firemných kompasov zo začiatku 20. rokov, ktoré zachytávali akciové spoločnosti aj individuálne firmy, pôsobilo v Bratislave okolo 40 významnejších stavebných podnikov. V druhom najväčšom meste v Košiciach vykonávalo stavebné práce 12 väčších firiem, ďalej v Žiline 7, v Lučenci 8, v Trenčíne 6, v Trnave 5, v Banskej Bystrici a Nitre po 3 firmy. Staršie podniky z rokov habsburskej monarchie po premiestnení oficiálneho sídla na územie ČSR vytvorili nové akciové spoločnosti alebo aspoň prispôbili názov novým hospodársko-politickým a národno-politickým podmienkam. Platilo to pre domáce stavebné podniky, ako aj pre pobočky zahraničných, spravidla budapeštianskych a viedenských firiem. V Bratislave vyvíjalo aktivity niekoľko podnikov uvedeného typu. Napríklad pobočka viedenskej firmy inžiniera W. Custera, vystupujúca pod nemeckým a maďarským názvom, si zvolila aj slovenskú

verziu firmy ako Podujatie železobetónových stavieb, inžinier V. Custer. Slovenská vetva popredného viedenského podniku Pittel a Brausewetter s novým celoštátnym sídlom pre ČSR v Prahe niesla v slovenčine názov Pittel a Brausewetter, Podnikateľstvo betónových a železobetónových stavieb. Podľa súvekej štatistiky tento podnik len v bratislavskej pobočke zamestnával roku v 1926 okolo 700 robotníkov a ďalších pracovníkov. Svoju podstatu úplne zmenila niekdajšia bratislavská firma nemeckého podnikateľa Adolfa Pittela na výrobu stavebných materiálov a realizáciu betónových stavieb. Po jej nostrifikácii a premene na novú akciovú spoločnosť vznikol v roku 1920 domáci podnik Betonia – továreň na výrobky z umelého kameňa, cementu a podnik betónových stavieb s kapitálom 1 mil. Kč. Naproti tomu bratislavská pobočka viedenskej firmy Diss & Co, založenej v roku 1914, si ponechala názov v nemčine Baugesellschaft für Beton-, Hoch- und Wasserbau, ktorý používala iba v maďarskej verzii.¹²

Početné boli staršie domáce nemecké a maďarské stavebné podniky, ktoré sa po vzniku ČSR transformovali na domáce firmy nového štátu. Typickým príkladom bol bratislavský podnik A. Durvay, stavebný priemysel, a. s., založený v roku 1888 a firma Bratislavská stavebná účastinná spoločnosť, založená v roku 1910, ktoré sa roku 1921 zlúčili pri účasti národne slovenského kapitálu (Slovenskej banky) a vytvorili nový domáci podnik Spojená stavebná účastinná spoločnosť. Podnik s pôvodným kapitálom až 20 mil. Kč sa zaradil medzi najväčšie svojho druhu na Slovensku. V období kulminácie stavebnej konjunktúry v roku 1928 zamestnával údajne až 2000

12 *Československý kompas*, rok 1921, II. diel; rok 1922, I. diel, zv. 3, 4; rok 1923; *Prehľad priemyselnej výroby Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava 1927, s. 74-82.

činných osôb. Mal vlastnú tehelňu, pílu, stolárske a tesárske dielne. Venoval sa najmä výstavbe bytových a rodinných domov v rôznych mestách Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Vybudoval však aj viacero iných druhov stavieb, napríklad komplex slovenského riaditeľstva štátnych železníc, kino Urania a Palác Koburg v Bratislave, Národný dom v Nitre, vládnu budovu v Užhorode, kasárne v Piešťanoch. Podieľal sa aj na prestavbe hotela Carlton-Savoy, na výstavbe hotela Tatra a na budovaní Živnostenského domu v Bratislave. Z technických stavieb realizoval viacero betónových mostov, napríklad most na Hrone pri Banskej Bystrici a priemyselné stavby. Z ďalšej bratislavskej firmy Schenk und Rossler, ktorá sa zaoberala cestnými stavbami, vznikla Účastinná spoločnosť pre dopravu, stavbu ciest a pieskové a štrkové práce s kapitálom 1 mil. Kč. Počas 20. rokov sa táto spoločnosť špecializovala najmä na asfaltovanie ciest. Prijala nový názov Účastinná spoločnosť pre asfaltovanie a stavanie diaľnic v Bratislave. Založila vlastné laboratórium na vývoj nových druhov asfaltu a iných stavebných materiálov. Stala sa priekopníkom asfaltovania v celej ČSR vrátane hlavného mesta Prahy.¹³

Medzi nemecké, maďarské a židovské stavebné podniky v Bratislave, založené po roku 1918, z ktorých viaceré však mohli byť len transformované staršie firmy, patrili stavebné spoločnosti a individuálne firmy, ako E. Brüll & E. Lebovics -Architektonická, inžinierska, technická a projektová kancelária pre železo a železobetónové stavby; G. Grünwald – Podnikateľstvo stavieb a obchod so stavebným drevom; Staviteľskí podnikatelia Komlós a Braun; Inžinier Julius Lakos, staviteľský podnik – Vodné, vysoké , železobetónové

13 *Zlatá kniha Slovenska*. Bratislava 1929, s. 482-483, 492.

a budovové stavby, zariaďovanie ciest, vodovodov, kanalizácií a stavba mostov; Štefan Mikácsy, podnikateľstvo stavieb; Vincenc Petro, staviteľský a technický podnik; M. Sprinzl – Podnikateľstvo stavieb, parná píla a továreň na obrábanie dreva; Dipl. Ing. Venetianer a Klein, podujímateľstvo stavieb a technická kancelária; Weisz a Elefanti, podnikateľstvo stavieb.¹⁴

Spoločnosti a individuálne firmy nemeckého, maďarského a židovského kapitálu tvorili po vzniku ČSR významnú súčasť podnikateľskej sféry aj v stavebníctve ďalších slovenských miest. V Košiciach boli od roka 1918 vo firemnom registri zapísané napríklad podniky Kálmán Bock – architekt; Decker a Sztincsik, podnikateľstvo stavieb; Vilém Glatz a spol. – Podnikateľstvo betónových stavieb, výroba umelého kameňa; Géza Martoncsik, podnikateľstvo stavieb; Ing. Herman Rácz, stavebný podnik a predaj stavebného materiálu. V Žiline z podnikov uvedeného typu pôsobili napríklad firmy Ing. Kornel Bittsánszky; K. Grün a syn, podnikateľstvo stavieb a v Trnave podniky A. Funk – Podnikateľstvo betónových a železobetónových stavieb; Stavebné podujímateľstvo R. Janesch. V Banskej Bystrici sa v 20. rokoch sformovala ďalšia významná firma nemeckého kapitálu Peierberger Alois, architekt, staviteľ, špecialista železobetónu. Podnik zamestnával okolo 120 robotníkov a vlastnil tehelnú, lom, pílu, zámočnicke, stolárske a iné dielne, kde vyrábal najrôznejšie druhy stavebného materiálu a vybavenia domov. V Banskej Bystrici dodávali stavby aj nemecko-maďarské firmy Wunsch a spol. – Podnikateľstvo betónových stavieb a Matyáš Szamko,

14 *Československý kompas*, rok 1921, II. diel; rok 1922, I. diel, zv. 3, 4; rok 1923; *Prehľad priemyselnej výroby Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava 1927, s. 74-82.

podnikateľstvo stavieb.¹⁵

Po vzniku ČSR prenikli na Slovensko filiálky popredných stavebných firiem českých krajín. Využili oslabené postavenie nemeckých, maďarských a židovských podnikov, ako aj slabý potenciál národne slovenského kapitálu a zaujali v stavebnom podnikaní strategické pozície. V konkurenčnom zápase o realizáciu najvýznamnejších stavieb, najmä veľkých štátnych objednávok, boli najúspešnejšie. Silná konkurencia vládla napríklad vo sfére betónových a železobetónových stavieb, o čom svedčil značný počet vyššie uvedených podnikov, ktoré sa predmetnými stavbami zaoberali. Spomedzi firiem českých krajín pôsobiacich na Slovensku uvedenú činnosť vykonávala napríklad bratislavská pobočka Pražskej spoločnosti pre stavby betónové a železobetónové. V Bratislave rozvinuli úspešnú činnosť aj pobočky českých firiem, respektíve podnikov s centrálnymi v českých krajinách, ako Českomoravská stavebná akciová spoločnosť; Architekt a staviteľ M. Blecha; Stavebné družstvo inžinierov a staviteľov v Pardubiciach alebo nemecká firma z Teplíc v Sudetách G. Ruppel – Inžinierska kancelária a stavebný podnik pre plynové, vodné a kanalizačné zariadenia.¹⁶

Vznikom ČSR sa vytvorili priaznivé hospodársko-politické podmienky aj pre nástup stavebných firiem národne slovenského kapitálu. Vzniklo niekoľko väčších podnikateľských subjektov so slovenskou správou a individuálnych firiem slovenských inžinierov a architektov. Obmedzené zdroje národne slovenského kapitálu, ktorý vo viacerých prípadoch vystupoval

15 Tamže.

16 Tamže.

v súčinnosti s kapitálom českým, však podľa súvekých prameňov umožnili slovenským firmám ovládnuť len asi 20 % celkového objemu stavebnej činnosti na Slovensku. Významnou akciou slovenského kapitálu, konkrétne národne slovenských peňažných ústavov Tatra banky a Národnej banky v Banskej Bystrici bola premena staršej židovskej stavebnej firmy Hugyecz a Rosenauer na popredný podnik Slovensko-česká účastinárska stavebná spoločnosť. Nacionalizovaný podnik vznikol v roku 1920 s kapitálom 5 mil. Kč. Do jeho vlastníctva prešla tehelná, vápenka, lom, píla, tesárske, zámočnícke, natieračské, betonárske a stolárske dielne. Zaoberal sa projektovaním, ako aj výstavbou celej škály stavieb, najmä bytových domov, ale aj mostov a iných technických objektov. V polovici 20. rokov zamestnával okolo 600 činných osôb. V Bratislave v roku 1920 založil národne slovenský kapitál firmu Slovenská účastinná stavebná spoločnosť s kapitálom 1 mil. Kč. V správe podniku figurovali viacerí slovenskí národohospodári na čele so senátorom Kornelom Stodolom. Slovenský kapitál kontroloval aj bratislavskú spoločnosť zameranú na výstavbu bytov Účastinná spoločnosť pre stavbu bytných domov a pre obchod s realitami, ktorá vznikla v roku 1920 s kapitálom 1 mil. Kč.¹⁷

Národne slovenský kapitál zakladal stavebné podniky aj v ďalších mestách Slovenska. Napríklad v Trenčíne bola v spolupráci s českým kapitálom založená v roku 1921 firma Považská stavebná spoločnosť a v Ružomberku v roku 1922 firma Podnikateľstvo stavieb Dr. Ing. Jaroslav

17 Tamže; HALLON, Ľudovít. Expanzia a ústup slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch 1918 – 1929 na príklade Tatra banky. In *Historický časopis*, roč. 46, 1998, č. 2, s. 242.

Bursík. Táto sa rozšírila aj o pobočky v Košiciach a v Mukačeve na Podkarpatskej Rusi. Stavala bytové domy pre štátnych zamestnancov vo viacerých mestách, ďalej napríklad meštiansku školu v Ružomberku a nemocnicu v Mukačeve. Ďalšiu individuálnu firmu založil slovenský inžinier Štefan Srník v Lučenci na južnom Slovensku. Projektoval a budoval rodinné domy, kostoly, verejné budovy a mal dielne na výrobu rôznych stavebných materiálov. Vlastné projekčné a staviteľské firmy mali aj poprední slovenskí architekti, ako boli Dušan Jurkovič, Juraj Tvarožek alebo Michal Milan Harminc.¹⁸

Bežnou súčasťou práce veľkých stavebných firiem počas medzivojnového obdobia sa stala najmodernejšia stavebná technika. Najviac strojov, poháňaných vlastnými primárnymi pohonnými jednotkami, využívali popredné stavebné podniky pri budovaní železníc, tunelov, ciest, mostov, vodných diel, veľkých továrenských objektov, rôznych komplexov budov, veľkých sakrálnych stavieb alebo veľkokapacitných síl. Tu sa uplatnila aj banská technika, ako pneumatické a elektrické vŕtacie stroje, brázdiace stroje, kompresory, lokomobily, parné stroje, elektromotory, rôzne druhy lokomotív s vlastnou závodnou železnicou, parné bagre, nákladné autá. Pri stavbách výškových budov firmy zavádzali nové druhy kovových lešení, elektrické výťahy, miešačky. Na začiatku 20. rokov sa v Bratislave na stavbách

18 *Československý kompas*, rok 1921, II. diel; rok 1922, I. diel, zv. 3, 4; rok 1923; *Prehľad priemyselnej výroby Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava 1927, s. 74-82; *Zlatá kniha Slovenska*. Bratislava 1929, s. 490, 500. K životu a dielu M. M. Harminca pozri: POHANIČOVÁ, Jana – DULLA, Matúš. *Michal Milan Harminc 1869 – 1964. Architekt dvoch storočí. (Architect of two centuries)*. Bratislava: TRIO Publishing, 2014.

bankových a iných väčších budov objavili prvé žeriavy. Podniky pre stavbu ciest začali používať parné valce, stroje na výrobu asfaltu a inú techniku. V roku 1930 v celom odvetví pracovali stroje s výkonom 1 320 kW. Z toho 1 150 kW pripadalo na podniky priemyselného charakteru —z viac ako 20 činnými osobami. Všetky významnejšie stavebné podniky mali vlastné dielne na výrobu stavebných materiálov, prefabrikátov a iných polotovarov. Vlastnili tehelne, vápenky, píly, nábytkárske dielne. Postupne rozvíjali nové stavebné metódy, najmä v oblasti využitia betónu, železobetónu, kovových konštrukcií, skeletov, strešných konštrukcií atď.

Na ilustráciu uvádzam techniku využitú pri stavbe prvej hydrocentrály na rieke Váhu v polovici 30. rokov. Na stavbe pracovalo 2 200 robotníkov a ďalších 600 u dodávateľov. Použili tu 200 vagónov železa, 110 000 m³ betónu, 33 lokomotív, 9 bagrov, 4 žeriavy a 6 nákladných áut. V malých živnostenských firmách však naďalej prevažovala ručná práca na primitívnych drevených lešeniach. Podľa štatistiky z roka 1930 na Slovensku pôsobili tri najväčšie stavebné spoločnosti, zamestnávajúce viac ako 500 činných osôb. Z vyššie uvedených faktov vyplýva, že medzi predmetné tri podniky patrili Spojená stavebná účastinná spoločnosť v Bratislave, Slovensko-česká účastinárska stavebná spoločnosť v Banskej Bystrici a slovenská vetva stredoeurópskej firmy s hlavným sídlom vo Viedni Pittel a Brausewetter.¹⁹

19 *Prehľad priemyselnej výroby Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava 1927, s. 74 – 82; *Zlatá kniha Slovenska*. Bratislava 1929, s. 482-483, 492; *Československá štatistika*, zv. 129, rad XVII, zošit 12, s. 98-100; HALLON, Ľudovít. K začiatkom výstavby vážskej kaskády hydrocentrál. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 16, 1991, s. 79-111; HALLON, Ľudovít. *Industrializácia Slovenska. Rozvoj alebo úpadok?* Bratislava: Veda, 1995, s. 120.

Resume

Development of the construction industry in Slovakia in years 1918 – 1938 was influenced by few important factors. After the end of monarchy has began a massive time of construction in slovakian cities, which has been slowed down by economic crisis and badly developed traffic network. In the construction have been mostly the companies with czech and german capital. Construction crisis in Slovakia has been successsfully stopped in 1930s, when because of the threat from the german side, the construction of traffic network and new industrial and military complexes has begun.

Hospodársky význam bratislavského prístavu do 1. polovice 20. storočia

Miroslav Sabol

Z hľadiska dejín infraštruktúry významnú úlohu na území dnešného Slovenska zohrávala lodná doprava. V rámci nej pre Slovensko, s jeho vnútrozemskou geografickou polohou, mala prvoradý význam riečna doprava. Kľúčové postavenie v rozvoji vodnej dopravy v podmienkach Slovenska mal pochopiteľne Dunaj, druhá najväčšia rieka v Európe, spájajúca západnú, strednú a juhovýchodnú Európu a zároveň umožňujúca prístup k Čiernemu moru. V dejinách vodnej dopravy však zohrali určitú úlohu aj ďalšie väčšie slovenské rieky, najmä dolné toky Moravy, Váhu a Hrona. Správy gréckych spisovateľov hovorili, že okolo roku 700 p. n. l. plavili sa prvé lode z Agra a Milétu po dolnom toku Dunaja, kde Gréci mali svoje osady. V období Rímskej ríše bola plavba po Dunaji veľmi intenzívna, hlavne počas posledných 400 rokov rímskeho panstva. Prvé písomné pamiatky o pravidelnej lodnej doprave na Slovensku pochádzajú z 10. storočia a hovoria o doprave soli. Na tento účel slúžil osobitný konštrukčný typ lodí. V 10. až 12. storočí sa na dopravu tovaru a zároveň v záujme vojenských účelov, vyvinul špeciálny dunajský typ lodí, tzv. šajky s kombinovaným pohonom, veslami a jednou až dvomi plachtami. Z týchto lodí vznikla obávaná, tzv. šajkašská flotila. Na Dunaji postupne vznikali prístavy s lodenicami. V 12. a 13. storočí sa píše o Komárne ako o prístave, v ktorom sa vyberalo clo. V tomto období je zaznamenaný aj čulý dopravný ruch na Váhu. Bratislavčania v 14. storočí

získali právo slobodne využívať prístav v Čalove na Malom Dunaji, kde patrili oba brehy mestu, pričom získali možnosť podľa svojej potreby odstavovať a kotviť lode a lodníkov. Až neskôr vyrástli najvýznamnejšie prístavy v Bratislave a Komárne. Lodiari v týchto mestách vytvárali stredoveké organizácie— gildy. Tieto usmerňovali a kontrolovali premávku lodí a súčasne udržiavali plavebnú dráhu vo svojom úseku Dunaja. Bratislava bola od 16. storočia sídlom Plavebnej komory (Camera navalia), ústrednej uhorskej inštitúcie pre organizáciu vodnej dopravy.¹

Plavbu po Dunaji v období od 13. do 17. storočia zabezpečovali stále ďalšie typy lodí, vyvinuté v tunajších prístavoch. Na plavbu proti prúdu slúžili napríklad lode typu Kehlheimer a na plavbu po prúde typy Gamsel a Plätten. Medzi väčšie lode s nosnosťou nad 250 t patrili, tzv. komárňanský typ s kormidlovými veslami. V 17. storočí pracovali v Komárne už štyri lodenice. Po prúde Dunaja na juh smerovalo najmä drevo, železo a poľnohospodárske plodiny, kým v opačnom smere prevažoval orientálny tovar. V Bratislave založili obchodníci a lodiari Orientálnu spoločnosť, s cieľom zabezpečiť nepretržitú plavbu až po Čierne more. Premávku lodí však do 19. storočia komplikovali rôzne problémy. Viaceré úseky Dunaja boli nesplavné pre nánosy. Lodiárom hrozili prepady ozbrojených bánd, ako aj lúpeživých šľachticov. V 17. storočí namiesto obchodného, prevítal čulý vojenský, plavebný ruch. Dunaj využívali hlavne Turci na dopravu vojska i zásob,

1 HONS, Josef. *Kdyžměřičkové, rybníkáři a trhání krajem táhli*. Praha: Mladá fronta, 1961, s. 89; CHMELÁR, Vladimír. *Dunaj historický a dnešní. Dunajská plavba 5. kapitola*. Žilina: ELECTA, 1992, s. 7; KRAUS, Rudolf. Dunaj a jeho hospodársky význam. In *Hospodárske rozhľady*, 1942, roč. 17, č. 3, s. 109 – 111; LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilegiu 1291. Štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava: Prodama, 2014, s. 176.

rovnako tak robili aj Habsburgovci. Veľmi náročná bola plavba proti prúdu. Loď museli ťahať z brehu ľudskou a zvieracou silou. Ťažké nákladné člny s nosnosťou až 100 t boli vlečené až 30 koňmi. Dĺžka plavby, napríklad z dnešnej Budapešti do Viedne loďou naloženou pšenitou, ktorú ťahali kone trvala 17 dní. Takýto dlhý čas samozrejme zvyšoval náklady na prepravu. Skoro trojtyždňová doprava bola podmienená veľmi zlou cestou popri Dunaji pre kone. Na mnohých úsekoch prekážali popadané stromy a lodné mlyny, skoro žiadny z prítokov Dunaja nemal most. V roku 1780 sa urobili prvé kroky pre splavnosť vodných ciest. Úprava toku Dunaja bola zverená riaditeľovi plavby (Directornavigations) a 4 hydrotechnikom (Hydraulae), z ktorých dvaja mali sídlo na území dnešného Slovenska – v Bratislave a v Komárne. Úprava tokov a ciest pre kone na ťahanie lodí bola zabezpečovaná väzňami.²

Vodnú dopravu na ďalších slovenských riekach v sledovanom období reprezentovalo predovšetkým pltníctvo. Predstavovalo určitý spôsob veľmi hospodárnej dopravy dreva z horských oblastí do dunajských prístavov. Plť zároveň slúžila aj na prepravu iných druhov tovaru a osôb. Pltníctvo začínalo v 11. až 13. storočí, ale obdobím najväčšieho rozkvetu prešlo práve v 18. a 19. storočí. Udržalo sa aj v prvej fáze nástupu industrializácie, najmä pre výhodnosť a nízke náklady.³

Prelom v dejinách vodnej dopravy nastal počas 19. storočia na pozadí rozvoja parného pohonu a systematickej úpravy vodných tokov. Prvá parolod'

2 KAZIMÍR, Štefan. Doprava, tovarovo-výmenné vzťahy, ceny a mzdy. In Kohútová, Mária – Vozár, Jozef Eds. *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava: Veda, 2006, s. 131; RINGES, Vladimír. *Stezkoudějin naši dopravy*. Praha: Dopravní nakladatelství, 1958, s. 30, 38.

3 Pozri bližšie: HÚSKA, A. Miroslav. *Letia plte dolu vodou...*. Bratislava: Tatran, 1977, 283 s.

prešla po Dunaji v roku 1817. S pravidelnou parnou dopravou sa však začalo až od roka 1830. V septembri 1930 bol spustený prvý parník „Franz I.“, ktorý absolvoval skúšobnú cestu z Viedne, cez Bratislavu, do Budapešti. Trasa po prúde mu trvala 14 h 15 min, proti prúdu 24 h 20 min. Pre organizáciu systematickej úpravy dunajského koryta bol na začiatku 19. storočia vytvorený osobitný orgán Dunajská regulačná komisia. Jej cieľom bolo splavenie rieky až po ústie. Podnet na jej vznik dali neutešené pomery na Dunaji medzi Devínom a Ostrihomom. Štát sa dovtedy o reguláciu rieky nestaral a hrádze, ktoré postavili obyvatelia Žitného ostrova v roku 1800 proti veľkým záplavám, boli zmietnuté obrovskou povodňou v roku 1809. Regulačné práce sa naplno rozbehli v druhej polovici 19. storočia po vydaní Dunajských plavebných aktov v roku 1856 a prepojení Dunaja so svetovou námornou dopravou.

K úprave Dunaja slúžili člny vyrábané v bratislavskej lodenici. Staršie drevené lode s pohonom veslami a plachtami boli postupne nahradené parníkmi a celoželeznými nákladnými člnmi. Prvý čln tohto druhu sa na Dunaji objavil v roku 1840. Výkon lodí vzrástol v priebehu druhej polovice 19. storočia približne zo 150 kW na 2 200 kW. Nosnosť sa zvýšila na 400 t až 1 500 t. Nastal aj rozvoj osobnej dopravy, ktorú zabezpečovali napríklad parníky s dĺžkou 90 m a s kapacitou vyše tisíc osôb. Rozmach dopravy si vyžiadala podstatné rozšírenie a modernizáciu prístavov. Bratislava mala vtedy len lodnú stanicu bez zimného prístavu, naopak Komárno bolo už pomerne významným obchodným prístavom na Dunaji medzi Peštou, Hainburgom a hlavným prekladiskom obilia z ostatných regiónov Slovenska a žitného ostrova.

V Komárne sa viedol aj rozsiahly obchod s drevom, ktoré tam bolo dopravované po Dunaji i z Karpát po Váhu. Ročne priplávalo do Komárna až

20 tisíc plťí. Povestné bolo aj komárňanské lodiárstvo, ktoré dodávalo lode pre celý tok Dunaja, no utrpelo však po zavedení parníkov značnú ujmu. V rokoch 1897 – 1912 obidva prístavy podstúpili rozsiahlu prestavbu. Aj napriek prestavbe, bratislavský prístav mal len jednoduché technické zariadenie, jeho ročný obrat bolo 40 tisíc t, približne 4 tisíc vagónov. Asi na 1 500 m dlhom nábreží boli postavené tri drevené a dve murované budovy. Prístav mal len jedno koľajisko, náklad a výklad sa realizoval len ručne. Až v roku 1916 bol postavený elektrický mostový žeriav s výkonom 30 t nákladu za hodinu. Do roku 1918 boli v Bratislave prístavné priestory rozšírené o dva bazény s kapacitou 220 lodí. Išlo o tzv. zimný prístav, v ktorom prezimovali lode na celkovej ploche 23 ha. Tento prístav nedisponoval žiadnym , nemal sklady, koľajnice, vodovod a žiadne technické zariadenie.⁴

Pred rokom 1918 bol podobne na tom aj komárňanský prístav, ktorý mal len dve drevené budovy a jedny koľajnice na brehu prístavu. Komárňanský prístav bol, pôvodne uhorskou vládou, zriadený len na účely prezimovania lodí. Po rekonštrukcii v Komárne pribudol ochranný bazén, ktorého kapacita predstavovala až 520 plavidiel. Išlo fakticky o uzavreté rameno Dunaja medzi ostrovom Alžbety a Komárnom. Prístav nedisponoval žiadnym nakladacím zariadením. Jeho kapacita prekladu tovaru bola vo výške 35 tisíc t.⁵

4 HONS, Josef. Kdyžměřičkové, ref. 170, s. 90; CHMELÁŘ, Vladimír. *Dunaj historický a dnešní. Dunajská plavba 5. kapitola*. Žilina: ELECTA, 1992, s. 15; KRAUS, Rudolf. Dunaj a jeho hospodársky význam. In *Hospodárske rozhľady*, 1942, roč. 17, č. 3, s. 109 – 111.

5 FALTUS, Jozef – PRŮCHA Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: 1969, s. 99; HOLEC, Roman. *Hospodárstvo*, ref. 55, s. 96; RINGES, Vladimír. *Stezkoudějinnáš dopravy*. Praha: Dopravnínakladatelství, 1958, s. 61; THURZO, Július. Čsl. Poriečny a plavebný úrad v Bratislave. In KOLESÁR, Miloš. *Zlatá kniha Slovenska. Jubilejný zborník*. Bratislava:

Do vzniku ČSR sa celkový objem prekládky v bratislavskom a komárňanskom zvýšil na 110 tisíc t ročne. Do prvej svetovej vojny predstavoval objem 91 tisíc t. Z hľadiska celkovej prepravy tovarov po Dunaji, ktorá sa pohybovala okolo 6, 8 mil. t., to bolo niečo cez 1 %. Pred prvou svetovou vojnou sa lodná doprava, na dunajskom veľtoku, sústreďovala do blízkych veľkých riečnych prístavov vo Viedni a v Budapešti. Bratislava a Komárno mali iba druhotriedny miestny význam.⁶

Vznikom Československa sa situácia zásadne zmenila a bratislavský i komárňanský prístav sa stali dôležitými bránami československého zahraničného obchodu, ktoré na seba strhli veľkú časť prepravy idúcej predtým cez konkurenčné prístavy. Postupne tiež zabezpečovali významnú časť tranzitnej prepravy strednej Európy v severojužnom smere medzi Nemeckom a Poľskom na jednej strane, a Maďarskom a balkánskymi štátmi na strane druhej. Novým podmienkam sa musela prispôbiť zdedená materiálna základňa, ktorá, ako sme už spomínali, nebola veľmi rozsiahla. Nová republika priniesla pozitíva z hľadiska výkonnosti a modernizácie obidvoch prístavov. Rozvoj dopravy a výstavba prístavov na slovenskom úseku Dunaja sa značne urýchlil. Pre nový štát mal tento krátky úsek rieky d'alekosiahly, strategický význam. Na podklade zákona č. 188 z roku 1922 bola prevádzka lodnej dopravy na Dunaji zverená akciovej spoločnosti *Československá štátna plavba dunajská (ČSPD)* so 72 % podielom štátu.⁷

Živnostenské nakladateľstvo, 1930, s. 187 – 188.

6 Tamže; STODOLA, Kornel. *Budúcnosť Bratislavy*. Bratislava: Nákladom orientálneho trhu, 1922, s. 10.

7 FALTUS, Jozef – PRŮCHA Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: 1969, s. 99 – 100; KARLICKÝ, Josef. *Vývojš.prístavů a čs. plavby na Dunaji*, 1922, s. 10.

Už v roku 1928 zaznamenal bratislavský prístav výstavbu nábrežnej hrany s príslušným technickým vybavením a rozšírením železničných vlečiek v dĺžke asi 30 km. Prístav v tomto období disponoval s 2 mostovými a 9 poloportálovými žeriavmi, jedným pneumatickým vysávačom obilia zn. Fulton, ktorý prekladal obilie z vlečných člnov do skladov, kde sa obilie vrecovalo, vážilo a nakladalo do železničných vagónov. Dva pontóny slúžili ako prekladisko minerálnych olejov. Prekladisko minerálnych olejov malo 27 nádrží s celkovou kapacitou 10 500 m³, vlastné prečerpávacie zariadenie, galériu na plnenie tekutých tovarov do železničných vozňov, 3 hlavné a 2 rezervné čerpadlá, administratívnu budovu, vodné chladiace zariadenie nádrží a hasiace vybavenie. Jedna prístavná poloha slúžila na prekládku uhlia. V obvode prístavu bolo postavených 13 prístavných skladov s plochou 22 500 m², na svoju dobu veľmi dobre vybavených.

Pre potreby spoločnosti štát prevzal a modernizoval staršie lodenice v Komárne, ktoré následne poskytol do prenájmu koncernu Škoda. Koncern potom celé medzivojnové obdobie dodával ČSPD moderné riečne lode. V Komárne mal prístavný bazén plochu 46 ha. Vtedajšie technické vybavenie predstavoval jeden plávajúci žeriav s nosnosťou 10 t a dva žeriavy s nosnosťou 4 t, vybavené automatickým vážiacim zariadením. Celková dĺžka železničného vlečkového koľajiska bola cca 20 km.

Na základe mierových zmlúv po prvej svetovej vojne ČSPD získala vlastný lodný park, ktorý zahŕňal zo 116 nákladných člnov, s celkovou tonážou 70 628 t, 9 kolesových parníkov so silou 6 730 ks a 2 menšie obchodné parníky, určené na kratšiu prepravu osôb, každý s kapacitou 600 cestujúcich.

Celková čiastka, za lodný park pridelený v arbitráži, predstavovala pre Labe a Dunaj 300 mil. Kč. Z toho približne polovicu (150 mil.) stál lodný park na Dunaji. ČSR však musela vyplatiť za obdržaný lodný park pôvodným majiteľom sumu 72,6 mil. Kč. Voči tejto sume sa vzniesli viaceré námietky s argumentáciou výstavby nového vlastného lodného parku v lodeniciach v Komárne. Výkonnosť lodenice však bola značne obmedzená, kapacitne zvládala vyprodukovať maximálne 16 lodných jednotiek ročne, čiže výstavba lodného parku, akým vtedy už disponovala ČSDP by trvala prinajlepšom 6 až 7 rokov. V predmetnom období sa uvažovalo aj o výstavbe druhej lodenice v Bratislave, ale vysoká projekčná suma v objeme 140 mil. Kč odradila vtedajšie politické špičky od realizácie takého projektu.⁸

Potreba rýchlej výmeny tovarov po vojne medzi Československom a ostatnými štátmi podunajskými nemohla byť v prvých rokoch dostatočne uspokojená. Len cesta z Bratislavy do Belehradu po Dunaji trvala 20 až 24 dni po prúde, proti prúdu v opačnom smere mesiac, niekedy aj dlhšie, záviselo to od množstva nákladu aký parník viezol. ČSDP sa od začiatku snažila skrátiť prepravný čas po Dunaji. Z tohto dôvodu oddelila prepravu tovaru kusového od tovaru hromadného (surovín). Na prepravu kusového tovaru si dala postaviť 4 samohybné parné nákladne lode s celkovou užitočnou hmotnosťou 500 t, ktoré dokázali ísť plne naložené proti prúdu 12 km/h a po prúde 22 km/h. Tým sa spomínaná doba plavby z Bratislavy do Belehradu skrátila pri dennej jazde na 12 dní, pri dennej a nočnej jazde na 5 dní. Paradoxne sa tieto lode zo strany zákazníkov nestretli s takým úspechom, ako sa očakávalo. Zákazníci im

8 *Hospodárske problémy Slovenska*. Praha: Prometheus, 1934, s. 60; STODOLA, Kornel. *Budúcnosť Bratislavy*. Bratislava: Nákladom orientálneho trhu, 1922, s. 10.

nedôverovali, pretože videli pri väčších rýchlostiach zvýšené nebezpečenstvo nehodovosti lodí, a s tým spojené straty a poškodenie prepravovaného tovaru. V dôsledku toho lode zo začiatku jazdili kapacitne nevyužitú.⁹

V roku 1938 vlastnila spoločnosť 184 lodí s výtlakom 104 tisíc t. Ešte väčšiu pozornosť venoval štát rozvoju dunajských prístavov. Vznikli plány na budovanie nových prístavných plôch v Bratislave a Komárne, rozčlenené do niekoľkých etáp. Samotná výstavba prebiehala v dvoch hlavných etapách. Prvá sa uskutočnila počas konjunktúry 20. rokov a druhá po prijatí tzv. vodohospodárskeho zákona z roka 1930, ktorý vytýčil šesťročný plán rozvoja vodohospodárstva, financovaný s osobitného fondu. Štát preinvestoval v Bratislave a Komárne celkom 174 mil. Kč. Vyrástli riečne prístavy schopné prijať 850 lodí a ich kapacita vzrástla za medzivojnové obdobie približne zo 70 tisíc na 1 650 tis. t.¹⁰

V medzivojnovom období sa začala výstavba aj tretieho prístavu v meste Parkan (Štúrovo), ale v dôsledku hospodárskej krízy nebol dokončený. Výstavba sa začala už v roku 1919. Projekt počítal s celkovou kapacitou prístavu 30 tisíc t prekladu ročne. Všetky práce boli prerušené v roku 1931 a už nikdy sa neobnovili. Následne ČSR začalo získavať skladištia a prístavné plochy v zahraničných dunajských prístavoch, aby mohlo uspokojovať dopravné požiadavky po celej dĺžke medzinárodného Dunaja. Do Komárna smerovalo predovšetkým uhlie z moravskej a poľskej strany Sliezska a drevo zo Slovenska, zatiaľ čo v Bratislave sa prekladali ďalšie druhy tovarov.¹¹

⁹ *Hospodárské problémy Slovenska*. Praha: Prometheus, 1934, s. 63.

¹⁰ NA ČR, f. MD .I., k. 48, Čs.plavba na Dunaji.

¹¹ FALTUS, Jozef – PRŮCHA Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: 1969, s. 100 – 101.

V medzivojnových rokoch prebiehali aj intenzívne prípravy na využitie dolných tokov najväčších slovenských riek, na účely lodného spojenia severného Slovenska s Dunajom. Splavnený bol dolný tok rieky Váhu. Súčasťou vodohospodárskeho plánu z roka 1930 bol aj dlhodobý zamýšľaný projekt prieplyvu Labe-Odra-Dunaj. Konkrétnu podobu dostal plán na prepojenie Odry a Dunaja. Výstavba mala začať v 40. rokoch, ale medzinárodný vývoj realizáciu plánu znemožnil. Prepojenie dunajskej nákladnej dopravy s námornou dopravou obmedzovali zásahy medzinárodného kartelu. Dopady hospodárskej krízy v 30. rokoch a vojnový konflikt po roku 1938 značne obmedzili celkový objem prepravy na Dunaji, ako aj objem prekladu v slovenských riečnych prístavoch.

Budovanie prístavov bolo najdôležitejšou časťou investícií československého štátu do vodnej dopravy na Dunaji v medzivojnovom období. Okrem toho sa v predmetnom období pracovalo i na udržiavaní plavebnej dráhy na československom území Dunaja. Začalo sa aj s prácami na splavnosti Váhu až po Žilinu. S pôvodných 70 tisíc t prekladu v slovenských prístavoch pred rokom 1914 v prvej republike vzrástol na 1,5 mil. t.¹²

V roku 1921 sa zrodila dohoda o štatúte Dunaja. Dunaj, aj na základe mierových zmlúv po prvej svetovej vojne, sa mal stať otvorenou riekou. Plavba po Dunaji mala byť slobodná a otvorená všetkým lodiam, s podmienkami absolútnej rovnoprávnosti na celom splavnom toku rieky. Na uplatnenie tohto pravidla boli utvorené dve komisie. A to európska komisia, ktorej právomoc sa týkala morského Dunaja a komisia medzinárodná, ktorá dohliadala na plavbu medzi Ulmom a Brailou. Táto druhá komisia mala charakter politický a jej

12 NA ČR, f. MD .I., k. 48, Čs. plavba na Dunaji.

úlohou bolo starať sa, aby princípy slobody a rovnoprávnosti pri plavbe neboli nikým porušené. Naproti tomu komisia európska, ktorá dohliadala na ústie Dunaja do mora vykonávala práce, ktoré ona uznala za potrebné. Určovala výšku dávok a mala súčasne vo veľmi širokej miere právo exteritoriality. Tento systém dohľadu nad Dunajom sa nepáčil ani Nemecku, ani Rusku. Prví videli v ňom uplatnenie Versailleského „diktátu“, druhí, režim, ktorý bol pokračovaním následkov Krymskej vojny, zabráňujúci Rusom akýkoľvek kontakt s Dunajom. Keď Nemci rozpútali druhú svetovú vojnu a cítili sa dostatočne silní, ich hlavným cieľom bola likvidácia obidvoch medzinárodných komisií a vytvorenie spoločenstva podunajských štátov a Talianska, ktorému by velili.¹³

Po anšluse Rakúska v roku 1938 sa snažili Nemci na jeho území vybudovať priemyselné oblasti pre potreby juhovýchodu. Územie dnešného Rakúska malo v hospodárstve prebrať svoju tradičnú funkciu nemeckej výpadovej brány na juhovýchod. S pomocou štátu sa začali budovať obrovské hutné závody v Linci s kapacitou 2 mil. t ocele, dusikárne, továrne na umelé vlákna, strojárne, systém elektrární v Alpách pri Kaprune a ďalšie podniky, ktoré dodnes tvoria významnú časť rakúskej hospodárskej štruktúry. Okolo Viedne sa vytváralo centrum strojárneho a spracovateľského priemyslu. Tieto oblasti bolo potrebné zásobovať dostatkom surovín, ktoré boli v Sliezsku, preto bolo potrebné prepojiť sliezsky a rakúsky hospodársky priestor kvalitnou infraštruktúrou. Na pláne bola výstavba autostrád a hlavne vybudovanie vodnej cesty kanálom Dunaj – Odra. Zo Slovenska bola do tohto hospodárskeho

13 Ako bude vyzeráť budúci štatút Dunaja?. In *Nové Prúdy*, 1946, roč. 2, č. 12, s. 284 – 285.

priestoru pričleňovaná predovšetkým Bratislava, pretože nacisti dobre rozpoznali jej hospodárske a strategické postavenie v Poddunajsku. Z Bratislavy sa prostredníctvom Juhovýchodného výboru koncernu IG Farben riadil chemický priemysel v Maďarsku, Rumunsku, Juhoslávii a Bulharsku. V súvislosti s týmito zámermi začínal nadobúdať významnú pozíciu bratislavský prístav. Pre nemeckú vojenskú brannú moc mal veľký význam, predovšetkým s kapacitného hľadiska. V predmetnom období patril medzi najväčšie prístavy na Dunaji, bol pomerne moderný, ale hlavne disponoval vynikajúcim technickým zariadením. Pracovníci prístavu obhospodárovali skladiskovú plochu s rozmermi 37 tisíc m², ktorá bola situovaná do 17 objektov. Impozantné bolo aj prekladisko minerálnych olejov, ktoré disponovalo 27 nádržami s celkovým objemom 10 500 m³. K tejto časti patrili aj 4 čerpacie stanice, ktoré mohli z tankerov prečerpávať minerálne oleje a vhaňať ich do dvojkilometrového vedenia, na ktoré bola priamo napojená rafinéria Apollo.

Mechanický preklad mal k dispozícii niekoľko sacích zariadení na obilie, 14 žeriavov, z toho dva s nosnosťou 25 t, ktoré boli v tomto období jediné na celom úseku Dunaja. Železničná trať na teritóriu prístavu merala 36 km. Rozsiahla vodná hladina prístavu, umožňovala kotvenie niekoľko desiatok plavidiel naraz. Prekladisko malo maximálnu ročnú kapacitu 1 mil. ton tovaru. Takýto potenciál musel byť pre nemecké hospodárstvo využitý na maximum. Dopady hospodárskej krízy v 30. rokoch a politické turbulencie v strednej Európe po roku 1938 značne obmedzili celkový objem prepravy na Dunaji, ako aj objem prekladu v slovenských riečnych prístavoch.¹⁴

14 LIPTÁK, Ľubomír. *Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava: Kalligram, 2011, s.

ČSDP organizovaná v medzivojnovom období ako akciový podnik, bola v roku 1938 prevedená do výlučného vlastníctva štátu. Po vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 vzniká aj nová spoločnosť *Dunajplavbaúč. spol. (SDP)*, ktorá bola zriadená vládny nariadením č. 155/ Sl.z. zo dňa 4. júla 1939 a prebrala majetok ČSDP. Po strate komárňanského prístavu, na základe viedenskej arbitráže z novembra 1938, sa stáva bratislavský prístav centrálou pre SDP a strategickým bodom na Dunaji v nemeckých plánoch.¹⁵

Bratislavský prístav mal zohrávať primárnu úlohu pri zásobovaní ríše potravinami z južných oblastí Európy. Nemeckí hospodárski poradcovia videli najväčší zdroj poľnohospodárskych výrobkov pre ríšu v balkánskych štátoch. Najideálnejší transport z Balkánu aj vzhľadom na chatrnú železničnú a cestnú infraštruktúru, bol po vode. Prirodzenou kontinentálnou spojkou a druhou najvýznamnejšou riekou po Rýne v nemeckých hospodárskych plánoch bol Dunaj, ktorý prechádzal všetkými úrodnými územiaми, zaujímavými pre nemeckú výživu. V roku 1938 vzniklo tzv. súručenstvo dunajských plavieb. Jeho cieľom bolo „hospodárnejšie“ využitie lodného parku a prístavných zariadení jednotlivých plavebných spoločností, členov prevádzkového súručenstva. Hospodárnejšie – znamenalo všetko pre úžitok a prospech ríše.

Zo začiatku tvorili prevádzkové súručenstvo jedna rakúska, jedna bavorská a nemecko – holandská spoločnosť: *ErsteDonau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (DDSG)*, *ContinentalleMotorschiffahrts-GesellschaftAmsterdam-Wien (COMOS)* a *BayerischerLoyd (BL)*. Pridala sa k nim aj maďarská

182; Slovensko v dunajskej premávke. Rozvoj a výhľady prístavu Bratislava. In *Budovateľ*, 1942, roč. 4, č. 9, s. 12. Doprava je život. In *Budovateľ*, 1940, roč. 2, č. 35, s. 6; Bratislavský prístav – naše okno do sveta. In *Doprava*, 1949, roč. 4, č. 3- 4, s. 12.

15 Tamže.; SNA, MDVP (nespracované), Úprava právneho postavenia Čsl. Dunajplavby.

plavebná spoločnosť *MagyarKirályiFolyamésTengerhajózasi R.T. (MFTR)* Koncom roku 1940 vplyvom politických udalostí, boli prinútené pristúpiť k prevádzkovému súručenstvu novovzniknutá Slovenská Dunajplavba (SDP), neskôr aj *Jugoslovanska rečná plovídba(JRP)*. V roku 1941 boli prinútené k spolupráci i rumunské spoločnosti *Societateaanonima Romana deNavigatiunepeDunare (SRD)* a *NavigatiuneaFluviala Romana(NFR)* a srbská spoločnosť *Srbskebrodarskedruzstvo(SBD)*. Týmto spôsobom získalo Nemecko dobre organizovaný dopravný aparát na Dunaji, ktorý mohol splniť všetky požiadavky nemeckej brannej moci. Do súručenstva odmietla vstúpiť francúzska spoločnosť *SociétéFrancaisedeNavigationDanubienne (SFND)* a anglická spoločnosť *Anglo Danubian Lloyd (ADL)*. Tieto dve spoločnosti neboli pre Nemcov podstatné, pretože ich majitelia nespádali pod štáty dunajské. Dôležité bolo mať v súručenstve všetky dunajské štáty, ktoré mali vplyv na obchodnú politiku dunajského hospodárskeho priestoru.¹⁶

Dunaj bol splavný od Acheny, po ústie do Čierneho mora, čo bolo 2 380 km. Mal však množstvo prítokov, ktoré sa dali tiež využiť, takže teoreticky plavebná trať dunajskej siete mohla narásť na 6 350 km. Pre Nemcov bol najdôležitejší úsek Dunaja od nemeckého Regensburgu po rumunskú Braile, ktorý dokonale ovládli, kde bolo 150 lodných staníc, z ktorých 37 malo železničné spojenie s prekladiskami. Význam jednotlivých staníc bol daný zemepisnou polohou. Väčšina týchto staníc mala moderné nábrevie, žeriavy a iné potrebné zariadenie na preklad tovaru. Nemci určili za najdôležitejšie prístavy na Dunaji tieto: Regensburg, Deggendorf, Passau, Linz,

16 SNA, f. PD, k. 64. Likvidácia BG; f. PPÚ, k. 92, Spoločnosť S.R.D.; Mohutná plavebná cesta – Dunaj. *Hlas dopravy*, roč. 20, 1940, č. 22, s. 3; *Hospodárské problémy Slovenska*. Praha: Prometheus, 1934, s. 66.

Wien, Bratislava, Budapešť, Mohács, Novi Sad, Zemun, Beograd, Bazias, Rezava, Turn-Severin, Vidin, Calafate, Lom, Corabia, Russe, Giurgiu a Czerna Voda.¹⁷

Strešnou spoločnosťou, ktorá riadila celú plavebnú prevádzku na Dunaji, bola viedenská DDSG, najskôr rakúska, neskôr nemecká spoločnosť, patriaca do koncernu HermannGöringwerke. Tá sa usídlila v bratislavskom prístave už v januári 1938 a začala využívať veľkú časť prístavu na úkor ešte vtedajšej ČSDP. Od vzniku Slovenského štátu už bolo jasné, kto bude riadiť plavbu na slovenskom úseku Dunaja. DDSG vytvorila riadiaci nautický orgán, ktorý kontroloval činnosť všetkých spoločností. Slovenská Dunajplavba bola až do skončenia vojny v područí nemeckej DDSG. Každá spoločnosť dávala centrále vo Viedni k dispozícii svoj lodný park, prístavné a prekladané zariadenia. Lode mohli plávať pod národnými vlajkami, čo DDSG hlavne na Slovensku často neakceptovala. Jednotlivé spoločnosti museli vykonávať služby, v prospech prevádzkového súručenstva. Množstvo týchto služieb bolo vypočítaných v percentách na základe vnesenej tonáže. Všetky príjmy a výdaje kontrolovala centrála vo Viedni, ktorá aj rozdeľovala raz za dva týždne, podľa jednotlivých zmlúv zisk. Samozrejme najväčší príjem z tranzitov mala DDSG. V prvých rokoch vojny sa skladal príjem prevádzkového súručenstva hlavne z prepravy obchodných tovarov, neskôr, keď sa front presúval do strednej Európy, bol prepravovaný materiál vojnový. Pokiaľ boli dopravované obchodné tovary, dopravné sa inkasovalo ihneď pri podaní, alebo pri doručovaní tovaru. Pri vojnovom materiáli platila nemecká branná moc

17 KRAUS, Rudolf. Dunaj a jeho hospodársky význam. In *Hospodárske rozhľady*, 1942, roč. 17, č.3, s. 212; RABA, Karol. Naša vnútrozemská vodná doprava a Dunaj. In *Hospodárske rozhľady*, 1945, roč. 20, č. 4, s. 212.

dopravné aj niekoľko mesiacov pozadu. Po prúde smerom z Nemecka na Balkán boli prepravované najdôležitejšie nákladné substráty: uhlie, soľ, drevo, železo, stroje, sklo, papier, cukor a iné priemyselné výrobky. Z Balkánu do Nemecka proti prúdu bolo prepravované: obilie, mäso, vajcia, zelenina, ovocie, strukoviny, minerálne oleje, ale aj bauxit, pyrit, fosfáty a ruda.¹⁸

Dunajplavba na celom toku Dunaja mala v najdôležitejších prístavoch svoje sklady. Celková kapacita týchto skladov mimo územia Slovenska bola v roku 1942 okolo 4 tisíc vagónov. Okrem toho mala Slovenská Dunajplavba svoje reprezentatívne miesta, a to vo Viedni, Prahe, Budapešti, Bukurešti, Sofii a v Beograde. Dôležité pre dunajplavbu boli aj vlastné agencie, čiže obchodné miesta, ktorých bolo celkovo 16 (v Rezne, Pasove, Viedni, Linci, Bratislave, Budapešti, Bezdane, Vukovare, Novom Sade, Beograde, Lome, Ruščuku, Oršovej, Guirgiu, Braile a Galacii).¹⁹

Výnosom Ministerstva obrany číslo 52326/1941 bol bratislavský prístav vyhlásený za dôležitý podnik pri obrane štátu. Spoločnosť DDSG to náležite využila, zrušila nedeľné voľno a nariadila nepretržitú prevádzku. Odôvodňovala to plynulým zásobovaním strategických surovín pre Ríšu.²⁰

Od júla 1941 sa prístav stal tranzitnou zastávkou pre odsunuté obyvateľstvo z Ríše. Počas týždňa prišlo do prístavu od 800 do 1000 ľudí. V Bratislave boli vylodení ťažko chorí, neschopní ďalšieho transportu. Boli im zadržané všetky doklady a nemeckí vojaci ich odviezli nákladnými vozidlami naspäť do Ríše. Lode s ľuďmi kotvili v prístave aj niekoľko dní. Neskôr bol

18 SNA, f. PD, k. 64. Likvidacia BG; Doprava je život.; f. PPÚ, k. 90, Sťažnosti ČSDP na DDSG Poriečnemu plavebnému úradu; *Budovateľ*, 1940, roč. 2, č. 35, s. 6.

19 *Hospodársky obraz Slovenska*. Bratislava: Ministerstvo hospodárstva, 1942, s. 286.

20 SNA, f. PPÚ, k. 111. Výnos MNO čis.52326/ dov.voj. 1941.

povolený vstup lekárom a ošetrojúcemu personálu na lode k tým, ktorí cestu neprežili. Takéto transporty sa konali aj v rokoch 1942 a 1943. Slovenskí zamestnanci prístavu nemali takmer žiadne informácie o osudoch cestujúcich. Celý servis okolo týchto plavidiel robil nemecký personál DDGS.²¹

V auguste 1942 PPÚ predložil na Ministerstvo dopravy a verejných prác požiadavku na rozšírenie skladových priestorov. Tá vzišla zo strany Zväzu špeditérov pre Slovenskú republiku a Slovenských železníc. Tie dokonca požadovali vybudovanie vlastného skladu v prístave, do ktorého by išli priamo koľajnice zo železničných skladov. Od začiatku roku 1942 bratislavský prístav kapacitne nestačil s prekládkou, ale hlavne so skladovaním tovaru dovezeného z Ríše. Veľkú časť skladových priestorov zaberali dodávky z východu Európy, predovšetkým však z Balkánu. Bratislavský prístav bol v tomto období, centrálnym prekladiskom tovaru z východnej Európy pre Ríšu. DDSG bola navrhnutá spoluúčasť na výstavbe petrolejového bazénu, kde by mohli tankery s naloženými palivami prezimovať. Išlo o výnimočnú výstavbu, ktorú nemal žiadny prístav na Dunaji. Počas zimných mesiacoch, ropné tankery prezimovali spoločne s nákladnými a osobnými loďami. Stalo sa niekoľko prípadov na nemeckom úseku Dunaja, že došlo v poškodeniu a aj k požiarom na týchto tankeroch, preto sa uvažovalo o oddelení všetkých lodí prevážajúcich palivá od ostatných. V bratislavskom prístave sa snažili od konca 30. rokov v zimnom prístave oddeľovať tankery od iných plavidiel.²²

Najpotrebnejšia bola rekonštrukcia centrálnej budovy prístavu.

21 SNA, f. PPÚ, k. 111. Transporty nemeckých vyťahovalcov; MDVP (nepracované), Nežiaduce osoby- ich evidencia v bratislavskom prístave .

22 SNA, f. PPÚ, k. 112, Zápisnica z porady Poriečneho plavebného úradu z dňa 26. 8. 1942.

Predseda PPÚ na rokovaní s ministrom dopravy J. Stanom v auguste 1942 podotkol: „Zahraniční činitelia, ktorí poznajú dobré meno bratislavského prístavu z výkonov a pri osobnej prehliadke získavajú len tie najlepšie dojmy veľmi nemilé na nich pôsobí, keď vstúpia do terajšej budovy, ktorá nie je primeraná ani za najprimitívnejšie obydlie, divia sa ako je to možné, že vedenie tak rozsiahleho prístavu v takom prostredí úraduje“.²³

Po kapitulácii Nemecka zostala nemecká branná moc dlžná veľké čiastky za dopravné prevádzkovému súručenstvu, resp. DDSG. V likvidácii bola aj viedenská centrála DDSG, ktorá zničila časť dokumentácie, preto sa nedala vyčíslieť presná suma za prepravu. Slovenská dunajplavba odhadla cenu služieb pre nemeckú brannú moc v sume 14 mil. Kč. Okrem nemeckej brannej moci, dunajplavbe ostali dlžné aj ďalšie štátne, alebo pološtátne nemecké organizácie, ako napr. Organization Todt a iné.²⁴

Postupom sovietskej armády pozdĺž Dunaja boli postupne zaberané funkčné plavidlá SDP, a tieto boli ihneď zaradené do premávky a pracovali pre ruskú štátnu plavbu. Plavidlá, ktoré boli zavlečené na horný Dunaj, boli zabrané americkou armádou. Ich počet bol 41 a stáli v zimných prístavoch Bogen, Pasov a Linz. Americká armáda v novembri 1945, keď sa už plavidlá nezabavovali, odvliekla z Viedne do svojho okupačného pásma do prístavu Pasov dva motorovo vlečné člny SDP – „Trenčín“ a „Masaryk“. Bol to paradox, pretože v tomto období (v novembri 1945), práve z amerického okupačného pásma mali všetky lode už dávno vrátené Francúzi, Holanďania a Belgičania. Týmto plavidlám bola ponechaná československá štátna vlajka,

23 SNA, f. PPÚ, k. 112, Rokovanie zástupcov PPÚ z ministrom Júliusom Stanom. .

24 SNA, f. PD, k. 64, Likvidácia BG.

ale dunajplavba si ich nemohla odvieť. Ešte horšie ako Dunajplavba boli na tom juhoslovanské lodné spoločenstvá, ktorým Američania zadržovali 163 a niekoľko desiatok lodí Maďarsku.

Spor sa skončil až podaním sťažnosti Juhoslávie na USA, na Hospodárskej a sociálnej rade OSN, kde Juhoslovania obvinili Američanov z brzdenia hospodárskej rekonštrukcie podunajských štátov. K sťažnosti sa pripojilo aj Československo, ktoré podalo sťažnosť na Ústrednú reparačnú komisiu. Plavidlá boli z amerického okupačného pásma uvoľnené až 20. novembra 1946 z prístavu Linz, resp. 22. novembra 1946 z prístavu Pasov, Bogen. Viac ako rok a pol musela Dunajplavba na týchto plavidlách udržiavať posádky, ktoré boli zásobované potravinami z Bratislavy. Iné práce okrem nutnej údržby sa pre nedostatok materiálu na plavidlách nerealizovali. Tieto lode chátrali a ich hodnota klesala. Po vojne v reparačných požiadavkách ČSR voči Nemecku bol zahrnutý aj ušlý dopravný príjem z týchto odstavených plavidiel. Dunajplavba ho vyčíslila na hodnotu viac ako 64 mil. Kč.²⁵

V marci 1946 disponovala Dunajplavba 9 remorkérmi, 5 člmi a 6 nákladnými loďami. Takýmto obmedzeným lodným parkom sa nedal realizovať plynulý obchod s Balkánom a čiernomorskými prístavmi, ktorý bol významný pre československé povojnové hospodárstvo. Pritom v sovietskom zábere bolo 67 člnov, 4 remorkéry, 16 tankových lodí a 1 nákladná loď, ktoré boli predtým vo vlastníctve Dunajplavby. Plavidlá využívala sovietska

25 Tamže; SNA, f. MDVP (nespracované), Lodní park Č.S.D.P.; HOLKA, Filip. *Slovenské lodnice Komárno*. Bratislava: Práca, 1969, s. 140 – 141. Bližšie k reparáciám pozri: KUČERA, Jaroslav. *Žralok nebude nikdy tak silný (Československá zahraničná politika vŕči Nemecku)*. Praha: Argo, 2005, 201.s.; SABOL, Miroslav. Nemecké reparačné a reštitučné náhrady voči Československu po druhej svetovej vojne. In: *Vojenská história*, č.3, roč.16, 2012, s. 17 – 35.

okupačná správa, pre vojnové transporty do konca roku 1945. V roku 1946 spoločnosť „Sovietska dunajská štátna plavba“ využívala tieto plavidla na obchodné účely. V predmetnom období už dávno disponovali svojimi plavidlami všetky spoločnosti na Dunaji, okrem Dunajplavby. Niekoľko týždňov po vojne mohli ako prvé brázdiť vody Dunaja juhoslovanské lode. Juhoslávii ako spojeneckej krajine boli plavidlá prinavrátené ako prvé. Prinavrátené boli plavidlá aj porazeným krajinám Maďarsku a Nemecku, ktoré mali vo svojich dunajských spoločnostiach dosadených zástupcov víťazných veľmocí. Len československé lode boli zablokované spojencami. Až po niekoľkých rokovaníach postupne odovzdávala sovietska strana od mája 1946, všetky zadržané plavidlá Československej dunajplavby, úč. s.²⁶

Dunaj sa tak stal v rámci vodnej dopravy strategickou riekou. V medzivojnových rokoch prebiehali aj intenzívne prípravy na využitie dolných tokov najväčších slovenských riek pre účely lodného spojenia severného Slovenska s Dunajom. Splavnený bol dolný tok rieky Váh, kde smerovala časť prepravy. Váh však v polovici 30. rokov nadobudol iný význam ako transportný. V tomto období sa začala výstavba vážskych kaskád a vodná energia z Váhu bola viac využívaná na výrobu elektrickej energie. Na tento trend nadviazala aj vláda vo vojnových rokoch.

Prechod frontu a jeho deštruktívne následky sa negatívne podpísali aj v oblasti vodnej dopravy. Údaje o vojnových škodách máme k dispozícii z hlásení Slovenskej, respektíve už Československej dunajplavby, úč. s. v Bratislave a zo Združenia slovenského priemyslu z jesene 1945. Náletmi

26 NA ČR, f. AHR. k. 221, Výsledky jednání ministra zahraničního obchodu v Londýne dne 17. až 21. července 1945.

angloamerického letectva zo dňa 16. júna 1944 bola zničená väčšina prístavných štátnych skladov v prevádzke Poriečneho plavebného úradu. Niektoré sklady alebo ich časti boli prenájaté jednotlivým firmám, ktorým nálety zničili tovar. Ministerstvo národnej obrany po zničujúcich náletoch ustanovilo v prístave tzv. *Veliteľstvo prístavnej oblasti*, ktoré kontrolovalo pohyb osôb a tovaru vo všetkých skladoch a po celom areáli prístavu. Išlo v podstate o vojenskú stráž, ktorá dohliadala nad objektmi patriacimi pod Poriečny plavebný úrad, Slovenskú Dunaj plavbu, rafinériu Apollo a v prístave dislokovanými obchodnými firmami. Tento akt bol už len symbolicky, pretože po náletoch Veliteľstvo prístavnej oblasti strážilo len trosky.²⁷

Katastrofálne následky bombardovania ešte umocnil prechod frontu a bojové operácie na Dunaji počas prvých mesiacov roka 1945. Výsledné škody v lodnej doprave, v prístavoch a na celom slovenskom úseku Dunaja, kde sa počas vojny potopilo z rôznych príčin 144 plavidiel, presahovali straty väčšiny priemyselných odvetví. Dosiahli hodnotu 465,7 mil. Kčs. Medzi najvyššie položky patrili škody na budovách (58,9 mil. Kčs), na strojoch a zariadeniach (292 mil. Kčs), na surovinách, polotovaroach a hotových výrobkoch (19,5 mil. Kčs), zastavením výrobnej činnosti a prevádzky prístavov (25 mil. Kčs) a znížením hodnoty majetku (61,5 mil.) Kčs. SDP len postupne prekonávala dôsledky leteckých útokov a ďalších bojových operácií. Svedčila o tom skutočnosť, že v roku 1947 vlastnila 131 plavidiel, čo bolo o 50 plavidiel menej ako pred júnom 1944. Lodný park v danom období predstavoval z 11 remorkérov, 4 nákladné motorové lode, 3 nákladné parníky,

27 SNA, f. MDVP (nespracované), Zriadenie Veliteľstva prístavnej stráže.

2 motorové tanky, 90 vlečných člnov a 21 vlečných tankov.²⁸Samotná SDP utrpela následkom vojnových udalostí celkovú škodu 394 mil. Kčs.²⁹

Hneď po oslobodení Bratislavy sa Červená armáda snažila odmiňovať niektoré časti Dunaja. Skončilo to však zničením niekoľkých plavidiel a usmrtením viac ako 120 vojakov, preto sa od tohto zámeru upustilo. Spojenci v úsilí pretnúť Nemecku najdôležitejšiu vodnú cestu, intenzívne zamínovali Dunaj najmodernejšími magnetickými a akustickými mínami. Išlo o tzv. C, D, a G míny s akustickým alebo magnetoakustickým zapalovačom. Spojenci – anglické letectvo použili tzv. A4 a A5 míny s indukčným magnetickým zapalovačom, ani na jeden druh nemala sovietska armáda techniku. Aj napriek tomu zlikvidovala Červená armáda 92 mín na československom úseku Dunaja. Počet mín, ktoré na dno Dunaja nakládla nemecká armáda, sa nepodarilo zistiť. Anglické letectvo podľa odhadov nakládlo od 1 500 do 2 600 mín.³⁰

Keďže hospodárska situácia diktovala včasné zakročenie na udržanie plavby, poverenieťvo dopravy vytýčilo relatívne bezpečnú plavebnú dráhu v šírke od 80 – 100 m, ktorá bola dostatočne označená, aby plavidlá nevybočili na neprebádané, čiže zamínované úseky. Toto opatrenie skončilo fiaskom, pretože pohybom nánosov riečneho dna naplavilo míny do bezpečného pásma a poškodilo alebo poslalo ku dnu niekoľko lodí. Situácia sa dostala do takého

28 SNA, f. ÚZSP, k. 156. Hlásenia o vojnových škodách spoločnosti Slovenská dunajplavba, úč. s. zo dňa 29. 9. 1945; SNA, f. MV, k. 137. Dunajská plavba; VHA, f. VO 4, k. 57. Štatistika potopených plavidiel na Dunaji 1945; SNA, f. MDVP (nespracované), Nálety na sklady PPÚ v bratislavskom prístave.

29 SNA, f. PD, k. 64, Vojnové škody slovenskej Dunajplavby.

30 SNA, f. PD, k. 134, Zpráva o odmiňovaní Dunaja, č. D-179; ŠTAIGL, Ján. Účasť Čs. armády na odmiňovaní Slovenska druhej svetovej vojne. In *Vojenská história*, 2009, roč. 13, č. 3, s. 53.

stavu, že sa v roku 1947 musela riešiť na medzinárodnej úrovni a stala sa predmetom diplomatických rokovaní podunajských štátov. Odmínovanie československej časti Dunaja skončilo až 20. júla 1948. Na tomto úseku sa našlo 267 mín, položených spojencami a 77 mín, položených Nemcami. Roky 1947/1948 sa niesli v znamení sprejzdnenia lodnej dopravy.³¹

Následne v Belehrade 18. augusta 1948 podpísalo ZSSR, Bulharsko, Rumunsko, Maďarsko, Ukrajina, Juhoslávia a Československo *Dohovor o režime plavby na Dunaji*. Na základe vzájomnej spolupráce signatárskych štátov sa sprejzdnil úsek Dunaja od Ulmu k Čiernemu moru cez Sulinský kanál. Bola vytvorená tzv. Dunajská komisia, v ktorej boli zástupcovia z jednotlivých štátov. Podstatou zmluvy bol záväzok Podunajských štátov udržiavať svoje úseky Dunaja splavné predovšetkým pre riečne lode a na niektorých úsekoch aj pre námorné lode. Dunajská komisia riadila celú splavnosť Dunaja.³²

Úsek Dunaja Viedeň – Bratislava – Budapešť bol splavný po vojne až 11. apríla 1947. Odmínovacie práce boli urobené len v šírke 80 m, preto premávka lodí mohla ísť len vo vymedzenej plavebnej dráhe.³³

Od konca apríla 1947 bolo z úradu československého delegáta pri Spojenej kontrolnej komisii v Budapešti oznámené, že podľa náčelníka

31 SNA, f. PD, k. 134, Zpráva o odmínovaní Dunaja, č. D-179; SNA, f. MV, k. 137, Dunajská plavba; SNA, f. UZSP, k. 89, Lodná doprava na Slovensku po II. svetovej vojne; ŠA PO, f. ŠSU, k. 69, Výroba a výstavba v lodenicích v Komárne; VHA, f. Veliteľstvo 4. Oblasti Bratislava, k. 57, Štatistika potopených plavidiel na Dunaji 1945; *Záverečná správa Povereníctvu priemyslu a obchodu za rok 1945*. Bratislava, 1945, s. 72; HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*. Bratislava: Historický ústav SAV a Prodama, 2011, s. 123 – 124.

32 NA ČR, f. ÚPV – B, k. 874, Dohoda o režime plavby na Dunaji.

33 SNA, f. PPÚ, 142, Zahajenie plavby v úseku Dunaja Viedeň – Budapešť.

poriečnej flotily po odminovacích prácach mohla byť plavebná dráha po Dunaji otvorená pre demagnetizované lode, ale len za denného svetla v týchto úsekoch takto:

- Viedeň – Budapešť, šírka plavebnej dráhy 100 m
- Budapešť – Nový Sad, šírka plavebnej dráhy 200 m
- Nový Sad – Kalafat, šírka plavebnej dráhy 150 m. Týmto sa postupne otvárala lodná cesta na Balkán.³⁴

S odminovaním úzko súviselo aj vyzdvihnutie jednotlivých potopených vrakov na československom úseku Dunaja. Pre nedostatok techniky sa ešte koncom roku 1947 vôbec neuvažovalo o odstránení potopených lodí na voľnom Dunaji. Veľkým problémom bolo odstránenie vrakov v bratislavskom a komárňanskom prístave. Povereníctvo techniky, ktoré prevzalo zodpovednosť za ich likvidáciu, malo nedostatok kompletných súprav spolu s osvetlením na rezanie pod vodou. Dunajská plavba nedisponovala žiadnym plavidlom, ktoré by malo žeriav na vysokú nosnosť. Plavebný odbor povereníctva dopravy požiadal o spoluprácu DDSG, ktorá disponovala plavidlami na vyťahovanie vrakov.³⁵

Prejazd dopravy okrem podmínovaných úsekov komplikovalo do značnej miery aj počasie. Rok 1947 bol pre lodnú dopravu pohromou. Sucho neovplyvnilo len úrodu, ale aj nízky stav vody v riečnych tokoch. Po abnormálnej dlhej a tuhej zime v roku 1947, prišlo katastrofálne sucho. Plavebný rok sa začal až v apríli a nerušene pokračoval do druhej polovice augusta. Odvtedy až do polovice novembra pre mimoriadne nízke stavy vody

34 SNA, f. PPÚ, k. 142, Plavebná vyhláška č.4; Plavebná vyhláška č.17.

35 SNA, f. PPÚ, k. 143, Zápisnica z dňa 9. júna 1947 na Povereníctve techniky V.odbor.

museli byť zastavené plavby na úsekoch všetkých riek v Československu. V roku 1947 bolo len 185 plavebných dní, čo predstavovalo iba 62 % plavby z normálneho roku. Československá Dunajplavba a Československá labská plavebná spoločnosť utrpeli suchom vysoké straty, preto vláda koncom roku 1947 prijala rozhodnutie o príspevku na čiastočnú úhradu prevádzkových strát.³⁶

V lodnej doprave, sa celé obdobie rokov 1945 – 1950 nieslo v znamení rekonštrukčných prác. Po deštrukcii železníc a ciest mala lodná doprava zohrávať rozhodujúcu úlohu pri rekonštrukcii Slovenska v prvých povojnových rokoch. Žiaľ, očakávania sa nenaplnili. Spôsobilo to niekoľko faktorov. Prvým bolo, ako sme už spomínali, vybombardovanie závodu SDP angloamerickým letectvom v roku 1944. Za obeť padlo 11 remorkérov, 4 nákladné motorové lode, 3 nákladné parníky, 2 motorové tanky, 90 člnov a 21 vlečných tankov a popolom ľahol skoro celý prístav. Čo nezničili spojenci, to dokončila ustupujúca nemecká armáda. Začiatkom roku 1945 stihla ešte potopiť jeden remorkér a viac ako 30 člnov. Dunajská plavba tak prišla o 40 % svojich plavidiel.³⁷ Ďalšiu tretinu lodí zadržiavali Američania vo svojej okupačnej zóne na hornom toku Dunaja.

Bratislavský prístav podstúpil rozsiahlu rekonštrukciu v rokoch 1946/1947, čo súviselo s dvojročným hospodárskym plánom. V *dvojročnici* sa musel na najväčšiu možnú mieru zväčšiť lodný park. Na pláne bolo doplniť ho o 45 nových člnov, z ktorých 23 kusov malo celkovú hodnotu 126 mil. Kčs. Boli určené pre dunajské prístavy, 4 remorkéry mali skončiť v bratislavskom

36 Vodná doprava na „suchu“. In *Budovateľ*, 1948, roč. 10, č. 2, s. 2.

37 SNA, f. PPÚ, k. 143, Zápisnica z dňa 9. júna 1947 na Povereníctve techniky V.odbor.

prístave. Úspešný rozvoj lodnej dopravy súvisel s dobudovaním prístavov v Bratislave a v Komárne. V rámci dvojročnice sa plánovala regulácia ďalších slovenských riek, aby boli na určitých úsekoch splavné, išlo hlavne o Váh a Hron. Mali sa pripraviť aj stavebné práce na kanál Dunaj – Odra – Labe. Lodná doprava po Dunaji, mala byť oproti cestnej, železničnej a leteckej, najlacnejšou alternatívou.³⁸

Lodná doprava počas dvojročnice dosiada výkony z medzivojnového obdobia. V roku 1947 sa po Dunaji prepravilo 683 tis. t tovaru, v roku 1948 sa prepravilo 1,2 mil. t. oproti roku 1947 to bol vzrast o 85 %. Rástla aj doprava do cudziny, aj keď minimálne. Typický pre dvojročnicu bol oveľa rýchlejší vzrast dopravy proti prúdu – dovoz zo Sovietskeho zväzu, Rumunska, Bulharska, Maďarska a Juhoslávie, než vzrast dovozu po prúde.³⁹

V bratislavskom prístave bolo na ploche 38 722 m² postavených 17 skladísk. Do prístavu sa doviezlo 24 nádrží s celkovým objemom 10 500 m³, ďalej jeden obilný exhaustor, znovu bolo postavených 14 žeriavov. Pre prístav mali najväčší význam dva štvortonové žeriavy. Pred júnom 1944 to boli žeriavy s najvyššou nosnosťou na celej dĺžke Dunaja. Veľmi dôležité bolo aj osadenie 4 prečerpávacích agregátov na minerálne oleje, pričom každý z nich

38 SNA, f. PD, k. 101, Budovateľský plán – štátna automobilová cestná doprava; *Zákon o dvouletéhospodárskom pláne z 25. júna 1946*. UsneseníustavodárnehoNárodníhoshromaždení, 1946; *Budovateľský program Gotwaldove vlády*. Praha: Ministerstvo informací, 1946, s. 10 – 11; *Začínáme dvojročnicu*. Bratislava: Povereníctvo informácií, 1947, s. 50 – 53; HUSÁK, Gustáv. *Dvojročný program VII. Sboru povereníkov*. Bratislava: Povereníctvo informácií, 1946, s. 14; KOLLER, Pavel. Železnice na prahu dvouletky. In *Železniční obzor*, 1947, roč. 3, č.1, s. 1- 2 ; KABELÁČ, Ján. Železnice v dvojročnom hospodárskom pláne. In *Výstavba Slovenska*, 1946, roč. 1, č. 3, s. 11 – 13; JARUNEK, Augustín. Plánovanie v letectve. In *Let*, 1946, roč. 1, č. 12, s. 3,

39 *Rozvoj Slovenska v dvojročnici*. Bratislava: Slovenský plánovací úrad, 1950, s.169.

mal samostatný pontón a 2 prečerpávacie stanice. S takýmto vybavením mohol prijímať prístav na vtedajšiu dobu akýkoľvek druh tankera. V rámci dvojročného hospodárskeho plánu sa rátalo s tým, že sa v prístave vybuduje lodenica, na ktorú malo byť uvoľnených 200 mil. Kčs. Lodencia mala mať výrobnú kapacitu 60 lodí ročne s objemom 1 000 ton a závod sa mal otvoriť v roku 1947, no nestalo sa tak.⁴⁰

Aby bola plavba ČSDP vyhovujúca a rentabilná pre celé hospodárstvo, potrebovala kapacitu 60 parníkov a motorových lodí s celkovou silou 35 000 HP, 500 vlečných člnov a nádržových lodí s celkovou tonážou 200 000 t, čo predstavovalo 1/10 celkovej tonáže na Dunaji vo vtedajšej dobe. Takýto lodný park bol v povojnových rokoch nereálny. ČSDP do roku 1950 disponovala približne 40% ideálneho lodného parku.⁴¹

Prevádzku v bratislavskom prístave spojenú s prekladaním a uskladnením tovaru, viedol štát vo vlastnej réžii. Vykonával ju Poriečny plavebný úrad. Prostredníctvom *Prekladanej správy* sprostredkoval manipulačné práce s tovarom pre všetkých prepravcov za pevne stanovené sadzby, dodával potrebné prekladacie zariadenia a zabezpečoval robotníctvo. Výdavky za prekládku sa účtovali prepravcom raz za týždeň. Nákladná doprava sa delila na:

1. Dopravu vlečnú v nákladných člnoch, vlečenie proti prúdu i po prúde parnými alebo motorovými remorkermi. Vlečné člny mali rôzne typy, najčastejšie železnos nosnosťou 320 – 1200 t;
2. Rýchlo dopravu nákladnými plavidlami samohybnými, ktoré mali

40 SNA, MDVP (nespracované). Rekonštrukcia bratislavského prístavu.

41 RABA, Karol. Naša vnútrozemská vodná doprava a Dunaj. In *Hospodárske rozhľady*, 1945, roč. 20, č. 4, s. 212.

výkon až 1 000 HP, takže mohli súčasne ťahať vlečný čln. Tento spôsob sa používal hlavne pri preprave kusového tovaru;

3. Dopravu minerálnych olejov, ktorá sa vykonávala v špeciálnych nádržových – tankových člnov, ktorých nosnosť bola 600 až 800 t.

Vlečný čln bol schopný zobrať náklad, ktorý zodpovedal 60 až 70 železničným vagónom. Tank na minerálne oleje mal objem 60 až 80 vagónových cisterien.⁴²

Do roku 1939 boli hlavnou komoditou, ktorá prechádzala cez bratislavský prístav rôzne druhy obilnín, ktoré sa dovážali z Maďarska a Balkánu. Od roku 1939 cez Slovensko začínajú prechádzať vo väčšej miere tankery s minerálnymi olejmi, smerujúce do nemeckých prístavov. V roku 1938 priviezli ČSDP z rumunských prístavoch Giurgiu a Černá Voda 84 tisíc ton minerálnych olejov. Nasledujúci rok cez bratislavský prístav začína prechádzať viac ako 140 tisíc ton. Hneď prvý rok samostatnej existencie Dunaj plavby bol poznamenaný veľkými výkyvmi v celkovej, ale hlavne nákladnej preprave, ktoré boli spôsobené nepriaznivými prírodnými podmienkami. Na jar a v lete 1939 bol veľmi nízky stav Dunaja. Plavidlá museli byť odľahčované, aby neuviazli na plytčine, rýchlosť lodí sa spomaľovala a čas prepravy sa predlžoval až dvojnásobne. Na jeseň boli veľmi husté hmly, kvôli ktorým bola lodná doprava hlavne v mesiacoch október a november značne obmedzená. V decembri bol zas Dunaj na mnohých úsekoch pokrytý hrubou vrstvou ľadu, ktorá zastavila plavbu na niekoľko dní. Od roku 1941 sa až dvojnásobne oproti predchádzajúcim rokom zvýšila preprava obilnín z Balkánu, ktorá súvisela s útokom Nemecka na Sovietsky zväz. Všetky lode prechádzajúce cez

42 KRAUS, Rudolf. Dunaj a jeho hospodársky význam. In *Hospodárske rozhľady*, 1942, roč. 17, č.3, s. 210.

bratislavský prístav končili v Pasove alebo v Regensburgu.

Slovensko na Balkán počas celej vojny vyvážalo v prevažnej miere zbrane, strelivo, výbušniny a zbrojný materiál, ale aj drevené výrobky, tehly a bavlnenú priadzu. Z Juhoslávie sa privážalo zvyčajne obilie a z Rumunska benzín, petrolej a minerálne oleje.⁴³

Vysoké riziko v nákladnej preprave predstavovali vojnové pomery v jednotlivých podunajských štátoch. S približujúcim sa frontom bolo stále zložitejšie prepraviť nepoškodený tovar na Balkán alebo opačne do Nemecka. V plavebnej ceste lodiam stáli okrem zlodejských bánd aj podmínované jednotlivé úseky Dunaja. Medzi rizikové prepravy bola jednotlivými poisťovňami zaradená aj lodná doprava na Dunaji. Na bežnú suchozemskú dopravu sa poisťka za prepravený tovar vypočítavala z celkovej ceny prepravovaného tovaru, čo zvyčajne predstavovalo 1,5 % sumy. Poistenie na prepravu loďou predstavovalo 6 % z celkovej prepravovanej sumy.⁴⁴

Oživením obchodných stykov s Ruskom, Balkánom a blízkym Východom po druhej svetovej vojne nadobúdala Dunaj stále väčší hospodársky význam pre štáty ležiace na jeho brehoch. Celkový československý export a import po Dunaji sa pohyboval v medzivojnovom období medzi 1,0 – 1,4 mil. t ročne. Najúspešnejší rok z hľadiska prepravy bol pre bratislavský prístav rok 1942, keď bolo prepravených necelých 950 tisíc t. Po vojne nastal dramatický pokles. V roku 1945 import a export klesol na 400 tisíc t. V roku

43 SNA, f. PPÚ, k. 91, Obmedzenie dopravy na Dunaji; k. 92, Spoločnosť S.R.D.; BAUEROVÁ, Jana. *Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939 – 1944*. Krakow: Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2014, s. 134.

44 Najväčšie prirážky na poistenie proti vojnovému riziku pre dopravu na Dunaji. In *Slovenský hospodársky kuriér*, 1940, roč. 1, č. 4, s. 5.

1946 dokonca na 69 948 t. V roku 1947 stúpol na 180 tisíc t.⁴⁵

Na Balkán sa od roku 1947 dovážalo uhlie z ostravsko-karvinských baní a koks z Poľska. Hlavný tranzitný prístav na Dunaji bol komárňanský. V jeho skladoch sa koks a uhlie zhromažďovali a lode ho následne transportovali do prístavov v Rijeke a Kopere. V jednom období bolo v skladoch až 52 tisíc t koksu a uhlia, čo obsadilo celú úložnú kapacitu prístavu a na niekoľko týždňov paralyzovalo transport iných komodít cez prístav.⁴⁶

Hneď po vojne sa zástupcovia Dunajplavby skontovali s *United Maritime Board (UMB)*, ktorá dovážala dodávky UNRRA do Európy svojimi loďami. Cez vojnu prevážala hlavne vojenský materiál, po vojne prevážala potraviny a suroviny. Dokonca rozdeľovala aj jednotlivé plavidlá z nemeckých okupačných zón. Československá strana musela poskytnúť svoje požiadavky ohľadom lodného parku práve organizácii UMB.⁴⁷

Od polovice roku 1948 začali len sporadicky prichádzať nákladné lode z juhoslovanských a rumunských prístavov. ČSR chýbali dodávky pyritu a hlavne rumunskej kukurice. V juhoslovanských prístavov chýbal personál na nakladanie tovaru a surovín. Rumuni neboli schopní úrodu kukurice prepraviť z polí do svojich prístavov, a preto tisíce hektárov hnili na poli, čo bolo v čase povojnového nedostatku potravín značne znepokojujúce. Uspokojivé dodávky boli jedine rumunskej ropy, ktorá výrazne pomáhala pri nedostatku pohonných látok.⁴⁸

45 SNA, f. MDVP (nespracované), výkaz o preprave v bratislavskom prístave.

46 SNA, f. PD, k. 95, Zápisnica s pracovnej porady na PD, plavebný odbor dňa 2. júla 1947

47 NA ČR, f. AHR, k. 221, Výsledky jednání ministra zahraničního obchodu v Londýne dne 17. až 21. července 1945.

48 O našej leteckej doprave. In *Doprava*, roč. 3, 1948, č. 11- 12, s. 15.

V roku 1949, kvôli nestálým hĺbkam a množstvu vrakov na Dunaji využívali nákladné lode v priemere len necelých 15% nákladného priestoru. Vývoz a dovoz v prvej päťročnici bol neuspokojivý, pohyboval sa na úrovni 60 % oproti plánu.⁴⁹

Po nákladnej doprave nemalú úlohu v bratislavskom prístave zohrávala aj osobná doprava. Od začiatku 20. rokov začala premávať po Dunaji turistická linka Bratislava – Devín – Viedeň a späť. Po roku 1938 sa frekvencia osobnej dopravy na Dunaji tlmila. V roku 1940 bola táto vodná linka obnovená, najprv len na slovenskom úseku Bratislava – Devín, neskôr parníky priplávali do Viedne. Spočiatku sa plavby realizovali len v letných mesiacoch i to len za priaznivého počasia. Od polovice roku 1941 začala byť osobná doprava do Viedne a späť čoraz viac populárna. Turisticky rozkvet priniesol tejto vodnej ceste rok 1942, keď z Viedne bolo prepravených 4 394 turistov. Lodná linka Bratislava – Devín – Viedeň a späť patrila medzi popredné turistické atrakcie v hlavnom meste, čo prispievalo na slovenskom úseku Dunaja nielen k rozvoju nákladnej, ale aj osobnej dopravy. Dunajská plavba poskytovala prenosné voľné lístky rôznym štátnym inštitúciám. Išlo predovšetkým o trasy Bratislava – Viedeň, na ktorej premával parník „FranzSubert“ a Bratislava – Budapešť. Parník niesol názov „ErzsébetKirályné“.⁵⁰

Medzi turistické atrakcie patrila aj najdlhšia výletná trasa na Dunaji, a to Belehrad – Viedeň a späť, so zástavkou v Bratislave. Služby turistom poskytoval moderný expresný parník „Karadjorje“, ktorý premával jedenkrát

49 Ako plníme 5 RP. In *Náš Dunaj*, 1949, roč. 1, č. 2, s. 3.

50 SNA, f. PR.I., k. 568, Rozpis plavieb Vieden- Bratislava- Budapešť; f. MDVP (nespracované), výkaz o preprave osôb v bratislavskom prístave v roku 1942.

do týždňa cez letnú sezónu. Prvú plavbu uskutočnil už v júni 1931. Personál na parníku bol schopný sa postarať až o tisíc cestujúcich.⁵¹

V roku 1938 fungovali voľné lístky aj na všetkých československých plavebných tratiach, dostávali ich vysoký štátny úradníci a niektoré bezpečnostné zložky. Voľne lístky pre vybraných cestujúcich platili od začiatku prevádzky vodnej dopravy na Slovensku.⁵²

V rokoch 1938 – 1944 sa preinvestovalo do vodnej dopravy viac ako 600 mil. Ks. Slovenská Dunajplavba zamestnávala 1 200 pracovníkov, z ktorých väčšina pracovala len v bratislavskom prístave.⁵³ Po vojne sa osobná preprava úplne zastavila.

V prvej ČSR bolo v bratislavskom prístave zaregistrovaných 169 plavidiel s celkovou nosnosťou 95 300 t. V čase konjunktúry hospodárstva Slovenskej republiky v prvej polovici roku 1942 bola na vrchole aj preprava na Dunaji. Lodný park sa v predmetnom období skladal z 2 osobných parníkov, 4 motorových remorkérov, 2 bugserov, 4 parných skrutkových nákladných lodí, 6 motorových nákladných lodí, 3 motorových tankových lodí, 16 tankových vlečných člnov, 122 obyčajných vlečných člnov, spolu o ťažnej sile 16 000 ks a ložnom priestore 95 000 t.⁵⁴

Lodný park Dunajplavby sa najviac rozrástol počas vojny, a to o nasledujúce plavidlá:

- bočnokolesový vlečný parník *Bratislava* so strojovým výkonom 450

51 SNA, f. PR.I., k. 568, Turistické plavby z Belehradu do Viedne.

52 SNA, f. PR.I., k. 678, Temporäre freikarte.

53 SNA, f. Ministerstvo hospodárstva 1939- 1945, k. 171, prevádzka dunajskej dopravy; Preprava po Dunaji a vodné stavby. In *Slovenský priemysel*, 1938, s. 87; Doprava je život. *Budovateľ*, 1940, roč. 2, č. 35, s. 6.

54 *Hospodársky obraz Slovenska*. Bratislava: Ministerstvo hospodárstva, 1942, s. 286.

- k, postavený v roku 1923 v Škodových závodoch v Komárne, v roku 1939 prevzatý do Štátnej správy Dunaja,
- jednovrtuľový motorový prístavný remorkér *Trenčín* s výkonom 350 k postavený v Škodových závodoch v Komárne, v roku 1939 prevzatý do Štátnej správy Dunaja,
 - bočnokolesový motorový remorkér *Prezident T.G. Masaryk* s výkonom 950 k zo Škodových závodoch v Komárne, kde bol postavený v roku 1932, prevzatý Nemeckom v roku 1942 od labskej plavby a pridelený SDP, neskôr premenovaný na *Pol'anu*,
 - bočnokolesový motorový remorkér *Andrej Hlinka* s výkonom 1 260 k postavený v lodenici Óbuda (Budapešť), zakúpený v roku 1940 ako novostavba od DDSG, neskôr premenovaný na *Fatru*,
 - štvorvrtuľový motorový remorkér *Mur* s výkonom 1 320 k postavený v roku 1937 v lodenici TheodorHitzler v Regensburgu, zakúpený v roku 1943 od DDSG a premenovaný na *Ďumbier*,
 - sedem tankových vlečných člnov, každý s nosnosťou 1 000 t, zakúpených v rokoch 1941 a 1942 od DDSG a označených T-XVI až T-XXII,
 - dva bočnokolesové vlečné parníky *Battaszék* a *Pécs* s výkonom 800 k, prenajaté od DDSG od júna 1942, do februára 1944 označené ako R-IX a R-X

S týmito plavidlami dosiahol lodný park SDP počet 182 lodí s celkovou nosnosťou 10 400 t.⁵⁵ Na druhej strane SDP musela na základe „vyšších záujmov“ a so súhlasom ministerstva hospodárstva odovzdať do užívania spoločnosti DDSG najlepšie parníky, ktoré mala vo svojom lodnom

55 BOHUNSKÝ, Juraj – PUHA, Karol. *Dunajská Flotila. Historia lodného parku od roku 1922*. Bratislava: Slovart, 2012, s. 16 – 17.

parku. Devín, Hron, Nitra a Váh od júla 1942 začali brázdiť vody Dunaja pod nemeckou vlajkou. Zabraním týchto lodí sa značne narušila osobná doprava v bratislavskom prístave. Predstavenstvo SDP protestovalo u ministra hospodárstva G. Medrického proti neadekvátnemu zhabaniu plavidiel a odvolávalo sa na zmluvu s DDSG z roku 1940, kde tieto plavidlá mala obsluhovať SDP. Minister hospodárstva tlmočil požiadavky lodníkov nemeckej strane. Vedenie DDSG rozhodlo o kompenzácii a pridelo dva zastarané parníky Pécs a Báttaszék od maďarskej plavebnej spoločnosti MagyarKirályiFolyamésTengerhajózasi R.T. Ako „bonus“ dostala dunajplavba aj tri vlečné člny.⁵⁶

Medzi najpozoruhodnejšie plavidlá, ktoré rozšírili lodný park v 40. rokoch patrili remorkéry Mur (neskôr Ďumbier) a Andrej Hlinka (neskôr Fatra). S približujúcim sa koncom vojny začala DDSG postupne rozpredávať plavidlá. To sa snažila využiť SDP, ale nedisponovala dostatočným kapitálom na nákup lodí. Napriek tomu sa jej jeden obchod podaril. Vo februári 1944 SDP kúpila motorovú vlečnú loď „Ďumbier“ od spoločnosti DDSG. Loď disponovala dvoma dieselovými motormi s výkonom 660 HP, jej dĺžka bola 52 m. Vyrobená bola lodenicou Teodor Hitzler v Regensburgu v roku 1937, pod pôvodným názvom Bern, pre švajčiarsku spoločnosť MOSAG, hlavné stroje dodala švajčiarska firma Güldner-Motorwerke zo Švajčiarska v roku 1943. Išlo o úplne novú loď, ktorá len necelý rok plávala pod nemeckou vlajkou a označením „Múr“. Na stojatej vode mohla loď plávať rýchlosťou 20 km/h. Na lodi bolo 85 t paliva ako zásoba, hodinová spotreba dosahovala 238,6 l paliva. Trojplutvové kormidlo vynikajúcej konštrukcie typu Hitzler

56 SNA, f. PPÚ, k. 113, Zhabanie parníkov dunajskejplavby.

poskytovalo lodi v predmetnej dobe jedinečnú manévrovateľnosť. Loď patrila svojím výkonom medzi najsilnejšie remorkéry SDP, neskôr ČSPD, vynikla spoľahlivosťou a obdivuhodnou ovládateľnosťou.⁵⁷

Pýchou SDP sa stal najmodernejší parník tej doby Andrej Hlinka, neskôr premenovaný na Fatru. Lodné teleso sa začalo stavať v lodeniciach v Komárne, loď však bola dostavaná v budapeštianskych lodeniciach Óbude, vtedy už pod správou DDSG, odkiaľ loď vyplávala ako hotové plavidlo v novembri 1942. Na tichej vode loď plávala rýchlosťou 18 km/h. Dĺžka lode bola 64 m. Posádku tvorilo 22 – 25 ľudí. Náklady na stavbu predstavovali vyše 9 mil. Ks. Plavidlo patrilo medzi najmodernejšie a najosvedčenejšie typy lodí na Dunaji. Loď so slávnostnou pompou a nastúpením všetkých popredných predstaviteľov vlády – prezident *J. Tiso*, predseda vlády *V. Tuka*, ministri *A. Mach*, *F. Čatloš*, *G. Medrický*, *J. Sivák* a *J. Stano* – bola odovzdaná 16. decembra 1942 v bratislavskom prístave do prevádzky. Loď na prvej plavbe kormidloval kpt. *P. Dobrík*, ktorý neskôr prevádzal turistov z Viedne do Bratislavy a späť.⁵⁸

Dňa 29. mája 1945 československé vojenské orgány odobrali rakúskym vojenským orgánom vo Viedni zabraný motorový čln „Gen.M.R.Štefánik“ a parník Váh, ktoré už začali plávať pod rakúskou štátnou vlajkou. O týždeň neskôr bola v Linzi objavená motorová loď „Trenčín“, ktorú Nemci pred oslobodením Bratislavy odviezli na horný Dunaj. Tú od zničenia

57 SNA, f. MDVP (nespracované), Úradná prehliadka novo zakúpenej lodi „Ďumbier“; BOHUNSKÝ, Juraj – PUHA, Karol. *Dunajská Flotila. Historia lodného parku od roku 1922*. Bratislava: Slovart, 2012, s. 85 – 86.

58 SNA, f. PD, k. 64, Zoznam zahraničných objednávok Čsl. Dunajplavby k 15.12.1946; BOHUNSKÝ, Juraj – PUHA, Karol. *Dunajská Flotila. Historia lodného parku od roku 1922*. Bratislava: Slovart, 2012, s. 82 – 83.

zachránil fakt, že loď bola od roku 1943 v prenájme, a viac bola na Dunaji ako v prístave. Tieto plavidlá boli jediné z mála, ktoré ostali po prechode frontu funkčné.⁵⁹

Najdôležitejšou položkou z hľadiska reštitúcií bol veľký počet zavlčených riečnych lodí. Ich cenový odhad osciloval medzi 5,5 až 6 mil. USD, čiže bola to vyššia čiastka, ako vyplatená celková suma za reštitúcie do roku 1948. Táto reštitučná položka asi najviac zaujímala Dunajplavbu, ktorá akútne v tomto období potrebovala obnoviť lodný park.⁶⁰

Po vojne, vtedy už znovu obnovená ČSDP, zakúpila od DDSG bočnokolesový vlečný parník *Turuls* výkonom 740 k, postavený v roku 1902 v Újpeste. Premenovali ho na *Pribinu* a neskôr na *Zemplín*. Ďalšie plavidlá pribúdali až na prelome 50. a 60. rokov.⁶¹

Bratislavský prístav patril medzi popredné prístavy na celom úseku Dunaj do polovice 20. storočia a zohrával významnú úlohu v slovenskej, resp. československej doprave v predmetnom období.

59 SNA, f. PPÚ, k. 128, Lode v prevádzke v roku 1945; f. MDVP (nespracované), Sníženie nájomného motorovej lode „Trenčín“.

60 SNA, f. UZSP, k. 79, Podrobná správa o reštitúciách; KUČERA, Jaroslav. *Žralok nebude nikdy tak silný (Československá zahraničná politika vŕči Nemecku)*. Praha: Argo, 2005, s.126; Pozri bližšie: SABOL, Miroslav. Nemecké reparačné a reštitučné náhrady voči Československu po druhej svetovej vojne. In *Vojenská história: časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívništvo*, 2012, roč. 16, č. 3, s. 33.

61 BOHUNSKÝ, Juraj – PUHA, Karol. *Dunajská Flotila. Historia lodného parku od roku 1922*. Bratislava: Slovart, 2012, s. 16 – 17.

Resume

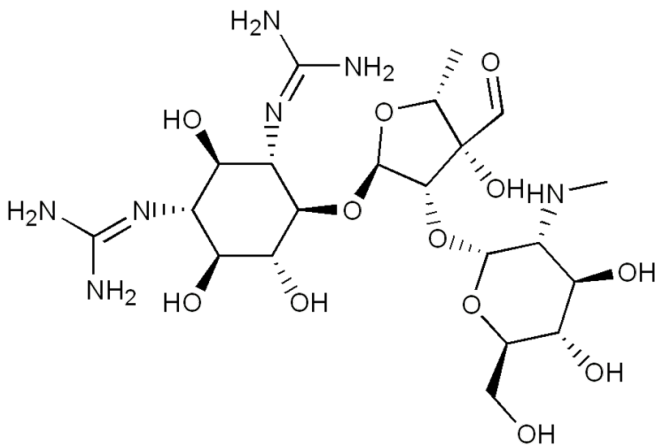
After the establishment of Czechoslovakia, the Bratislava port modernized and gradually increases performance, unevenly developed freight transport. Downstream to the Balkans and Hungary, the ship sailed far less congested than upstream. From abroad in the interwar period has imported the Danube upstream triple volume of imports as compared to exports downstream. The boat park on the Danube undergone more significant innovations important event was the transition from steam to diesel propulsion. After the Vienna Award in 1938, the Slovak shipping lost its second biggest Danube shipyard in Komárno and the state institutions focused their efforts on the development of the port of Bratislava, which presented the crucial factor for the Slovak shipping. However, during the WWII it failed to reach the prewar performance. The development of the newly created company Slovenská Dunajplavba (Slovak Danube Shipping) was determined by the fact that all the crucial decisions were made in the headquarters of DDSG Company in Vienna. Nearly all ships of the Dunajplavba went into the German hands. In the plans of the Nazi Germany, Bratislava port was regarded as a strategic junction. However, in the reality of the harbor could offer only out of date technical equipment and the small traffic intensity.

Streptomycín – epizóda jedného antibiotika.

Richard R. Senček

Keď v roku 1928 Alexander Fleming objavil, že jeden vzácny druh plesne s názvom *Penicillium notatum* dokáže ničiť choroboplodné baktérie, zrejme ani sám netušil, aký významný objav urobil. Neobjavil len účinky penicilínu, ale otvoril cestu pre novú skupinu liečiv – pre antibiotiká. Objav je jedna vec, ale jeho praktické využitie a výroba je vec úplne iná. Alexander Fleming nedokázal extrahovať účinnú látku a postupne sa výskumu vzdal. Extrakcia bola skutočne problematická, ale dôvodom ukončenia výskumu boli aj iné faktory. Predovšetkým to, že v predvojnovnej chémii panoval názor, že je len otázka času, kedy sa podarí objaviť syntetickú cestu, ktorá bude lacnejšia a rýchlejšia. Pri antibiotikách to bol veľký omyl. Dodnes sa vyrábajú najmä klasickou fermentačnou cestou.

Potom, ako sir Howard Walter Florey, Ernst Boris Chain a ich kolektív vyriešili extrakciu penicilínu a tento zázračný liek sa začal priemyselne vyrábať, akoby sa s rôznymi druhmi antibiotík roztrhlo vrece. Streptomycín bol už

Schematický vzorec streptomycínu.

Senček R: Streptomycín – epizóda jedného antibiotika

známy v roku 1944, a do praxe sa zavádzal v tesnom závese za penicilínom. Patrí do skupiny aminoglykozidov, produkujú ho baktérie *Streptomyces griseus*. Jeho hlavnou výhodou bolo to, že bol prvý liek, ktorý dokázal účinne liečiť TBC. Československo získalo z väčšej časti technológiu výroby penicilínu cez program UNRRA, ale vďaka prevratu sa kompletizácia penicilínovej továrne v Roztokách u Prahy značne skomplikovala. Podstatné však je, že už v prvých fázach budovania penicilínky pri Prahe sa uvažovalo o výrobe streptomycínu.¹ Skutočnosť, že technológia výroby penicilínu, aj streptomycínu a väčšiny antibiotík je veľmi podobná, umožňuje vyrábať na jednom zariadení len s menšími technologickými zmenami rôzne antibiotiká. Samozrejme, že logické úvahy sa niesli práve týmto smerom.

Už pri plánovaní výstavby závodu P-2 v n. p. Biotika Slovenská Ľupča sa počítalo s rozširovaním výroby antibiotík. Bolo pochopiteľné, že sem bola situovaná aj nová výstavba výroby streptomycínu. Úvodný projekt bol vypracovaný ku dňu 31. marca 1955, ale vláda ho schválila až vládny uznesením č. 2521 zo dňa 24. októbra 1956, prakticky viac než o rok neskôr. Vláda totiž povolila vykonať práce na technickom projekte ešte pred prijatím vládneho uznesenia, a preto bol pri schvaľovaní k dispozícii už aj Ministerstvom zdravotníctva schválený technický projekt.² Pôvodný zámer

¹ Interpelácia poslanca Františka Bláhy z roku 28. januára 1948. *Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1948. 4. zasedání. 999. Naléhavá interpelace poslance dr. Františka Bláhy a druhů na pana ministra techniky a zdravotnictví ve věci zřízení penicillinové továrny dodané pro Československo*. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0999_00.htm

² Technický projekt bol dokončený už ku dňu 22. septembra 1956, približne mesiac skôr než vláda schválila výstavbu P-3 vládny uznesením č. 2521 zo dňa 24. októbra 1956. Ministerstvo zdravotníctva technický projekt výstavby P-3 schválilo dňa 28. septembra 1956.

Senček R: Streptomycín – epizóda jedného antibiotika

predpokladal začatie výstavby závodu P-3 v marci 1957, a skúšobná prevádzka mala byť zrealizovaná od 1. júla 1957.³ Základný dokument, ktorý slúžil ako platforma pre realizáciu výroby streptomycínu, bolo Vládne uznesenie č. 2649 z 21. septembra 1955. Vláda Ministerstvu zdravotníctva uložila dať do prevádzky takú výrobnú kapacitu tohto antibiotika, ktorá by pokrývala celú spotrebu štátu.

Vzhľadom na zložitú politickú situáciu v krajine sa začali prejavovať negatíva z následkov politického prevratu a zmeny hospodárskeho systému. Čoraz viac sa zaostávalo za vyspelým svetom, prejavovali sa negatíva izolácie komunistického bloku a tiež hegemonia a politická diktatúra ZSSR realizovaná prostredníctvom RVHP. Postaviť výrobu streptomycínu v tom čase nebolo iba vnútroštátnou záležitosťou, ale malo to aj medzinárodný kontext. Ing. B. Okánik si na danú záležitosť spomína nasledovne: *...len tam bola taká dokonca medzinárodná trošku jako ťahanica, že či streptomycín bude u nás v Československej republike alebo v Nemecku. A fakt je ten, že vtedy, v tom období, teda sa to [] aj medzištátne, však to bolo dirigované v Ing. M. Bučko upresňuje: RVHP, Ing. B. Okánik: RVHP tak, že sa rozhodlo nakoniec, že sme to my získali a Biotika.*⁴

Ďalej Ing. B. Okánik vysvetľuje, že pre umiestnenie výroby dokonca vzniká medzinárodná konferencia, ktorá má za úlohu celý problém vyriešiť: Ing. B. Okánik: *... tá medzinárodná konferencia vznikla o to, že ktorý štát bude poverený [p. a.: výrobou] aj pre potreby RVHP, Rady vzájomnej hospodárskej*

³ NA P, Zn. fondu: MZd, Fond: Ministerstvo zdravotníctví ČSR, Praha, Sig.: Km. č. 2/1958. Vládní úkol číslo 60 – výstavba P-3; *Zpráva o zajištění a průběhu výstavby závodu P-3 v n. p. Biotika Slovenská Lupča*. č. j. HSVL-130-2.1.-1171

⁴ BUČKO, Michal. OKÁNIK, Boris. [Nahrávka: DW_A0032.wav], cit. čas záznamu 6:39 – 7:09 min

Senček R: Streptomycín – epizóda jedného antibiotika

pomoci, pre potreby streptomycínu. To sa stalo, bola vybudovaná zase celá jedna budova, celá streptomycínka so špičkovým vybavením technologickým aj teda aparátúrnym v tom čase a potom ten vývoj ďalší išiel ďalej.

Ing. M. Bučko: *To znamená, že išlo o to, že sa podarilo už v päťdesiatom ôsmom roku, v päťdesiatom šiestom sme začali s výrobou a v päťdesiatom ôsmom sa [] staval streptomycín. To znamená, že už vznikla ďalšia taká veľká výrobná hala. [pozn. autora: objekt P3]*⁵

Ing. M. Bučko pripisuje túto zásluhu predovšetkým riaditeľovi Ing. Jozefovi Palkostkovi.⁶ Fakt je, že realizácia výstavby novej výrobnéj haly P3 skutočne zdvojnásobila výrobné kapacity podniku: Ing. M. Bučko: *... čím sa vlastne zdvojnásobila výroba Biotiky. [] Čiže on [p. a.: Ing. Jozef Palkostka] ako riaditeľ a potom generálny riaditeľ sa mu toto podarilo presadiť.*⁷

Ministerstvo zdravotníctva plánovalo výstavbu aj napriek skutočnosti, že ešte nebola vládou schválená „*Na rok 1956 je plánován rozsah stavebních prací ve výši Kčs 19,000 mil. V tomto objemu je počítano také se zahájením výstavby závodu P-3 na výrobu streptomycinu a jiných antibiotik ve II. pololetí 1956.*“⁸ Zaradenie výstavby závodu P-3 medzi vládne úlohy⁹ celkovo posilnilo investičnú výstavbu farmaceutického priemyslu na Slovensku.¹⁰ Z podniku

⁵ BUČKO, Michal. OKÁNIK, Boris. [Nahrávka: DW_A0032.wav], cit. čas záznamu 7:11 – 8:05 min.

⁶ Faktom však zostáva skutočnosť, že Ing. Jozef Palkostka nastúpil do funkcie riaditeľa n. p. Biotika približne v polovici roka 1956 a vtedy už existoval úvodný projekt na výstavbu novej výroby streptomycínu, ktorý vláda schválila v októbri.

⁷ BUČKO, Michal. OKÁNIK, Boris. [Nahrávka: DW_A0032.wav], cit. čas záznamu 8:07 – 8:19 min.

⁸ NA P, Zn. fondu: MZd., Sig.: materiály do vlády rok 1956. č. j. ND-1325-5.1.1956

⁹ Realizácia závodu P-3 sa stala vládnu úlohou č. 60.

¹⁰ NA P, Fond: MZd 1945 – 1968, Nespracované fondy, Sig.: Km.47/1956; pod značkou: HSVL–130-14.11.56. *Zpráva o stavu výroby a perspektivním vývoji antibiotik.*

Senček R: Streptomycín – epizóda jedného antibiotika

Biotika Slovenská Ľupča sa postupne stal nielen najväčší producent antibiotík v ČSR, ale jeho význam vzrástol aj na medzinárodnej úrovni.

Výstavba závodu P-3 však v plánovanom termíne začatá nebola. Problém nastal v dodaní základnej oceľovej konštrukcie na výstavbu budovy. Dodávka bola Ministerstvom ťažkého strojárstva potvrdená až na I. štvrťrok 1958. HSVL využila odloženie stavby k prepracovaniu projektu: *Zdržení ve výstavbě v důsledku odsunutí konstrukce využili pracovníci na akci P-3 k tomu, aby do výstavby nové provozovny promítli: vyrovnání kapacity části isolační na zvýšenou výtečnost ve fermentaci, dále úpravy v prováděcích výkresech proti technickému projektu, které vznikly v důsledku technologických zlepšení u t. zv. koncovky, a konečně připomínky investora, vyplývající ze zkušeností z provozu P-2*¹¹

Nakoniec bol materiál na stavbu dodaný postupne od 31. augusta 1957, čím sa stavba začala realizovať už v septembri. Stavbu nebrzdili len veľké problémy, ale často aj problémy celkom triviálneho charakteru. Trhliny plánovaného hospodárstva sa ukázali aj tu. Zdržanie stavby ohrozilo plán plnenia investičného rozpočtu a tak ministerstvo, aby tento plán dodržalo, odvieďlo 9.500.000,- Kčs na iné stavby, všetky na území Čiech, napríklad na výstavbu ošetrovacieho ústavu v rámci projektu výstavby priehrady Nosiště alebo pre kotolňu v Rychnove nad Kněžnou.¹²

Aby sa situácia normalizovala, vydalo ministerstvo nové príkazy.

Podklady pre jednanie kolégia ministra č. j. Km-47/56 Per/Ma

¹¹ NA P, Zn. fondu: MZd, Fond: Ministerstvo zdravotníctví ČSR, Praha, Sig.: Km. č. 2/1958. Vládní úkol číslo 60 – výstavba P-3; *Zpráva o zajištění a průběhu výstavby závodu P-3 v n. p. Biotika Slovenská Ľupča*. č. j. HSVL-130-2.1.-1171

¹² NA P, Zn. fondu: MZd, Fond: Ministerstvo zdravotníctví ČSR, Praha, Sig.: Km. č. 2/1958. *Zpráva o plnění plánu investic do konce měsíce listopadu 1957*.

Senček R: Streptomycín – epizóda jedného antibiotika

Uznesenie 2. porady kolégia zo dňa 16. januára 1958 preto námestníkovi ministra s. Jarošovi ukladá:

- *zajistit odstranění chyb v dosavadní výstavbě P-3 a zlepšení koordinace řízení výstavby s důsledným sledováním a kontrolou;*
- *zajistit u Zdravoprojektu další stály pobyt skupiny projektantů na staveništi;*
- *urychleně dokončit projednání dodávek strojů a zařízení s MTS;*
- *vypracovat do 28. 2. 1958 kompletní harmonogram postupu výstavby a předložit jej kolegiu.*¹³

Výstavba novej prevádzky v n. p. Biotika Slovenská Ľupča, aj keď so značným sklzom oproti pôvodnému plánu, predsa len bola úspešná. Aj výroba streptomycínu sa naozaj zrealizovala v Biotike. Ako potvrdzuje Ing. Alžbeta Tichá: *Zariadenie bolo veľmi nové, moderné, malo síce svoje [] začiatkové muchy, no ale to sa všetko upravilo. Bola to veľmi krásna výroba. My sme proste streptomycín spracovávali do konečnej formy, [] už do teda prášku, ktorý sa potom rozplňal. No bola to ale kampaňovitá výroba, takže sme robili ja neviem pol roka, potom sme chvíľu stáli, potom sa to zase začalo a takto sme proste robili, až nakoniec potom v rámci RVHP sa táto výroba streptomycínu odovzdala¹⁴ východným Nemcom.*¹⁵

Personálne zabezpečenie nového závodu P-3 predpokladalo potrebu dvestosedemdesiat päť pracovníkov, z toho približne 55 technikov, 10 majstrov, 200 robotníkov a 10 administratívnych pracovníkov. Podľa správy 2

¹³ NA P, Zn. fondu: MZd, Fond: Ministerstvo zdravotníctví ČSR, Praha, Sig.: Km. č. 2/1958. *Usnesení 2. porady kolegia dne 16. ledna 1958.* č. j. Kz-2/58 Per/Ma.

¹⁴ Ing. Alžbeta Tichá odhaduje začiatok výroby na rok 1959 a jej ukončenie a odovzdanie na rok 1963 do Jena farmy.

¹⁵ TICHÁ, Alžbeta. Banská Bystrica. 14. mája 2008. 16:45 až 19:15 hod. SEČ. [Nahrávka: DW_A0069.wav], cit. čas záznamu 1:00 – 1:49 min.

až 4 pracovníci, ktorí boli vybraní zo súčasného personálu, išli na zaškolenie do Roztok u Prahy, kde boli zaškolení na výrobu streptomycínu, CTC a oxytetracyklínu. V prevádzke P-3 sa počítalo s výrobou viacerých druhov antibiotík. Perspektívy plánované MZd na rok 1958 sú uvedené v tabuľke 1. Skutočnosť je však úplne iná. Okrem penicilínu sa v Biotike v roku 1958 nevyrábalo žiadne iné antibiotikum. Výrobná hala P-3 bola dostavaná až približne o dva roky neskôr.¹⁶

Tab. č. 1 Výhľadový odhad kapacity výroby n. p. Biotika Slov. Ľupča 1958

Antibiotikum	Pro-dukcia	Objem fermentačného tanku	Výt'az-nosť	Počet tan-kov do roka	Roč. Vý-ro-ba	Prepočet na výrobu (1/2 roka)
Penicilín:	2.500 j/ml	30 m ³	65 %	456	22.200 mia ¹⁷	11,1 t
Chlortetracyklín	2.000 j/ml	30 m ³	60 %	456	16.400 kg	8,2 t
Streptomycín:	2.000 j/ml	35 m ³	50 %	366	12.800 kg	6,4 t
Oxytetracyklín	2.000 j/ml	30 m ³	60 %	456	16.400 kg	8,2 t
Spolu:						34 t

Priblížiť výrobný proces je zatiaľ možné len na základe výpovedí získaných metódou oral history. Základný postup bol veľmi podobný výrobe penicilínu, preto sa ním bližšie nebudem zaoberať. Vo fermentačných tankoch sa pripravila živná pôda, ktorá sa naočkovala príslušným kmeňom. Po uplynutí predpísaného času sa pôda potrubím prepravila na izoláciu, kde bol filtrát

¹⁶ Zo sledovaného obdobia sa zatiaľ výskumom nepodarilo získať presné informácie, kedy bola výrobná P-3 dostavaná, kedy a aké výroby boli realizované, ani objemy a tiež sa nepodarilo zistiť presný dátum ukončenia výroby streptomycínu.

¹⁷ Označenie pre miliardu medzinárodných štandardných jednotiek účinnej látky.

Senček R: Streptomycín – epizóda jedného antibiotika

zbavený nežiadúcich látok, vyčistený a podobne. Následne sa z izolácie prepravil na tzv. koncové spracovanie – vid'. prílohu, kde táto časť výroby je podrobnejšie opísaná, nakoľko tu sú najväčšie technologické rozdiely oproti výrobe penicilínu.

Výskum zatiaľ nedokázal zistiť skutočné čísla, ktoré by dokumentovali výrobu, ale určitú predstavu môže vytvoriť hodnotenie HSVL, ktorá svoju produkciu porovnávala so svetom. HSVL si bola vedomá technologicko-výrobného zaostávania v efektivite výroby, pritom však tieto údaje pochádzajú spred roku 1958, teda z času, keď sa na Slovensku ešte streptomycín nevyrábala. Nakoľko obe výroby na seba nadväzujú, je možné vyvodit' určité analógie. Pri streptomycíne bola dĺžka fermentačného procesu približne 100 hodín. Za rovnakú dobu sa v kapitalistických krajinách dosahovala výťažnosť približne 1.500 až 1.800 jednotiek v mililitri, v ČSR to bolo len 1.200 jednotiek v mililitri pôdy. V izolačnom procese sa streptomycín izoloval pomocou ionomeniacich živíc. Tu bol prepočet vypočítaný už len na filtrovanú pôdu, kde sa výťažnosť pohybovala v kapitalistických krajinách v rozmedzí 60 až 70 %, v ČSR približne 65 až 70 %.¹⁸

Výroba streptomycínu na Slovensku trvala len veľmi krátko, približne dva roky. Pri stálej komisii RVHP bola vytvorená skupina pre farmaceutický priemysel. Výroba sa postupne mala špecializovať. Dotkla sa to približne 150 prípravkov. V Československu tak bola zastavená výroba napríklad streptomycínu, pantothenanu vápenatého a chlorpromazínu.¹⁹ Názory sú však rôzne. Problematiku a bližšie okolnosti pozastavenia výroby streptomycínu,

¹⁸ NA P, Zn. fondu: MZd., Fond: Ministerstvo zdravotníctví ČSR, Praha; Sig.: materiály do vlády rok 1956. č. j. ND-1325-5.1.1956.

¹⁹ DRÁBEK, Pavel., HANZLÍČEK, Zdeněk. 2005. *Farmacie ve dvacátém století*. s. 58.

Senček R: Streptomycín – epizóda jedného antibiotika

ako i jeho kvalitu z pohľadu pracovníkov n. p. Biotika, vysvetľuje Ing. M. Bučko a dopĺňa ho Ing. B. Okánik: Ing. M. Bučko: *No a prečo sa streptomycín prestal vyrábať? Totiž nastala situácia, že začalo sa veľmi využívať tetracyklín, chlortetracyklín pri [] liečbe ľudí, [] a kapacity neboli a v Roztokách sa vypracovala technológia a dokonca urobili sa patenty, že tetracyklín sme mohli voľne predávať [], po celom svete. [] Cena tetracyklínu bola tak vysoká, že bolo rozumné [] tetracyklín vyrábať [] u nás a predávať ho do sveta za devízové prostriedky. To bola cena myslím vtedy až 80 dolárov, alebo ja neviem koľko, to bola úžasná cena.*

Ing. B. Okánik: *Aj za tú cenu, že sa streptomycín prestane vyrábať, lebo tie kapacity bolo potrebné práve na ten tetracyklín využiť.*

Ing. M. Bučko: *A my sme kupovali potom streptomycín z Ruska, Nemecka []. Nemecký bol lepší, ruský bol bolestivý, potom [] z Bulharska, keď sme chodili prednášať o týchto veciach, tak lekári vraveli, prečo ste prestali ten Váš dobrý [] streptomycín vyrábať?*

Medzi pracovníkmi sa však rozniesli aj fámy. Jedna hovorila napríklad o tom, že výroba bola ukončená preto, lebo od streptomycínu osleplo množstvo ľudí. Ide však o nezmysel. Streptomycín nevyvoláva slepotu, maximálne a veľmi vzácne pri malých deťoch môže spôsobiť hluchotu.

Streptomycín sa zapísal do dejín slovenského farmaceutického priemyslu len krátkou epizódou. Jeho význam spočíva predovšetkým v dokumentácii výrobných procesov pri antibiotikách, a tiež je možné demonštrovať fungovanie plánovitého hospodárstva a RVHP. Historiografický výskum má pred sebou aj v tejto opticky krátkej kapitole ešte veľa práce. Výskum sa musí zamerať predovšetkým na doplnenie kvantitatívnych údajov,

ktoré sú potrebné pri posudzovaní celkovej výroby. Postup výroby sa podarilo zachytiť na základe výpovedí priamych svedkov, ktorí sa do výrobného procesu zapojili priamo, alebo ho riadili a podobne. Na záver v prílohe uvádzam kompletný prepis pracovného postupu koncového aseptického spracovania streptomycínu tak, ako mi ho na požiadanie písomne spracovala Ing. Alžbeta Tichá.

Príloha:

Koncové, aseptické spracovanie STM na sterilnej koncovke P3²⁰

Postup:

1. Prevzatie 100 l eluátu STM z oddelenia izolácie P3
2. Filtrácia eluátu STM cez Seitzov filter opatrený filtračnými doskami, ktoré sa vopred vysterilizujú parou (121°C, 30 min). Na filtráciu sa použije tlakový vzduch, filtrovaný cez filter naplnený sklenou vatou (neskôr sa používali keramické filtračné sviečky) do dávkovacieho kotlíka umiestneného v aseptickom boxe.
3. Naplnenie eluátu STM po 2,5 l do 40 táco, umiestnených po 4 kusoch na 10 poličkách lyofilizátora (desikátora), do ktorých je zabudované chladenie soľankou o teplote -35°C a elektrický ohrev. Teplota počas lyofilizácie sa kontroluje sondami, umiestnenými priamo v eluáte. Údaje o priebehu sa registrujú priebežne na ovládacom paneli.
4. Zmrazenie eluátu STM pomocou soľanky ochladenej na -35°C.
5. Evakuovanie lyofilizátora, odstavenie chladenia (soľanka +35°C), ohrev poličiek a zmrazenie vodnej pary na špirálovitom potrubí umiestnenom v spodnej časti lyofilizátora, v ktorom prúdi soľanka ochladená na -50°C.
6. Po skončení cyklu, odstavenie ohrevu, odstavenie chladenia (soľanka

²⁰ Vypracovala Ing. Alžbeta Tichá – prepis jej poznámok. TICHÁ, Alžbeta. 2008. *Koncové, aseptické spracovanie STM na sterilnej koncovke P3*. 4 s. rukopis.

Senček R: Streptomycín – epizóda jedného antibiotika

-50°C), zavzdušnenie lyofilizátora sterilným vzduchom, vybratie tácek s lyofilizovaným STM a napustenie vody do spodnej vane lyofilizátora na odmrazenie ľadu, vypustenie vody po rozmrazení ľadu.

7. Presypanie STM do sterilných nerezových nádob (50 l kanvy na mlieko), v ktorých sa nachádza 25 kusov hladkých, porcelánových sterilných gúľ a umiestnenie kanví na mlyn. (Tento pozostáva z dvoch rúr, jednej pevnej a druhej rotujúcej, ktorá so sebou unáša nerezovú kanvu a STM sa pomocou rotujúcich gúľ pomelie na prášok).
8. Presypanie zomletého STM do sterilných hliníkových nádob na finálny prípravok.
9. Homogenizácia STM z troch lyofilizátorov, presypanie do sterilných, zvážených hliníkových kanví a označenie číslom šarže a dátumom výroby.
10. Odber vzoriek na chemickú analýzu, kontrolu sterility, stanovenie pyrogenity, histamínu a toxicity, ako aj kontrolných vzoriek pre prípad reklamácie (protivzoriek) a presypanie finálneho prípravku do sterilných, zvážených, hliníkových kanví.
11. Odváženie a doplnenie hmotnosti STM na štítok.
12. Po skončení analýz a obdržaní prepúšťacieho listu (Certifikátu) od OTK/ORKA, príprava na expedíciu – zabalenie kanví do dvoch papierových obalov, označenie vonkajšieho obalu číslom šarže, dátumom výroby a hmotnosťou STM.

Doplňujúce poznámky:

- Vzhľadom na poddimenzovanú chladiacu jednotku, ktorá nestačila vychladiť 3 existujúce lyofilizačné zariadenia súčasne, spracovávalo sa po 100 l eluátu STM v 8 hodinových intervaloch.
- Celý cyklus lyofilizácie trval v 1 lyofilizačnom zariadení (desikátor) 20-24 hodín.
- Destilovanú vodu, ktorá bola potrebná na koncové oplachovanie všetkého používaného materiálu, ktorý sa umýval a sterilizoval na sterilnej koncovke STM, si pripravovali pracovníci sterilnej koncovky STM vo vlastnom destilačnom zariadení o kapacite 100 l destilovanej

vody za hodinu.

- Koncové spracovanie sa robilo v aseptickom boxe, v ktorom bolo nainštalované vlastné vzduchotechnické zariadenie. Vzduch sa filtroval na začiatku cez filtre so sklenou vatou a neskôr sa použili HEPA filtre. Aseptické prostredie sa dosahovalo aj UV lampami, nainštalovanými vo všetkých miestnostiach aseptického boxu. Lampy boli v prevádzke nepretržite 24 hodín denne, okrem doby, keď sa v jednotlivých miestnostiach pohybovala obsluha.
- Obsluhujúci personál absolvoval okrem školenia pri nástupe a záchvatu do technologického postupu, aj pravidelné školenia, v ktorých sa oboznamoval so zásadami SVP, základmi mikrobiológie, aseptickej práce, zásadami pri sterilizácii.
- Každý pracovník, či to bola obsluha lyofilizátorov (sušiči) alebo to bol personál starajúci sa o prípravu materiálu a manipuláciu s lyofilizovaným STM, musel ovládať nielen teoreticky, ale aj prakticky všetky potrebné práce.
- Pracovníci vchádzali do aseptického boxu 2-mi priepustami (pre mužský a ženský personál), ktoré pozostávali z odkladacích miestností (odloženie pracovného odevu), spŕch a obliekaní (oblečenie sa do sterilného odevu).
- Sterilizácia materiálu v parnom sterilizátore sa robila počas 30-60 minút pri teplote 121°C, v horúcovzdušnom sterilizátore 30 minút pri 180 °C.
- Materiál, sterilizovaný v parných sterilizátoroch sa do aseptického priestoru dostával cez prekladacu miestnosť, ostatný vysterilizovaný materiál sa v dvojitom papierovom obale prenášal cez personálne priepuste podľa zásad SVP (správnej výrobnéj praxe)
- Pre aseptický priestor bol vyčlenený jeden pracovník údržby, vyškolený pre prácu podľa zásad SVP. Tento pracovník mal vyčlenené svoje náradie, ktoré sa skladovalo v skladovacom priestore aseptického boxu. Náradie bolo vysterilizované v parnom sterilizátore a slúžilo len na práce v aseptickom priestore.
- Tak isto pre upratovanie aseptického priestoru mala obsluha vyčlenené pomôcky, používané len v tomto prostredí.
- Dezinfekcia rúk sa robila umývaním v rôznych dezinfekčných roztokoch (Ajatín, Septonex, Chlorseptol a pod), ktoré sa

v pravidelných 3 – 4 dňových intervaloch obmieňali, aby nedošlo k poklesu účinku na bakteriálnu mikroflóru. Príslušný dezinfekčný roztok si pripravovala každá smena denne čerstvý. Postupne sa však začali pri každej manipulácii so STM používať gumové chirurgické rukavice, vysterilizované v parnom sterilizátore.

- Pracovníčky OTK (neskôr ORKA), ktoré odoberali vzorky a kontrolovali sterilitu vzduchu a celého prostredia aseptického boxu, a v určitých časových intervaloch aj nesterilných priestorov, museli dodržiavať tie isté zásady SVP, ktoré sa vyžadovali od kmeňových pracovníkov sterilnej koncovky.
- Pre pracovníkov OTK (vzorkárky a pracovníčky kontrolujúce prostredie) pripravovali potrebný sterilný materiál (flaštičky na vzorky, gumové zátky, hliníkové klobúčiky, váženky, lyžičky a pod.) pracovníci sterilnej koncovky STM.
- Prevádzka sterilnej koncovky bola trojsmenná. Obsadenie smien bolo nasledovné: Ranná a popoludňajšia smena: 1 sušič + 4 pracovníčky + 1 upratovačka + 1 smenový majster (neskôr už len jeden majster pre všetky tri smeny). Nočná smena: 1 sušič + 1 pracovníčka. Vzhľadom na potrebu striedania pracovali na oddelení 4 sušiči a 10 pracovníčok.

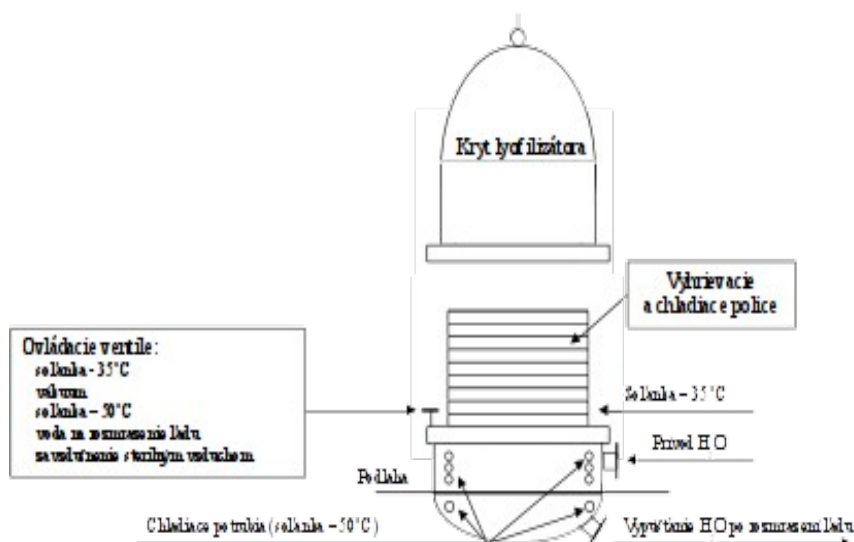
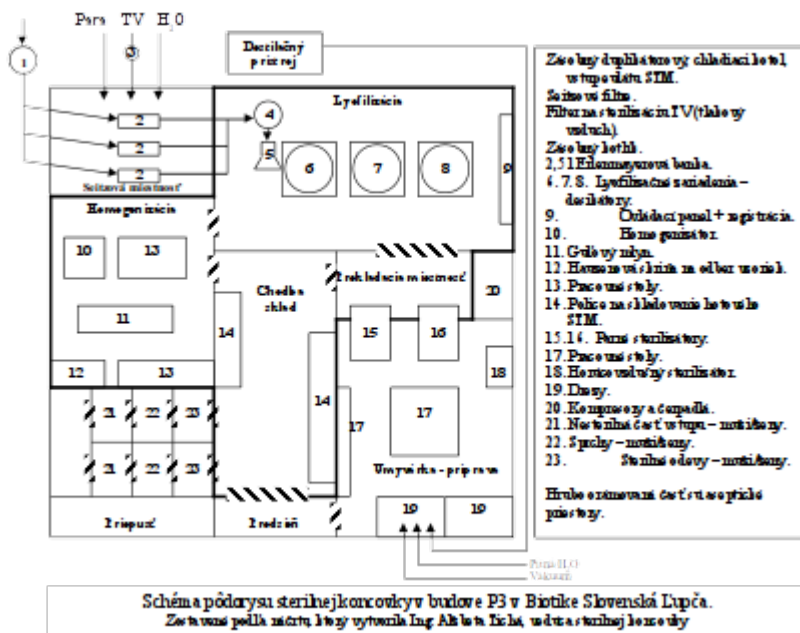

Schéma lyofilizátora, ktorý sa používal na sterilnej koncovej výroby streptomycínu.
Za stavbu podla náčrtu k tomu vytvorila Ing. Alžbeta Tichá veduca /vedúcej lekárniky.

Resume

Estimated study deals with history of streptomycine manufacturing in Slovakia in the times after 1948. In the study are amply represented yet unpublished memories of slovakian experts, which were with help of USSR experts established the manufacture in our area.

Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939 - 1945

Branislav Krasnovský

V roku 1939 sa dostala vlajková loď anorganického priemyslu na Slovensku - bratislavská fabrika **Dynamit Nobel** pod vplyv nemeckého koncernu I.G.Farbenindustrie, ktoré venovalo bratislavskej Dynamitke veľký význam. V správnej rade zasadli veličiny nemeckého chemického priemyslu, predsedom bol P. Müller z predstavenstva koncernu, členmi boli ďalší významní funkcionári I.G. Farbenindustrie, M. Ilgner (člen predstavenstva, vedúci kancelárii v Berlíne NW 7, po vojne bol odsúdený na 3 roky väzenia), H. Büterfisch (člen mnohých správnych rád a ríšsky poverenec pre obhospodarovanie olejov, ako aj člen predstavenstva závodov v Leune, po vojne odsúdený na 6 rokov väzenia), F. Gajewski (špecialista koncernu na umelé vlákna a vysoký úradník Ríšskeho ministerstva hospodárstva, člen hlavného predstavenstva I.G.Farbenindustrie, krátku dobu pracoval ako vedúci závodov Agfa, po vojne bol oslobodený). Vedúcim spoločnosti bol menovaný H. Gattineau (vedúci hospodárskeho oddelenia v berlínskej kancelárii I.G. Farbenindustrie, riaditeľ, člen juhoeurópskeho výboru koncernu, čestný standartenführer SA, po vojne oslobodený).¹

Cena a príťažlivosť bratislavskej Dynamitky pre I.G. Farbenindustrie

1 Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom. Bratislava 1960, s., s.71, VÝBOR PROTIFAŠISTICKÝCH BOJOVNÍKOV V NDR: SS v Akcii. Praha 1959, s.478 – 480

Krasnovský, B.: Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939-1945

nebola v tom, že tu existovala výroba kyseliny sírovej, superfosfátu, bieliacich hliniek, zápalníkov - toho mali dostatok aj v Nemecku. Výhoda bola v polohe, pretože IG Farben sa na bratislavskú Dynamitku dívala ako na kľúč k chemickému priemyslu celej juhovýchodnej Európy. Úplným získaním Dynamitky bolo možné priamo kapitálovo kontrolovať značnú časť chemických tovární v Maďarsku, Juhoslávii, Rumunsku a inde. Bratislavská Dynamitka vlastnila účastiny v podnikoch takmer v celej strednej a juhovýchodnej Európe.²

Bratislavskú továreň Dynamit Nobel vlastnila v Československu od roku 1929 spoločnosť Chemický priemysel úč. spol. Bratislava, táto spoločnosť sa zaoberala výrobou výbušnín. Firma Dynamit Nobel Bratislava sa zaoberala aj výrobou a využívaním technických plynov, pričom vlastnila výrobu týchto plynov, dislokovanú takisto v Bratislave. V Rakúsku Dynamit Nobel mal účastinné akcie vo firmách Dynamit Nobel vo Viedni, továrni na karbid Deutsch-Matrei, takisto vo Viedni, vo firme Anilin Chemie, v Kontinentálnej elektrárenskej spoločnosti, ktorej sídlo sa nachádzalo vo Viedni, v rakúskej továrni na umelé hnojivá, kyselinu sírovú a chemické výrobky, úč. spol. Viedeň, silné pozície mala bratislavská Dynamitka v Obchodnej spoločnosti na predaj dusíkatého vápna i Emesfeldskej kovospracujúcej úč. spoločnosti.³

V Maďarsku mala bratislavská Dynamit Nobel silné zastúpenie

2 LIPTÁK, L.: Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom. Bratislava 1960, s.71.

3 Podnikový archív n.p. Istrochem Bratislava. Archívny fond Dynamit Nobel a.s., krabica č.29, a.č.238 – rôzne osobné veci, všeobecné zmenky, prejednávania stará firma Titanit Zahreb, krab. č. 266 - Hospodárska správa Juhoslávie.

Krasnovský, B.: Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939-1945

v koncerne Ipari, ktorý sa zaoberal výrobou výbušnín, zastúpenie mala aj v Maďarskej baníckej spoločnosti, v spoločnosti Terrachemia, ktorá sa zaoberala výrobou bieliacich hliniek, silné pozície mala firma v rafinériách nafty a v chemických závodoch Gróf Lajos Bátthany. V Rumunsku do sféry bratislavskej Dynamitky patrili dva závody na výrobu výbušnín – išlo o Prvú rumunskú spoločnosť na výrobu výbušnín a spoločnosť Nitramonia. V Juhoslávii mala bratislavská Dynamitka zastúpenie v podnikoch anorganickej chémie, v Bosenskej elektrizačnej spoločnosti, v meste Jajce, v závode na výrobu lakov a organických farieb v Záhrebe, v továrni, zaoberajúcej sa výrobou dusičnanov v Ruse, ako aj v závodoch spoločnosti Agfa, ktorá vyrábala acetylén. V záhrebskom Titanite, ktorý sa zaoberal výrobou výbušnín získala bratislavská Dynamitka už pred rokom 1941 približne 40% všetkých akcií.⁴

Dňa 6.12.1939 prevzala spoločnosť I.G. Farbenindustrie 60% účastí spoločnosti Apollo, majiteľky najväčšej slovenskej rafinérie nafty. Po roku 1941 bola výrobná kapacita závodu plne k dispozícii nemeckému vojnovému hospodárstvu, pre slovenské potreby pokračovala výroba pesticídov, pričom v posledných rokoch 2. sv. vojny sa začala finalizácia dovážaných látok, vyrábalo sa organo-ortuťnaté mydlo Ceresan, postrek na báze polysulfitu bária Solbar, rodenticídny prípravok na báze síranu tálneho Zélio a prípravok proti domovému hmyzu Diametan. V roku 1942 sa v rámci modernizácie závodu vybudovala výrobná kontaktná kyselina sírovej podľa Lurgiho systému, a v

4 Podnikový archív n.p. Istrochem Bratislava. Archívny fond Dynamit Nobel a.s., inv. č. 215 - Dôležitejší priemysel v Maďarsku, inv.č 256 - Hospodárska správa Juhoslávie.

tom istom roku sa začala prevádzka výroby viskózovej striže v závode Vistra.⁵

V bratislavskej Dynamitke sa začali znova vyrábať výbušniny až v roku 1940, pričom táto výroba výbušnín bola postavená na báze amoniakových trhavín a na báze želatínových trhavín. Časť týchto trhavín boli použité aj pre civilný sektor na dobývanie uhlia, dobývanie rudných a nerudných surovín na povrchu a pod zemou, v poľnohospodárstve. V strojárstve sa postupne uplatňovali trhaviny na tvárnenie kovov a iné špeciálne práce. Výrobe výbušnín sa venovala spoločnosť Dynamona, ktorá existovala od roku 1922, do vzniku Slovenského štátu však v podstate živorila (v roku 1922 bola úč. istina 13 000 000 Kč, postupne však navyšovala svoj kapitál, podľa uznesenia valného zhromaždenia zo dňa 18.12.1941 predstavoval účastinný kapitál sumu 150 000 000 Kč. Na tomto kapitále priamo participovala spoločnosť I.G.Farbenindustrie so 62%, Peštianska komerčná banka s 20%, zvyšok bol vo voľných rukách. Spoločnosť mala ku dňu 31.12.1941 približne 107 000 000 Kč, z čoho bolo 86% zdanených. Bilancia budov a pozemkov sa vyšplhala do výšky 136 000 000 Kč, na strane pasív uvádzala spoločnosť Dynamona odpisy vo výške 60 000 000 Kč. Odhadovaná plocha pozemkov spoločnosti v okolí Bratislavy mala rozlohu 190 ha, okrem toho spoločnosť vlastnila 300 ha poľnohospodárskej pôdy, nehnuteľnosti boli bez ťarchy.⁶

Spoločnosť Dynamit Nobel vlastnila v roku 1943 účasti aj v iných

5 KÁČER, L. – GREGOR, M., HORVÁT, V.: Príspevok k dejinám výroby v Chemických závodoch Juraja Dimitrova v Bratislave, s.435. In.: Zborník z dejín vedy a techniky na Slovensku 7/1969.

6 Archív Národnej banky Slovenska, fond Slovenskej banky č. krab. 15, Zápisnica správnej rady Slovenskej banky zo dňa 30.4.1943.

spoločnostiach na Slovensku, účasť spoločnosti v iných hospodárskych subjektoch na Slovensku bola odhadnutá vo výške 94 000 000 Kč, pričom Dynamit Nobel vlastnil 40% účastín Chemickom priemysle úč. spol. v Bratislave (40 000 000 Kč), v spoločnosti Apollo, rafinéria minerálnych olejov úč. spol. (18 000 000 Kč), v spoločnosti Nobel Bickdorf úč. spol. Bratislava (3 000 000 Kč) a v chemickej továrni úč. Spol. Kostol'any nad Hornádom (2 000 000 Kč). Účasť mala spoločnosť Dynamit Nobel aj v iných účastinných spoločnostiach v strednej a juhovýchodnej Európe.⁷

Tabuľka č.17. Štruktúra firmy Dynamit Nobel Bratislava v ďalších podnikoch a spoločnostiach chemického priemyslu v strednej a juhovýchodnej Európe. Stav z obdobia rokov 1937 – 1941. Po roku 1941 upevnila Dynamit Nobel Bratislava svoje hegemonne postavenie v chemickom priemysle uvedených krajín. (Tabuľka zostavená na základe informácii archívneho materiálu - fond Dynamit Nobel a.s., krabica 1, inv. číslo 13 – Schéma akciovej spol. Dynamit Nobel s jednotlivými podnikmi i zahraničnými, z roku 1941, inv. č. 215 - dôležitejší priemysel v Maďarsku, inv.č 256 - hospodárska správa Juhoslávie.)

Meno spoločnosti	krajina	Účastinný kapitál vo výške
Nobel Bickdorf A.G.Bratislava Výrobná jednotka	Sk	Dynamit Nobel vlastnil 75% účastín v spoločnosti
Spol. Chemický priemysel Bratislava Výrobná jednotka	Sk	Dynamit Nobel vlastnil 100% účastín v spoločnosti
Spol. Olea Bratislava Výrobná jednotka	Sk	Dynamit Nobel vlastnil 31% účastín v spoločnosti
Akc. spol. pre výrobu	Sk	Dynamit Nobel vlastnil 100% účastín

⁷ tamže.

Krasnovský, B.: Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939-1945

techn. plynov Obchodná spoločnosť		v spoločnosti
Carbidwerk Deutsch-Matrei A.G. Wien Výrobná jednotka	A	Dynamit Nobel vlastnil 100% účastín v spoločnosti. Táto spoločnosť slúžila na prienik spoločnosti Dynamit Nobel aj do iných spoločností
Österr. Dynamit Nobel A.G. Wien Výrobná jednotka	A	Dynamit Nobel vlastnil 100% účastín v spoločnosti. Táto spoločnosť slúžila na prienik spoločnosti Dynamit Nobel aj do iných spoločností
Anilin Chemie A.G. Wien Obchodná spoločnosť	A	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel cez Carbidwerk Deutsch-Matrei A.G. Wien, pričom vlastnila 83,3% všetkých akcií spoločnosti.
Österr. Pflanzenschutzgesellschaft Obchodná spoločnosť	A	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel cez Carbidwerk Deutsch-Matrei A.G. Wien. V spoločnosti vlastnila akcie vo výške 35,4%.
Continental Gesellschaft für angew. Elektrizität Wien Výrobná jednotka	A	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel cez Carbidwerk Deutsch-Matrei A.G. Wien. V spoločnosti vlastnila akcie vo výške 68,3%.
Schrottverband GmbH. Wien Obchodná spoločnosť	A	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel cez Carbidwerk Deutsch-Matrei A.G. Wien (4%) a cez Continental Gesellschaft für angew. Elektrizität Wien (4%).
Ferrosilicium G.m.b.H. Wien Obchodná spoločnosť	A	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel cez Continental Gesellschaft für angew. Elektrizität Wien (1,73%), cez Bosnische Elektrizität A.G. Jajce (3,46%) a cez Carbidwerk Deutsch-Matrei A.G. Wien (3,46%).

Krasnovský, B.: Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939-1945

Kalkstickstoff – Verkaufs G.m.b.H Wien Obchodná spoločnosť	A	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel Bratislava cez Carbidwerk Deutsch-Matrei A.G. Wien (45%), juhoslovanskú Stickstoff – Werke A.G. Ruse (45%) a cez Österr. Dynamit Nobel A.G.Wien (10%).
Österr. Kunstdünger und Schwefelsäure und chemische fabrik A.G. Wien Výrobná jednotka	A	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel Bratislava cez Carbidwerk Deutsch-Matrei A.G. Wien (100%)
Pyrochemie, Flammenschutz G.m.b.H. Wien Obchodná spoločnosť	A	Túto obchodnú spoločnosť vytvorila bratislavská Dynamit Nobel Bratislava po získaní Österr. Dynamit Nobel A.G.Wien, pričom na túto spoločnosť bola aj spoločnosť Pyrochemie priamo napojená.
Enzesfelder Metallwerke A.G. Enzesfeld Výrobná jednotka	A	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel cez spoločnosť Österr. Dynamit Nobel A.G.Wien (37,9%)
Pulverfabrik Skodawerke - Wetsler A.G. Wien Výrobná jednotka	A	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel cez Österr. Dynamit Nobel A.G.Wien (1,2%)
Karbid G.m.b.H. Wien Obchodná spoločnosť	A	Spoločnosť vytvorila bratislavská Dynamit Nobel v roku 1937 a vlastnila v nej 100%.
I.Rumän. Sprengstoff – Gesellschaft, Bucurest Výrobná jednotka	Ro	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel priamo, akcie vlastnila vo firme už z dôb existencie c.k. monarchie. V časovom horizonte rokov 1937 – 1941 vlastnila akcie vo výške 20% akcií. Spoločnosť umožnila bratislavskej Dynamit Nobel preniknúť aj

Krasnovský, B.: Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939-1945

		do ďalšej rumunskej fabriky.
Nitramonia, A.G. Bucurest Výrobná jednotka	Ro	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel priamo už počas existencie c.k. monarchie (3,7%), neskôr prenikla cez 1. Rumän. Sprengstoff – Gesellschaft, Bucurest (84,5%).
Ipari A.G. für industrielle Sprengstoffe Budapest Výrobná jednotka	H	Do spoločnosti prenikla Dynamit Nobel Bratislava priamo (32%), v neskoršom období využila firmu Ipari na vstup do ďalších maďarských chemických závodov.
Ung. Bergbaubetrieb A.G. Budapest Výrobná jednotka	H	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel Bratislava cez firmu Ipari (52%) a cez Terrachemia A.G. Budapest (33%).
Chemische Fabrik Graf Batthany A.G. Budapest Výrobná jednotka	H	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel Bratislava cez firmu Ipari (51%).
Terrachemia A.G. Budapest Výrobná jednotka	H	Do spoločnosti prenikla bratislavská Dynamit Nobel cez firmu Ipari
Bosnische Elektrizität A.G. Jajce Výrobná jednotka	Yug.	Do spoločnosti vstúpila bratislavská Dynamit Nobel priamo, vlastnila akcie vo výške (96,7%). Cez Bosnische Elektrizität A.G. Jajce ovládala aj ďalšie juhoslovenské chemické závody
Titanit A.G. für chemische Industrie Zagreb Výrobná jednotka	Yug.	Do spoločnosti vstúpila bratislavská Dynamit Nobel priamo na konci 30.rokov (29,6%), cez Bosnische Elektrizität A.G. Jajce získala 9,2%.
Mostarská fabrika na výrobu lakov Výrobná jednotka	Yug.	Do spoločnosti vstúpila bratislavská Dynamit Nobel cez Bosnische Elektrizität A.G. Jajce, získala akcie vo

Krasnovský, B.: Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939-1945

		výške 73,6%.
Stickstoff – Werke A.G. Ruse Výrobná jednotka	Yug.	Do spoločnosti vstúpila bratislavská Dynamit Nobel cez Bosnische Elektricitäre A.G. Jajce (33.8%).
Aga – Ruse, A.G. Ruse Výrobná jednotka	Yug	Do spoločnosti vstúpila bratislavská Dynamit Nobel cez firmu Stickstoff – Werke, A.G. Ruse a vlastnili akcie vo výške (45%).
Kalkwerk Celje G.m.b.H. Ruse Výrobná jednotka	Yug.	Do spoločnosti vstúpila bratislavská Dynamit Nobel cez spoločnosť Stickstoff – Werke A.G. Ruse a vlastnila 100% akcií

V čase II. svetovej vojny sa značná časť kyseliny chlór-sulfonovej s prebytkom SO₃, ktorá sa v závode vyrábala od roku 1927 (pred vojnou sa používala pri výrobe sacharínu) začala používať ako dymotvorný prostriedok, ktorý odoberala nemecká a slovenská armáda.⁸

Objekty bratislavskej Dynamitky boli obsadené jednotkami sovietskeho majora Kľujeva dňa 3.4.1945 v popoludňajších hodinách. Počas posledných mesiacov vojny sa dostal závod pod trofejnú správu sovietskej jednotky, v kolónii Dynamitky boli ubytovaní vojaci oddielu kapitána Popova, ktorých úlohou bolo chrániť závod pred prípadnými teroristickými útokmi nemeckých záškodníkov. Začiatkom mája 1945 odovzdala sovietska armáda závod Československej republike.⁹

V žilinskom závode sa po vzniku Slovenského štátu prišlo k

8 HUSÁR, Š.: Výroba sírouhlika v CHZJD n.p. Bratislava. In.: Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR č.3/1982,s.70.

9 Podnikový archív n.p. Istrochem Bratislava. Archívny fond Dynamit Nobel a.s. krab. č.6., inv. č.79, Ubytovanie jednotky Červenej Armády v kolónii Dynamitky. Správa pre ruského veliteľa kpt. Popova.

postaveniu výroby modrej skalice, ktorá sa používala vo vinohradníctve. Zariadenie, postavené na sklonku roku 1939 malo výkon 5 ton kryštalovaného tovaru za deň. Zariadenie pozostávalo z rozpúšťacej veže medených granálií, nádrže na kyselinu sírovú, nádrže na okyslený skrúpací lúh, troch číriacich nádrží, desiatich kryštalizačných nádrží, odstredivky, dvoch nádrží na matečný lúh, príslušných čerpadiel a pomocného zariadenia. Medené granálie sa spoiatku kupovali z medenej hutu v Krompachoch, no v roku 1940 sa postavila vlastná výroba medených granálií s príslušnými skladovacími priestormi pre medené bochníky, prípadne medený odpad a hotové granálie. V roku 1940 sa postavili štyri nové kryštalizačné nádrže, ktoré sa umiestnili do susedného priestoru, uvoľneného vybúraním dvoch Tischbeinských parných kotlov, čím vznikla kompletná výroba, ktorá pokryla výrobu modrej skalice na Slovensku až do konca roku 1945.¹⁰

Po okupácii českých krajín a vzniku Slovenského štátu vytvoril Spolok pre chemickú a hutnú výrobu svoju reprezentáciu v Bratislave, no ešte v priebehu roka 1939 Nemci obsadili zvláštne oddelenie žilinského závodu. Pracovníci ústeckého závodu, ktorí prišli do Žiliny demontovali a odtransportovali zariadenie na výrobu yperitu. Zvyšok zvláštneho oddelenia - výroba pušného prachu, ktorá bola od marca 1939 mimo prevádzky, pripadla potom Ministerstvu národnej obrany Slovenského štátu. V roku 1940 boli dodávky afrických fosfátov z Konstantína a Maroka nahradené flotačným koncentrátom Kolaapatitu. Nová surovina priniesla problémy s rozkladom, tieto ťažkosti sa vyriešili prídavkom odtučeného a odglejeného kostného šrotu

10 FINGERLAND, K. - ŠÍRA, O.: Z histórie žilinského závodu. In.: Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR I./1977, s.30,42.

z koncernovej továrne na spracovanie kostí v Liptovskom Sv. Mikuláši. Kostný šrot sa rozomlel v Kentovom mlyne a získaná kostná múčka sa dodávala asi v objeme 10 % do Kolaapatitu, čím sa dosiahlo konečného rozkladu až 98% vodou rozpustného podielu z celkového P_2O_5 - bežného u afrických fosfátov.¹¹

Po napadnutí ZSSR, v júli 1941, sa skončili dodávky Kolaapatitu a superfosfát sa vyrábal až do konca vojny obmedzene zo zvyšných zásob fosfátov a vyglejenej kostnej múčky. Nový výrobný program predstavovala výroba, ktorá mala pokryť spotrebu ložiskových kovov pre potreby štátnych dráh. Hlavným distribútorom bol Spolok pre chemickú a hutnú výrobu, no po zániku ČSR ostala výrobná ložiskových kovov v Ústí nad Labem a v Rybitví. Pre potreby Slovenska bola preto postavená nová výrobňa v Žiline, v budove bývalej výrobné kyseliny sírovej vežovým spôsobom. Výrobné zariadenie pozostávalo z homogenizačnej pece, menšej pece a kelímkovej pece, pričom ohrev pecí prebiehal pomocou olejových horákov. V žilinskom závode sa vyrábali zavedené a patentované ložiskové kovy Thermit a Asmit s oloveným základom, s obsahom cínu, antimónu, kadmia, arzenu a prípadne medi. V menšom množstve sa vyrábali tiež kompozície s vysokým obsahom cínu, približne 80 % Sn pre motorové vozne. Výroba sa opierala o analytické laboratórium, nakoľko sa nespracovávali len čisté kovy ale aj škrabky z vytavených ložísk.¹²

Ďalšia výroba, ktorá sa v roku 1942 v žilinskom závode začala, bola výroba fosforečnanu amónneho pre impregnáciu zápalkových dreviek v

11 tamže, s.44, KALAB, V.: Niektoré zaniknuté výrobne v n.p. PCHZ Žilina. In. Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR č.4/1983, s.161-163.

12 tamže, s.163.

koncernovej zápalkárni v Banskej Bystrici. Dôvodom výroby fosforečnanu amónneho boli problémy s dovozom, pričom ako surovina sa pre výrobu používali zvyšky zásob Kolaapatitu, ktorý sa rozmiešal s pracou vodou a k zmesi sa primiešalo potrebné množstvo koncentrovanej kyseliny sírovej. V Žiline, v roku 1941, na základe nemeckých požiadaviek opäť začala výroba centralitu I. v zvláštnom oddelení žilinského závodu, ktorý vlastnilo Ministerstvo národnej obrany Slovenského štátu. Výroba centralitu sa začala na základe dohody medzi generálnym riaditeľstvom Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe a Ministerstvom národnej obrany. Na základe tejto zmluvy delegovalo gen. riaditeľstvo Spolku zo závodu v Rybitví u Pardubic do Žiliny odborníkov, ktorí mali skúsenosti s výrobou centralitu.¹³

Po vypuknutí SNP sa časť pracovníkov závodu priamo zapojila do SNP, no hneď na začiatku povstania Žilinu obsadila nemecká armáda. V marci 1945 začali nemecké vojenské útvary s prípravou evakuácie výrobkov, surovín a náhradných dielov, a s prípravou ochromenia alebo zničenia výrobného zariadenia, ktoré sa nedalo odtransportovať do Nemecka. Pracovníkom sa však podarilo niektoré dôležité zariadenia zamurovať medzi základy pod bývalú kompresorovňu a cenné suroviny sa dostali do sesterského závodu v Rybitví, zásoby kyseliny sírovej sa odtransportovali do ostravských závodov a podarilo sa ukryť aj dieselgenerátor vo zvláštnom oddelení. Počas prechodu frontu závod neutrpel výrazné škody.¹⁴

Žilinský závod vyrábal pre vlastné potreby kyselinu sírovú, pričom

13 FINGERLAND, K. - ŠÍRA, O.: Z histórie žilinského závodu. In.: Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR I./1977, s. 45 – 48.

14 tamže, s.49.

Krasnovský, B.: Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939-1945

technológia tejto výroby nadväzovala na rekonštrukciu a modernizáciu výrobných zariadení na výrobu kyseliny sírovej z roku 1936. Pražný plyn sa získaval pražením pyritu na etážových peciach, v ktorých prechádzal veľkou usadzovacou komorou a dlhým kanálom do suchého elektorastického filtru. Potom prišlo k praniu na dvoch pracích vežiach, zapojených za sebou, čiastočne vypraný a ochladený plyn prešiel mokrým elektrostatickým čistením a pred sušením sa ochladil vo veľkom olovenom chladiči. Po vysušení prešiel plynovým odlučovačom kvapiek a bol stlačený do dvoch kontaktných kotlov. Plyn SO_3 prechádzal pred absorbovaním dvoma veľkými chladičmi. V závode sa vyrábala len koncentrovaná kyselina sírová, pre prípad požiadavkou 20% oleja bolo možné dať do prevádzky olejový absorbér.¹⁵

Pre výrobu kyseliny sírovej sa používali juhoslovanské pyrity, v čase vojny sa používala ako surovina aj zelená skalica a odpadná vežová kyselina. Počas II. svetovej vojny (ale aj pred ňou) sa v žilinskom závode pražili juhoslovanské flotačné pyrity z oblasti Trepča, s obsahom 48 – 50% síry a 0,5% arzénu. Príležitostne sa používal aj kyz Mines de Bor, ktorý mal vysoký obsah síry ale aj stopy As, Se a Cu. Spolok pre chemickú a hutnú výrobu mal na Slovensku niekoľko celulózok, a tie dostávali prednostne pyrity s nízkym obsahom As, vrátane kyzu Mines de Bor. Juhoslovanské pyrity boli do bratislavského prístavu dopravované po Dunaji, kde boli prekladané na železničné vagóny. Pyrity boli odoberané zásadne mimo zimy (lacná doprava, ľahká vykládka). Závod mal veľké sklady, rozdelené na jednotlivé skládky.

15 HOFFMAN, A.: Výroba kyseliny sírovej v Žiline, závode „Spolku pre chemickú a hutnú výrobu, poznatky z rokov 1940 – 1945. In.: Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR č.1/197. s.171.

Takže bolo možné skladovať jednotlivé druhy a dodávky oddelene, a pri výrobe robiť riadne uzávierky pre kalkulácie. Skladované zásoby vydržali väčšinou na 8 až 9 mesiacov. V priebehu vojny sa však začali dodávať pyrity počas celého roka, pretože stav zásob sa neustále stenčoval. Preto pribudli aj pyrity z Poľska, ktoré mali nízky obsah vody a arzénu. Na skúšku boli dodané z Poľska štyri vagóny flotačného pyritu Boleslav s 10% vody. Pyrit sa vo vagónoch rozliat a v dobe mrazov zmrzol, čím sa vykládka vagónov predĺžila na celý týždeň.¹⁶

V priebehu II. svetovej vojny Nemci doslova vybrakovali všetky zásoby pyritu, vrátane tých ktoré mali obsah 48% síry a cez 0,5% As. Niektoré z dodávok už boli čiastočne stvrdnuté, pričom prichádzalo aj k zvláštnostiam, ktoré bežný Trepča pyrit nemal. Prichádzalo k samovznieteniu pyritov, takže tieto zásielky bolo nutné urýchlene vypražiť, aby neprichádzalo ku stvrdnutiam a stratám na síre. Zásoby kyzu sa museli kropiť vodou, napriek tomu však prichádzalo k stvrdnutiu kyzu, a v niektorých prípadoch aj k zníženiu obsahu síry. Niektoré dodávky behom krátkej doby navyše úplne stvrdli, takže sa museli pred pražením dolovať a drtiť na drtičoch.¹⁷

Pri výrobe kyseliny sírovej sa používala aj zelená skalica. Dôvodom bola skutočnosť, že pri výrobe titánovej beloby v Hrušove odpadala zelená skalica, behom II. svetovej vojny zásoby zelenej skalice neustále stúpali, preto nariadilo Generálne riaditeľstvo v Prahe vyskúšať pridávanie zelenej skalice k pyritom. Pokusy boli prevádzané v žilinských Wedgeových peciach a bolo zistené, že podľa vlhkosti je možné k pyritom dodávať až 15% zelenej skalice.

16 tamže, s.172.

17 tamže, s. 173.

Pri vyššej vlhkosti sa pridávalo menej skalice, pretože dochádzalo k silnému nalepovaniu na liatinové dávkovacie zariadenie do pece. Prídavok zelenej skalice pôsobil priaznivo na pražiaci proces, znížili sa teploty na pražiacich etážach a nedochádzalo k nalepovaniu na etážach a na liatinových zuboch, takže nebolo potrebné tak často pece otvárať a čistiť. Koncentrácia SO_2 plynu bola rovnomerná, čo priaznivo pôsobilo na výťažky kontaktných kotlov.¹⁸

Odpadná vežová kyselina, ktorá sa produkovala na pracích vežiach sa normálne spracovávala vo výrobe superfosfátu. Keď však došli zásoby surových fosfátov a na vežovú kyselinu nebol odbyt, používala sa v žilinskom závode na výrobu kyseliny sírovej. Na základe tohto systému sa v pecišti postavila olovená nádrž o objeme 5 m^3 , z ktorej bol prívod na druhú etáž Wedgeovej pece. V krátkej dobe však pri tomto výrobnom procese prišlo k obavám, že sa naruší klenba Wedgeovej pece, preto sa prišlo k pokusom rozprašovať kyselinu na druhú etáž Wedgeovej pece. Ani tento postup sa neukázal byť vhodným, pretože prichádzalo k rýchlej korózii rozprašovača. Preto bolo zavedené kropenie pyritu na sušiacu etáž, miesto zelenej skalice sa na sušiacu etáž pridávala odpadná kyselina. Na jedno rameno na sušiacu etáž bol namontovaný olovený žliabok so 4 otvormi v dne, ktorými kyselina vytekala na vrstvu pyritu na sušiacu etáž. Kyselina pritekala trúbkou do žliabkov zásobnej nádrže. Tento postup sa osvedčil a pri svedomitej práci peciarov sa podarilo spracovať všetku kyselinu produkovanú na pracích vežiach. Že sa všetka kyselina privedená do pece rozložila, sa dokázalo tým, že jej produkcia na vežiach nestúpala ale sa udržala na rovnakej výške ako pri

¹⁸ tamže, s.174.

spracovaní samotného pyritu. Nepatrne stúpala aj koncentrácia SO_2 plynu.¹⁹

Jedinou nevýhodou tohto spôsobu spracovania vežovej kyseliny bolo stúpanie obsahu As_2O_3 v cirkulačných kyselinách a na pracích vežiach, čím prichádzalo k zanášaniam a ucpávaniu potrubia, čerpadiel a rozprašovačov zlúčeninami $x.\text{SO}_3.y.\text{As}_2\text{O}_3$. Bolo nutné nájsť spôsob, ako As_2O_3 v cirkulačnej kyseline znížiť. Po prevedení celého radu pokusov s rozpustnosťou As_2O_3 v kyseline sírovej rôznych koncentrácií a teplôt bolo nakoniec zistené, že minimálna rozpustnosť As_2O_3 je v kyseline sírovej 54^0Be , a že so stúpajúcou alebo klesajúcou koncentráciou rozpustnosť As_2O_3 stúpa. Na základe laboratórnych pokusov bol potom na Wedgeovej peci zavedený výrobný postup, na základe ktorého vežová kyselina na prvej pracovnej veži bola ponechaná v cirkulácii až dosiahla koncentrácie 60^0Be , a potom bola z cirkulácie vyradená. Do cirkulácie bola daná čistá kyselina o koncentrácii 54^0Be a bol sledovaný obsah As_2O_3 , pravidelne, po dobu 24 hodín. Vyradená kyselina o koncentrácii 60^0Be bola zriedená na 54^0Be a po premiešaní vzduchom bola ponechaná v pokoji k ochladeniu a usadeniu vylúčeného As_2O_3 . Číra kvapalina bola opatrne odčerpaná a pripravená na použitie v pracovnej veži.²⁰

Firma v **Kostoľanoch nad Hornádom** sa po vzniku Slovenského štátu

¹⁹ tamže s. 174 – 175.

²⁰ tamže, s.175.

Krasnovský, B.: Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939-1945

dostala do nezávideniahodnej situácie. Po vzniku Slovenského štátu sa objavili ťažkosti v dovoze umelých hnojív na Slovensko. Majitelia kostolianskej továrne – rodina Weissovcov, žili v Budapešti, podnik posledné roky pred začiatkom II. svetovej vojny však nič nevyrábali, a za to kartel československých výrobcov hnojív vyplácal rodine Weissovcov odmenu 205 000 korún ročne. Po 14. marci 1939 sa objavili ťažkosti v dovoze umelých hnojív na Slovensko a firma sa dostala do pozornosti nemeckého koncernu I.G. Farben. Spočiatku prevzala nemecká I.G. Farben fabriku v Kostol'anoch do prenájmu, postupne však vo vedení firmy I.G. Farben dozrelo rozhodnutie, závod od majiteľov odkúpiť. Kúpu vyjednával s Weissovcami dr. E. von Simontsits, predseda Maďarskej obchodnej banky, ktorý úzko spolupracoval s koncernom I.G. Farbenindustrie.²¹

Pri kúpe závodu nastali menšie problémy, židovskí majitelia žiadali sumu 8 400 000 korún, I.G. Farben nebola ochotná ponúknuť viac ako 6 000 000 korún. Nakoniec v roku 1940 bol židovský majiteľ prinútený prenajať závod firme Účastinná spoločnosť Dynamit Nobel Bratislava. Tesne po arizácii dňa 18.9.1941 získal fabriku v Kostol'anoch nad Hornádom Zväz roľníckych a vzájomných pokladníc, s.r.o. Bratislava, tento stav sa však ukázal ako nevyhovujúci. V roku 1942 bola rozhodnutím Ústredného hospodárskeho úradu v Bratislave č. 24602/III-7/1942 vytvorená účastinná spoločnosť Slovenská chemická továreň Kostol'any nad Hornádom s 50 % účasťou Sedliackej banky (prebrala pozície Zväzu roľníckych a vzájomných pokladníc), a 50% účasťou spoločnosti Dynamit Nobel Bratislava, pričom

21 Podnikový archív n.p. Istrochem Bratislava. Archívny fond Dynamit Nobel a.s., krabica č.34, fond 273 – revízná správa spol. Kostol'any nad Hornádom.

podnik vydal 2000 účastín po 1000 korunách. V novej správnej rade získali najvýznamnejšie pozície už spomenutí : H. Gattineau, riaditeľ Sedliackej banky, Ing. J. Havlík, F. Jurčovič, K. Meyer (riaditeľ Dynamit Nobel Bratislava), V. Pecho – Pečner a technický riaditeľ bratislavskej Dynamitky, O. Schmidt.²²

V rokoch 1942 a 1943 bolo postavené zariadenie na výrobu fluorokreličitanu sodného, ktoré pozostávalo so zrážacej nádrže a sušiacej pece. Dodávky fosfátov, ktoré prichádzali v štyridsiatych rokoch dochádzali z Afriky a Belgicka, však čoskoro začali viaznuť a ich množstvo bolo determinované vojnovými udalosťami, ako aj nemeckými záujmami. Podnik sa preto rozhodol z dôvodu nedostatku surovín obmedziť výrobu fosfátových hnojív a sústredil sa na výrobu olovených rúr, plômb a ďalších špecifických olovených výrobkov. Od roku 1942 sa podnik v Kostol'anoch nad Hornádom stal aj súčasťou nemeckého kartelu DEHAG (umelé hnojivá). V roku 1944 boli komory a veže výrobne kyseliny sírovej demontované a pred príchodom frontu boli strojné súčiastky výrobne olovených rúr uschované pred zničením, respektíve odtransportovaním do Nemecka.²³

²² tamže.

²³ JANČÁR, Š.: Východoslovenská továreň s ruč. obm., Kostol'any nad Hornádom. In.: Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR č.8/1990 s. 185.

Tabuľka č.18. Výroba v závode Kostol'any nad Hornádom. Tabuľka vytvorená na základe informácií Š. Jančára.

Rok	Superfosfát 16-20% P2O5 (t)	Kyselina sírová 68% (t)	Fluorokre mičitan sodný (t)
1939	9 900	5 020	0
1940	8 346	4 380	0
1941	5 602	2 940	0
1942	9 030	5 146	20
1944	1 926	1 008	0
1945	0	0	0

V Závodoch pre chemickú a hutnú výrobu v Handlovej sa v roku 1941 spustila pec č. 3 o výkone 4 400 kW, na ktorej sa zaviedla výroba ferosilícia, potrebného pri oceliarskej výrobe. Závod v tomto čase pozostával z jednej haly (50x20m), v ktorej boli rozmiestnené výrobné zariadenia, v strednej časti boli umiestnené tri elektrické pece, a za pecami boli inštalované pecové transformátory. Naproti peciam sa nachádzali chladiace priestory pre panvy, na jednom konci haly na dosah žeriavu boli umiestnené drviče a triediče, na opačnej strane sa nachádzalo miesto pre montáž uhlíkových elektród. Okrem výrobnej haly sa v areáli závodu (3000 m²) nachádzala budova skladu hotových výrobkov bez mechanizácie, stará budova, ktorá kedysi bola súčasťou Handlovských uhoľných baní, a v ktorej sa nachádzala v roku 1941 dielňa na prípravu plechových bubnov na balenie a expedíciu karbidu. V tom čase bola postavená aj nová administratívna budova so

siedmimi kancelárkami, umyvárňou a šatňami pre robotníkov.²⁴

Spôsob výroby karbidu vápnika v Handlovej vychádzal z nemeckých skúseností, vyrábala sa v karbidových peciach č.1 a č.2 o príkone 1800 kw a 2400 kw. Vlastná karbidová pec bola nízka šachta obmurovaná šamotovou výmurovkou, opatrená dnom z uhlíkových blokov. Odpichovala sa otvorom v úrovni dna po krátkom liatinovom žľabe. Energia potrebná na tavenie surovín a reakciu tvorby karbidu vápnika, pozostávajúca z redukcie vápna uhlíkom z koksu sa privádzala cez tri uhlíkové elektródy do priestoru nad uhlíkovým dnom pece. Teplo sa vybavovalo elektrickým odporom a oblúkom medzi elektródami a dnom pece. Podľa chemickej reakcie tvorby karbidu sa vyvíjalo na jednu tonu čistého karbidu vápnika takmer 450 m³ čistého oxidu uhoľnatého, ktorý horel na povrchu vsádzky pece a nadmieru zhoršoval pracovné prostredie, pričom vysoká teplota poškodzovala výrobné zariadenie. Z toho dôvodu sa privody elektrického prúdu na hlavách elektród chladili prietokom vody.²⁵

Elektrická energia sa privádzala do závodu káblovým vedením o napätí 5200 V, a v pecových transformátoroch sa napätie znížilo na sekundárnej strane až na prevádzkové napätie 90 V, čím sa prúd privádzal do pece č. 1 o vysokej intenzite 8650 A, a do pece č. 2 o intenzite 12 000 A. To vyžadovalo z dôvodu minimálnych strát umiestnenie transformátora v tesnej blízkosti pece a sekundárne v podobe ohybných medených pásov o relatívne veľkom priereze. Množstvo privádzanej elektrickej energie do každej fázy sa

24 KERATA, J.: História a vývoj výroby karbidu vápnika a ferozliatín v Handlovej. In.: Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR č.8/1990 s. 185. č.4/1983.s. 137 – 138.

25 tamže, s.139.

regulovalo pri danom sekundárnom napätí 90 V, podľa výšky intenzity na primárnej strane 208 A na peci č. 1, a 289 A na peci č.2, vertikálnym pohybom každej elektródy osobitne. Regulácia sa robila pozorovaním ampérmetra zapínaním motorického pohonu zdvihu alebo hlbšieho ponoru elektródy do vsádzky. Surovinami na výrobu karbidu boli vápno a koks, ktoré sa drvili na veľkosť – vápno do 80 mm a koks do 35 mm. Navažovali sa približne v pomere vápno : koks = 1:0,7 do vozíkov. Ručne sa dopravili do blízkosti pece a po preklopení sa obsah lopatou premiešal na plošine po oboch stranách pece. Podľa potreby sa zmes surovín dávkovala zase lopatou na povrch vsádzky hlavne tesne k elektródam.²⁶

Karbidové pece sa odpichovali v pravidelných intervaloch cca 45 minút, grafitovou elektródou sa stuhnutý materiál v odpichovom otvore pretavil a železnou tyčou sa podľa potreby pretiahol tak, aby vytiekol podľa možnosti celý tekutý obsah pece do prisunutej liatinovej panvy v množstve 400 – 600 kg karbidu. Panva posadená na koľajovom vozíku sa odtiahla do priestoru na dosah mostového žeriavu, ktorým sa dopravila na váhu, a po odvážení do chladiaceho priestoru. Po stuhnutí a primeranom vychladení, asi po 24 hodinách, sa karbid ďalej spracoval drvením a vytriedením na požadované zrnienie a zabalil sa do plechových bubnov. Kvalita karbidu vápnika sa hodnotila podľa objemu plynného acetylénu, ktorý sa uvoľnil z 1 kg karbidu rozkladom vodou. V počiatočných rokoch prevádzky až do povojnových rokov sa kvalita držala na plynatosti 300 l/kg pre zrnienie 25/50 a 50/80 mm. Po vojne sa vzhľadom na zníženie kvality surovín norma upravila

²⁶ tamže.

na 280 l. Karbid vápnika sa dodával odberateľom, ktorí ho spotrebovávali hlavne pre autogénne zváranie a menej na svietenie. Prevažná časť karbidu určeného na autogénne zváranie sa používala priamo pri práci pomocou vyvíjačov acetylénu.²⁷

Závod pre chemickú a hutnú výrobu v Novákoch vznikol v roku 1939. Zakladateľom bol Spolek pro chemickou a hutní výrobu Praha, výroba sa začala vo februári 1940. Hlavnými výrobnými prostriedkami boli výroba ľúhu sodného a chlóru, ktoré sa získavali elektrolýzou roztoku chloridu sodného na 34 elektrolyzéroch rôznej veľkosti. Výstavba závodu zahrňovala kotolňu na 3 t pary/h a rozvodňu 22 kW/380 V/220 V. S vlastnou elektrolýzou boli spojené – meniareň prúdu s dvoma konvertormi ČKD 6,5 kA, 150 V, sklad soli, skvapalňovanie chlóru – dva kompresory po 600 kg Cl_2 /h pri 1,2 Mpa, špeciálny nehrdzavejúci materiál, mazanie H_2SO_4 , ktoré dodala Škoda Plzeň, chladenie amoniakovými agregátmi do -27^0C , ktoré dodala I. Královopolská brnenská, výrobňa kyseliny soľnej – 2 kremenné spaľovacie pece po 100 kg HCl plyn./h, kremenné absorbéry a chladiče, dodávka Berliner Quarzschmelze, ničenie odpadného chlóru a výroba NaClO_3 , expedičné sklady 400 m^3 pre NaOH , 200 m^3 pre kyselinu soľnú, údržbárske dielne, laboratória, destilácia ortuti.²⁸

Postup výstavby elektrolýzy bol nasledovný. Súhlasne však prvých 34 elektrolyzéroov pre zaťaženie 8 kA bolo realizovaných podľa projektu Spolku

²⁷ tamže, s.139 – 140.

²⁸ PROKOP, V.: Slovenská priemyselná elektrochémia v chemickom priemysle. In : Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR č.8/1990, s.157.

pre chemickú a hutnú výrobu v Ústí nad Labem. Tieto elektrolyzéry mali dno oceľových U profilov, betónové veko s otvormi pre anódové dričky, ktoré boli utesnené zaliatím cementovou kašou. Úprava vzdialenosti katóda – anóda bola pracná a zdĺhavá, spojená so stratami výroby. Počítalo sa s kapacitou 3500 t NaOH za rok. Surovinou pre výrobu NaOH a chlóru bola dovážaná kamenná soľ, z ktorej sa nežiadúce prímеси odstraňovali až po rozpustení. Koncentrácia vodného roztoku soli pre elektrolyzu dosahovala až 50 %. Kapacita výroby bola 3500 ton za rok. V roku 1941 sa začalo s výrobou trichlóretylénu. Potrebný acetylén pre túto výrobu sa vyrábal v ned'alekej Handlovej, kde bola vybudovaná výrobňa karbidu vápnika.²⁹

V roku 1941 bola v Novákoch vybudovaná prevádzka na výrobu taveného NaOH. Výroba sa zabezpečovala v dvoch liatinových kotlových peciach vykurovaných uhlím. V roku 1943 sa pribudovali ďalšie dve pece a kapacita výroby lúhu sa zvýšila na 4000 ton za rok. Okrem toho bolo v roku 1942 uvedených do prevádzky 36 elektrolyzérov, čím sa kapacita prevádzky zvýšila na 8500 ton NaOH za rok. Prístavbou ďalších 18 elektrolyzérov v roku 1943 sa kapacita zvýšila na 11 000 ton. V roku 1942 boli pre potrebu energetických nárokov inštalované dva ortuťové usmerňovače po 4,5 kA a 450 V, ktoré pri jednotkovom napätí elektrolyzéra 5 V, boli schopné zásobovať 90 elektrolyzérov deviatimi kiloampérami pri paralelnom zapojení zdrojov. Ďalším rozšírením v roku 1945, o 38 elektrolyzérov, sa kapacita zvýšila na 16 300 t NaOH za rok, prevádzka mala dohromady 126 elektrolyzérov.³⁰

Dňa 26.2.1940 o 15.00 sa uskutočnila v nováckom závode elektrolyza

29 tamže s.157 – 158.

30 tamže, s. 158-159.

kuchynskej soli a proces skvapalňovania chlóru. Tento dátum sa považuje za začiatok podnikového výskumu, pričom základy laboratórneho výskumu položili Ing. M. Hrušovský a Ing. M. Šalamon. Títo dvaja inžinieri sa zúčastňovali nielen začiatkov, ale aj udržiavania chodu výroby, a v laboratóriách, ktoré boli umiestnené na I. poschodí v administratívnej budove E-6, vypracovali aj štúdie o rozvoji budúcich chemických prevádzok. Ing. Šalamon riešil problémy elektrolyzy kuchynskej soli s cieľom získavania podkladov pre konštrukciu zvislého elektrolyzéra. Pod vedením Ing. Hrušovského pracovali viacerí pracovníci, ktorí zlepšili stav technológie v závode, a venovali sa aj skúmaniu nových námetov. (L. Mataj, J. Štefek, J. Valent, R. Minarovič, G. Lauko a i.) Náleziská v Handlovej, a v Novákoch dali podnet k myšlienke využitia málo kvalitného vysoko populného nováckeho hnedého uhlia k jeho chemickému spracovaniu. Ing. Hrušovský zadal túto úlohu chemikom Jozefovi Novákovi a Ladislavovi Hartmanovi. Pokusná destilácia tohto uhlia v laboratórnom merítku však ukázala, že myšlienka destilovať hnedé uhlie nie je v tom čase reálna.³¹

Po vzniku Slovenského štátu mal glejársky závod v **Liptovskom sv. Mikuláši** monopolné postavenie. Slovenská vláda mala záujem na bezproblémovom chode závodu, preto oslovila hlavného akcionára závodu firmu Hungaria v Budapešti, aby sa prevádzka závodu obnovila, do 1.7.1940, pričom podmienky kartelovej zmluvy ostávali naďalej platné. Slovenská vláda súčasne poskytla svoju pomoc a garancie pri likvidácii pohľadávok z Protektorátu Čechy a Morava. Spočiatku mal závod dosť výrazné finančné

31 PAULOVÍČ, M.: Vznik podnikového výskumu CHZWP, n.p. Nováky. In.: Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR č.3/1982, s.132 – 133.

problémy, nakoľko transfer majetku z Protektorátu Čechy a Morava narážal na ťažkosti, čoskoro však boli všetky prekážky prekonané a závod začal prosperovať, pričom si dokázal vytvoriť aj fondy pre najnevyhnutnejšie opravy a inovácie. Približne v roku 1943 patrila závod vo svojej oblasti k najtechnickejším rozvinutým európskym závodom, pričom sa stal známym aj akosťou svojich výrobkov.

Zásahy štátnej moci do vnútorných záležitostí závodu boli len okrajové a formálne, s výnimkou kádrových záležitostí, v roku 1941 dokonca Alexander Mach osobne vymenoval za riaditeľa závodu Ing. J. Országha, napriek jeho protestom. Situácia v závode sa zhoršila po vypuknutí SNP, závod priamo zabrali Nemci, ktorí po prevrate v Maďarsku, pri ktorom bol odsunutý do úzadia Miklós Horthy (do popredia sa dostal radikálny fašista Nyilasi), získali kontrolu nad akciami maďarskej spoločnosti Hungaria.

Nemcom sa však nepodarilo závod získať pod svoju úplnú kontrolu, v januári 1945 náhle závod dobyli sovietske a rumunské jednotky. Do marca 1945 závod, ležiaci na frontovej línii, niekoľko krát zmenil majiteľa a stal sa priamym miestom tvrdých bojov, čo prinieslo so sebou značné poškodenie výrobného zariadenia. Našťastie sa nemeckým jednotkám nepodarilo vyhodiť závod do povetria, poslední nemeckí vojaci opustili oblasť Liptovského sv. Mikuláša až začiatkom apríla 1945.³²

32 SINGER, J.: 100 rokov mikulášskeho glejárskeho závodu. In: Príspevky k histórii chemického priemyslu v SSR č.2/1979, s.116 – 117.

Tabuľka č.19.: Počet robotníkov, pracovné a platové podmienky v závode v období rokov 1940 – 1946. (Tabuľka vyhotovená na základe informácií J. Singera.)

Podnik	Roky	Počet robotníkov	Dĺžka smeny/hod .	Plat v Ks za 1 hod.	Priem. mesačný zárobok v Ks
Akc. na glej	1940	80 – 88	8	2.70	730
Akc. na glej	1942	80 – 88	8	4.00	1080
Akc. na glej	1944	80 - 88	8	6.00	1620

V čase II. svetovej vojny sa nesmierne rozšíril výrobný sortiment **firmy Avenarius**, ktorá vlastnila dva závody – v Malackách a bratislavskej Petržalke. Obidva závody boli pod priamou nemeckou kontrolou a zaoberali sa výrobou chemických prostriedkov na ochranu rastlín. Paleta týchto výrobkov bola počas II. svetovej vojny nesmierne široká, firma vyrábala Arsulmag – postrekový prípravok na báze arzeničnanu olovnatého, Cupro, prípravok na báze uhličitanu meďnatého, Herbex – totálny herbicid na báze chlorečnanu sodného, Mixdín – emulgované stromové karbolineum, Neodendrin – zahustené stromové krabolineum, Pomrin – stromový decht, Superdanol – stromové karbolineum, Racosol – postrekový prípravok pre zimné ošetrovanie ovocných stromov, Minodrin – biely a žltý, ktorý slúžil vo forme olejovej emulzie na ošetrovanie ovocných stromov, Paramag – olejová emulzia na letné ošetrovanie, Noflo – derisový poprašový prípravok, Poksin – tekutý nikotínový prípravok, Silvacol a Dendrocol – prípravky proti obhrýzaniu stromov zverou,

Krasnovský, B.: Anorganický chemický priemysel na Slovensku v rokoch 1939-1945

Sotor – svetlý stromový lep, Versol – meďnatý, sírny poprašový prípravok na ošetrovanie viniča. Firma Avenarius predávala aj švajčiarske prípravky na báze DDT – Gesarol popraš, Gesarol postrek a Geigy 33, významné licenčné zmluvy firma Avenarius podpísala s nemeckou firmou Lechler Stuttgart a švajčiarskou firmou Dielsdorf Maag Zürich. Pred príchodom frontu bola Nemcami odtransportovaná časť výrobných zariadení, našťastie sa však výrobné zariadenia firmy Avenarius dostali počas svojej anabázy len do rakúskeho mestečka Bruck an der Leitha, niekoľko desiatok kilometrov od Bratislavy, odkiaľ sa ich po vojne podarilo repatriovať opäť na územie Slovenska.³³

Resume

Anorganic industry in Slovakia in years 1939 – 1945 was controlled by Germans. Flagship of slovakian anorganic industry was Dynamit Nobel company in Bratislava. By the help of aforementioned company were Germans controlling also former factories of the concern in Hungary and in the Balkan area. Slovaks were bucketing from german know how and their machining capacities were used by Germans in World War 2. When the front has passed, slovakian companies suffered big damages, departure of the german experts and demontage of the facilities meant also big financial losses. Bulk of the slovak anorganic companies nationalized on the grounds of Košice's national program.

33 Podnikový archív n.p. Istrochem Bratislava. Archívny fond Dynamit Nobel a.s, fond č.51. - Záverečné vyúčtovanie národnej správy a návrh na delimitáciu firmy Avenarius, Richard Stroh.

Hradné cesty ako predmet historického výskumu Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

Michal Ďurčo

Úvod

V posledných rokoch všeobecne rastie záujem širokej verejnosti o hradné zrúcaniny na Slovensku. Rôzne záujmové skupiny a občianske združenia vyvíjajú iniciatívu na ich záchranu, resp. sanáciu najohrozenejších častí hradov a ich konzerváciu pred ďalšou deštrukciou. Takmer vždy je pri týchto úkonoch potrebné upravovať prístupové komunikácie k hradom, či už dopĺňaním kamenín, alebo aj rozsiahlejšími zemnými prácami.

Takto sú však často vážne narušené, alebo aj úplne stratené pôvodné archeologické nálezové situácie a historické antropogénne štruktúry, najmä úvozové systémy. Tieto však dokážu dokladovať genézu dopravného systému do hradných objektov, charakter aj intenzitu dopravy. Hradné cesty boli integrálnou súčasťou hospodárskeho života hradných komplexov, môžu dokladovať vtedajšie špecifické stavebné, technické a fortifikačné riešenia.

Malo by byť preto nevyhnutnosťou skúmať nie len samotné hradné areály, ale aj prístupové cesty k nim. Príspevok má za cieľ poukázať na absenciu podobného výskumu starých hradných ciest na území Slovenska, a tak na potrebu ich zmapovania a odbornej dokumentácie. Z pozície zvolenej metodiky práce a predmetu výskumu v našom regióne sa príspevok stavia do

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

pozície prvotného pokusu, a preto si uvedomujem nutnosť ďalšieho vývoja zvoleného interdisciplinárneho prístupu.

Pramenná báza a metodika práce

Predbežná rešerš literatúry ukázala, že nie len pri hrade Hričov, ale ani pri iných takýchto objektoch na území Slovenska nebola doposiaľ venovaná primárna vedecká pozornosť výskumu a rekognoskácii prístupových ciest.¹ Vôbec interdisciplinárny výskum starých a zaniknutých ciest v teréne na Slovensku nie je riešený alebo len minimálne. Isté teoretické východiská je možné čerpať od kolegov z Českej republiky, kde je výskum zaniknutej cestnej siete v posledných rokoch na vzostupe.²

Z hľadiska využitých archiválií sa bude jednať o staré mapy prvého, druhého a tretieho vojenského mapovania. Tiež to budú staré vojenské mapy z 50. a 60. rokov 20ho storočia. Vzhľadom k mierke týchto máp a kritériám, ktoré zohľadňovali kartografi pri zakresľovaní krajiny predpokladám, že tu bude možné nájsť úvozy a iné deformácie terénu spôsobené antropogénnou

1 Výskum historických ciest v okolí hradného komplexu Pustého hradu pozri BELÁČEK, Boris et al. *Výskum historických ciest v okolí Pustého hradu pri Zvolene. Správa z výskumu určovania historických ciest v lesnej krajine*. Zvolen : Technická Univerzita, 2013, 46 s. Dostupné online: http://www.tuzvo.sk/files/FEE/katedry_fee/kptk/kega-web/vysksprava-mapovaniehistciest2013-web.pdf (20.3.2015)

2 Centrum dopravného výskumu v zastúpení Mgr. Jana Martínka zorganizovalo v roku 2014 už druhý ročník medzinárodnej konferencie. Výstupom z podujatia je recenzovaný zborník, v ktorom prezentujú svoje najnovšie výskumu a postupy poprední odborníci z oblasti výskumu historických ciest. Viac MARTÍNEK, Jan - ŠMERAL, Jiří (eds.) *Výzkum cest v interdisciplinárním kontextu*, Brno : Centrum dopravního výskumu Brno, 2012, 103 s.

činnosťou a teda dopravou.

Zámerné som sa vyhol práci s primárnymi prameňmi písomnej povahy. Informácie, ktoré by som z nich získal, by mohli spôsobovať dezinterpretácie pri terénnom výskume. Zvolil som tak poradie zhodnotenia problematiky len na základe starých máp a terénneho prieskumu. Až potom bude treba zapracovať pramene písomné, a tak hypotézy a závery stanovené v tejto práci podrobiť kritike.

Získané informácie analyzujem, vytvorím predpokladané smery a trasy prístupových ciest na hrad. Ďalšou fázou bude následne terénny prieskum a interpretácia ciest na základe metódy pozorovania. Zložitosť výskumu využívania krajiny vyžaduje aplikáciu a kombináciu viacerých bádateľských prístupov, koncepcií, výskumných metód a techník.³

Stanovil som vlastnú koncepciu metodiky práce.⁴ Túto neprezentujem ako definitívnu, ale ako experimentálny postup v štádiu vývoja založeného prevažne na empirických skúsenostiach. Závery vyplývajúce z práce budú podrobené kritike a ďalšej analýze. Tieto poznatky budú následne do metodiky zapracované. Vo všeobecnosti je možné tvrdiť, že aplikácia výskumných metód bola v súlade s postupmi bežne používanými historickou geografiou. Klasické historické metódy boli v tejto fáze výskumu uplatnené v menšej miere. Metodický postup pozostával celkovo zo šiestich krokov:

3 CHRASTINA, Peter. *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*. Nitra: FF UKF, 2009, s. 21.

4 Výskum starých prístupových ciest k hradom vyžaduje podľa mňa špecifickú metodiku, čiastočne odlišnú od zaužívaných postupov.

Predbežný terénny prieskum

- v tejto fáze boli z územia získané na základe metódy pozorovania
- primárne informácie vedúce k rozhodnutiu ďalšieho riešenia témybez týchto podložených predpokladov by bol ďalší výskum neprimerane hypotetický a neperspektívny

Rešerš literatúry

- bola potrebná na stanovenie stupňa doterajšieho spracovania problematiky
- na skúmanom území nebol doložený prieskum podobného charakteru

Získanie archíválií – starých máp

- vzhľadom k objektu a cieľom výskumu boli ako najvhodnejšie zvolené staré mapy vojenského mapovania
- staré katastrálne mapy sa neukázali ako využiteľné vo vzťahu k cieľom práce

Príprava podkladov pre terénny prieskum

- získanie informácií zo starých a súčasných máp, ich komparácia a stanovenie trás určených na terénny prieskum

Vlastný terénny prieskum

- bude realizovaný po vopred stanovených trasách z predchádzajúceho kroku
- vytvorí foto a GPS dokumentáciu zachovaných štruktúr starých ciest

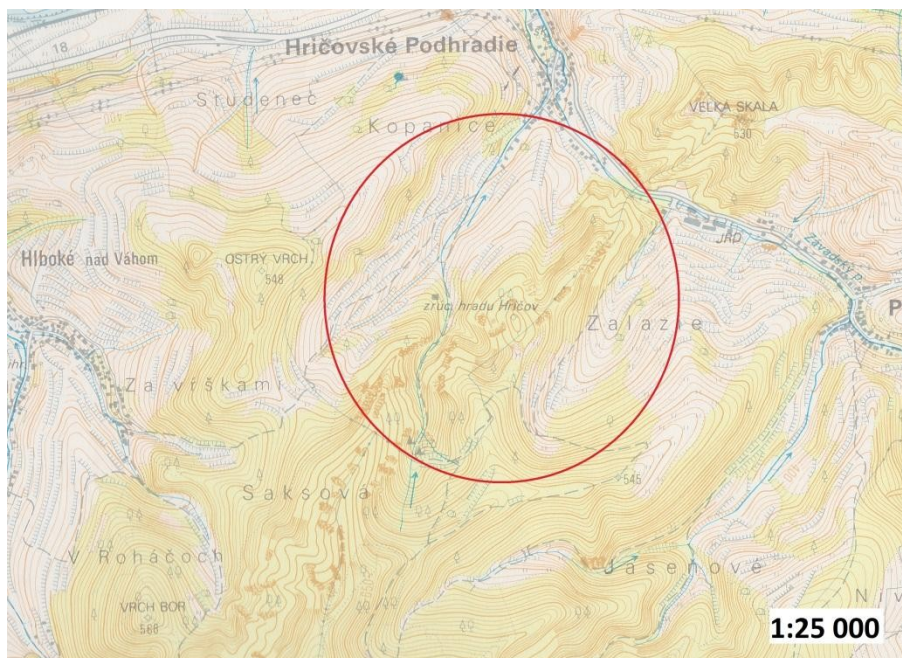
Zhodnotenie zistených skutočností a vyvodenie príslušných záverov

Vymedzenie a účelová charakteristika územia z pohľadu ciest

Riešené budú relikty zaniknutých ciest v teréne, ako aj staré cesty transformované na súčasné lesné cesty. Za týmto účelom s prihliadnutím na danosti prírodného prostredia a tvar georeliéfu som vymedzil rozsah skúmanej oblasti. Záujmové územie predstavuje okolie zrúcaniny hradu Hričov. Má kruhový tvar, s polomerom približne 600 metrov a rozlohu cca 113 ha, pričom hradné ruiny sú stredom tejto kružnice. Ohraničenie predstavuje na severe centrum obce Hričovské Podhradie a následne v smere hodinových ručičiek je to areál roľníckeho družstva a lokality Zalazie, Uhlisko, Kosecké lazy a Kopanice (mapa 1).

Z administratívneho hľadiska leží skúmané územie v Žilinskom samosprávnom kraji, v okrese Žilina. Nachádza sa v katastrálnom území obce Hričovské Podhradie. Ruiny Hričovského hradu sa nachádzajú južne od obce na jednom zo skalných výbežkov Súľovských vrchov v nadmorskej výške 564 m. n. m. Obec leží na ľavej strane rieky Váh v doline Závadského potoka, pretekajúceho tiež obcami Peklina a Paština Závada.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

Mapa 1. Zobrazenie skúmaného územia. Zdroj: Geodeticko-kartografický ústav Bratislava.

Pri charakteristike územia z pohľadu ciest je potrebné si všimnúť geologickú skladbu, nadmorskú výšku a výškový profil priebehu ciest, klimatické pomery a blízkosť vodných tokov. Syntéza týchto daností územia vytvára buď vhodnejšie, alebo menej vhodné podmienky pre stavbu, prevádzku a údržbu cestných komunikácií. Geologická skladba na skúmanom území je rozmanitá, tvorená v doline Závadského potoka fluvialnými sedimentmi a pieskovými až štrkovitými hlinami. Dolina bezmenného potoka pod západným úpäťm hradného kopca je tvorená deluvialnými sedimentmi, litofaciálnymi nerozlišenými svahovinami a sutinami. Lokalita Kopánky, tiež pod západným úpäťm hradu, je tvorená zlepcovým flyšom. Na samotnom hradnom kopci

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

spolu s horským hrebeňom prevládajú karbonátové zlepenca a pieskovce. Na východnej aj západnej strane pod hradom prechádzajú v smere od severu na juh geologické hranice. V doline prebiehajúcej súbežne od areálu roľníckeho družstva pod západným úbočím hradu, je podklad tvorený zlepenčovým flyšom.⁵

Tieto horniny nie sú veľmi vhodné na budovanie ciest, pretože nie sú odolné voči tlaku a eróznym procesom. Tak mohli spôsobovať problémy nie len pri výstavbe ciest, ale zvýšené nároky museli byť kladené aj na ich údržbu. Klimaticky je oblasť charakterizovaná ako mierne teplý a vlhký, pahorkatinový až vrchovinový okrsok.⁶ Priemerný počet zrážok predstavuje 800 až 900 mm ročne.⁷ Snehová pokrývka vydrží v oblasti priemerne 60 až 80 dní.⁸

Maximálna nadmorská výška vzhľadom k cestám sa nachádza na hradnom kopci 564 m.n.m. Začiatočný bod smerom na hrad, a teda centrum obce a dolina Závadského potoka je v nadmorskej výške cca 330 m.n.m. Z vodných tokov mohol mať vplyv na stav ciest a prístup k hradu najmä Závadský potok, ktorý je nutné pri ceste na hrad prekonať. V minulosti, keď sa potok rozvodnil, nemusela byť cesta dočasne prístupná. Rozvodnený potok mohol strhnúť mosty a pri extrémnej hladine ho nebolo možné brodiť. Mimo obdobia topenia

5 MELLO, Ján et al. Stredné považie. In *Geologická mapa Slovenskej republiky*. Dostupné online: <http://mapserver.geology.sk/gm50js/> (25.3.2015)

6 LAPIN, Milan et al. Klimatické oblasti. In *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Dostupné online: <http://globus.sazp.sk/atlassr/> (25.3.2015)

7 FAŠKO, Pavel – ŠŤASTNÝ, Pavel. Priemerné ročné úhrny zrážok. In *Atlas krajiny Slovenskej republiky*, ref. 7.

8 HANDŽÁK, Štefan – FAŠKO, Pavel – ŠRÁMKOVÁ, Nora. Počet dní so snehovou pokrývkou a jej priemerná výška. In *Atlas krajiny Slovenskej republiky*, ref. 7.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

snehu, mohli predstavovať riziko intenzívne letné búrky, v kombinácii s podložíom a sklonom terénu. Okolité kopce, tvorené prevažne flyšom, majú nízku mieru eliminácie zrážok. Tak prebytočná voda rýchlo steká do dolín a Závadského potoka, kde dvíha jeho hladinu. Tieto isté problémy mohli predstavovať potoky v dolinách, po oboch stranách hradu.

História hradu Hričov

Je potrebné sa v stručnosti zmieniť o dejinách hradu, nakoľko tieto informácie pomôžu k približnému stanoveniu časového rozmedzia, kedy boli skúmané cesty využívané a akým spôsobom. Aj keď na hradnom vrchu bolo archeologickým prieskumom doložené staršie osídlenie ako z doby predpokladaného vzniku kamenného hradu, a teda prvej polovice 13. storočia, nebudem sa venovať týmto starším dejinám⁹.

Z pohľadu stanovených cieľov práce a vytýčenej metodiky, by sa výskum ciest v staršom období málal účinku. V prehistorickej dobe predpokladám, vzhľadom k charakteru osídlenia, ako prístupové cesty k budúcemu hradnému vrchu výhradne chodníky pre peších, ktoré dnes nie sú vzhľadom k časovému odstupu a procesom meniacim krajinu postihnuteľné, ako na starých mapách, tak počas terénneho prieskumu.

Prvou hodnovernou zmienkou o kamennom hrade, kde sa spomína ako „*castrum Hrichou*“ je listina z roku 1265. Panovník v nej daroval hrad Hričov s majetkami, dedinami, úžitkami a príslušnosťami istému Mikulášovi, synovi

9 Viac MORAVČÍK, J. Nové poznatky o osídlení hradu Hričov. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1993*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1995, s. 96 – 97.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

Pavla z rodu Beuch.¹⁰

Podľa listiny z roku 1282, patrili k hradu osady Dolný Hričov, Horný Hričov a Peklina. V tomto roku kúpil Hričovský hrad s majetkami za 100 mariek striebra župan Byter, z rodu Balašovcov.¹¹

Na začiatku 14. storočia hrad dobyl a získal Matúš Čák. Po jeho smrti v roku 1321 bol opäť navrátený Balašovcom. Ešte v tom istom storočí sa však panstvo dostalo do kráľovskej držby. Následne od roku 1397 bol majiteľom hradu Sudivoj z Ostrorogu.¹²

V roku 1424 daroval Žigmund Luxemburský panstvo svojej manželke Barbore. V 40. rokoch 15. storočia sa hradu zmocnili husiti. V roku 1468 prideliť kráľ Matej Korvín hrad Blažejovi Podmanickému za vojenské zásluhy. Pod hradné panstvo spadali vtedy dediny a osady Dolný Hričov, Horný Hričov, Lehota, Závadka, Ovčiarisko, Kotešová a Dlhé Pole. Blažej Podmanický zomrel v roku 1480. Kráľ hrad odovzdal Viliamovi Tetauerovi, žoldnierskemu kapitánovi. Proti tomuto kroku vystúpil syn bývalého majiteľa Blažej, syn Václav. Palatín Štefan Zápoľský následne prikázal potomkom Viliama Tetauera, aby Hričov spolu s Bytčou prinavrátili Václavovi Podmanickému. V roku 1494 kráľ Vladislav II. Jagelovský panstvo dal do majetku nitrianskeho biskupa. Nie však nadhlo, pretože už v roku 1500 Cirkvi hrad odobral,

10 SLÁDKOVÁ, Andrea et al. *Dolný Hričov 1208 – 2008*. Dolný Hričov : Obec Dolný Hričov, 2008, s. 49. Uvádza sa aj staršia listina z roku 1254, kde už mohol hrad údajne existovať. Niektorí autori jeho výstavbu v kamennej podobe datujú do doby tesne po tatárskom vpáde. Pre účely tejto práce je presný rok začatia výstavby nepotrebný a postačuje datovanie do prvej polovice 13. storočia.

11 Tamže.

12 HOFEREK, A et al. *Hradní zříceniny na Slovensku*. Zlín : Graso CZ, 2002, s. 17.

Đurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

a následne prideliť zemepánovi Michalovi Imrefimu.¹³

V bojoch o uhorský trón medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom I., bol Hričov v roku 1527 dobytý generálom Jánom Katzianerom. Nasledujúce tri roky bol pánom hradu Gašpar Dominith, ako Ferdinandov veliteľ. Bratia Ján a Rafael Podmanickí si však na hrad ďalej robili nárok. V roku 1536 hrad prepadli a vojenskú posádku vyhnali. Krátko na to im Ján Zápoľský hrad daroval.¹⁴

Veliteľom Hričovského hradu sa stal v roku 1541 opäť Gašpar Dominith, v službách Jána Katzianera. V tom istom roku dostal darovacou listinou od kráľa Hričov a Bytču so zámkom do trvalého vlastníctva. Spory o hrad a panstvo však pretrvávali naďalej. Ferdinand I. ho v roku 1547 daroval Jánovi Imrefimu, no Podmanickí sa nevzdávali svojich nárokov. Kanonika, ktorý mal vykonať Imrefiho uvedenie do majetku, nepustili Podmanickí na hrad. Ferdinand tak odsúdil Rafaela Podmanického v septembri 1549 na stratu hlavy a majetku. Neskôr ale panovník rozsudok odvolal a uznal právo Podmanických na Bytču a Hričov.¹⁵

V roku 1556 sa spor medzi Imrefim a Podmanickým skončil. Ján Imrefi prepustil Hričov a Bytču s prislúchajúcimi majetkami Rafaelovi Podmanickému za 4500 zlatých. Rafael Podmanický zomrel v roku 1558 bezdetný a Hričovské panstvo spolu s Bytčianskym pripadlo kráľovskej komore. Ďalším z vtedajších majiteľov Bytčianskeho a Hričovského panstva bol Gašpar Horváth. Jeho vdova Anna Likarka bola uvedená v listine z roku

¹³ KOČIŠ, J. *Od Čachtíc po Strečno*. Martin : Osveta, 1989, s. 150.

¹⁴ SLÁDKOVÁ, Andrea et al, ref. 11, s. 50.

¹⁵ Tamže.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

1563 ako „pani na Bytči a Hričove“.¹⁶

V roku 1563 František Thurzo získal za 17 000 zlatých panstvá Bytča a Hričov. František Thurzo bol predsedom kráľovskej komory a dôverníkom panovníka. Získaním panstiev Bytča a Hričov sa stal najmocnejším feudálom v oblasti severozápadného Slovenska. Od roku 1557 vlastnil Oravský hrad a od roku 1558 mu patrilo aj Lietavské panstvo.¹⁷

K osobe Františka Thurza sa tiež viaže povest' o získaní hradu od vdovy Likarky. Thurzo zomrel v roku 1574. V roku 1576 sa vdova po Thurzovi, Katarína Zrínska, vydala za Imricha Forgáča, s ktorým spravovali thurzovské majetky. Po smrti Kataríny sa v roku 1585 ujal správy majetkov jej syn Juraj Thurzo, ktorý sa stal v roku 1609 aj uhorským palatínom. Hričov bol pripojený k bytčianskemu panstvu. V roku 1605 hrad spustošili bočkajovskí hajdúsi spolu s okolitými dedinami. V tej dobe už hrad nebol dostatočne chránený silnou posádkou. Po smrti Juraja Thurzu sa stal dedičom hradov Bytča, Hričov, Lietava, Orava a Tokaj s príslušnými panstvami jeho jediný syn Imrich. Podľa testamentu disponovala s úžitkami z týchto majetkov až do svojej smrti palatínova manželka Anna Cobarová. V roku 1621 Imrich zomrel a s ním vymrel po meči aj rod Thurzovcov. Majiteľkou hradu sa po smrti Imricha stala vdova Kristína Nyáry, ktorá hrad získala od cisára Ferdinanda II. Habsburgského.¹⁸

V roku 1624 sa Mikuláš Esterházi zosobášil s vdovou Kristínou Nyáryovou, čím získal Bytčianske panstvo. Esterháziovci ho potom vlastnili až

¹⁶ Tamže, s. 51.

¹⁷ Tamže, s. 51.

¹⁸ SLÁDKOVÁ, Andrea et al, ref. 11, s. 51.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

do roku 1868. Panstvo od 40. rokov 17. storočia prenajímali. Mikuláš Esterházi prenajal v roku 1641 časť bytčianskeho panstva Imrichovi Balašovi za 40 000 zlatých, druhú časť prevzala Barbora Ostrošicová. V roku 1649 dostal do zálohu bytčianske panstvo od Ladislava Esterháziho Gabriel Illešházy za 110 000 zlatých. Bytču prenajal jezuitom a nechal si Malú Bytču, Paštinu Závadu, Dolný a Horný Hričov a Hričovské Podhradie. Juraj Esterházi po jeho smrti prenajal Dolný Hričov spolu s Hričovským Podhradím Františkovi Pongráczovi za 7 300 zlatých.¹⁹

Niekedy na prelome 17. a 18. storočia začal hrad počas búrky horieť a jeho značnú časť sa nepodarilo zachrániť. Majitelia po požiari o jeho obnovu už nezaujímali a hrad začal chátrať.²⁰

Prvé desaťročie 18. storočia prinieslo nepokoje súvisiace s povstaním Františka Rákocziho II. Okolie Bytče bolo plienené povstaleckými vojskami a neostali ušetrené ani obce bývalého panstva Hričov, vrátane samotného hradu. V roku 1720 prevzali Esterháziovci Bytčianske panstvo opäť do svojich rúk. Esterháziovci predali panstvo v roku 1868 Leopoldovi Popperovi a jeho dedičia väčšinu majetkov neskôr rozpredali.²¹

Prístupové komunikácie hradu - Na starých mapách

Pre určovanie existencie a priebehu starých ciest v okolí Hričova sú

¹⁹ Tamže, s. 54.

²⁰ Tamže.

²¹ Tamže.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

ako najstaršie využiteľné mapy prvého vojenského mapovania.²² Skúmané územie bolo mapované v roku 1769.²³

Špecifickým problémom v tomto konkrétnom prípade je, že hradný komplex bol v čase vojenského mapovania už niekoľko desaťročí ruinou. Z toho vyplývala situácia, že zo strany majiteľov hradu už nebol dôvod na udržiavanie prístupovej cesty, a tak mohla rýchlo degradovať a zaniknúť v teréne. Na vojenskom mapovaní, som však existenciu cesty predpokladal, pretože zo strategického hľadiska boli cesty veľmi dôležité. Vojaci sa tak snažili o zaznamenanie aj menej významných komunikácií. U armádneho kartografa zrejme rozhodol aj fakt, že z hradného kopca je veľmi dobrý výhľad do okolitej krajiny, čo je strategickou výhodou.

K hradnej zrúcanine vystupovala podľa mapy v danom období jedna cesta (mapa 2). Viedla z centra podhradia po pravej strane Závadského potoka proti jeho prúdu. V miestach dnešného roľníckeho družstva prekonávala bez mostu Závadský potok. Prechádzala pomedzi štyri budovy, podľa mapových znakov, zrejme hospodárskeho charakteru. Následne prekonávala vodný náhon vedúci k vodnej píle, opäť bez mostu.²⁴ Za náhonom cesta začala stúpať do kopca Zalazie, pričom potok tečúci v doline pod západnou stranou hradu, bol po jej pravej strane. V stúpaní prekonala cesta dve križovatky, ktoré vetvili

22 Predbežný výskum v Štátnom archíve v Bytči realizovaný Bc. Dominikou Drábovou, doposiaľ nepreukázal existenciu starších máp zaznamenávajúcich prístupové cesty k hradu.

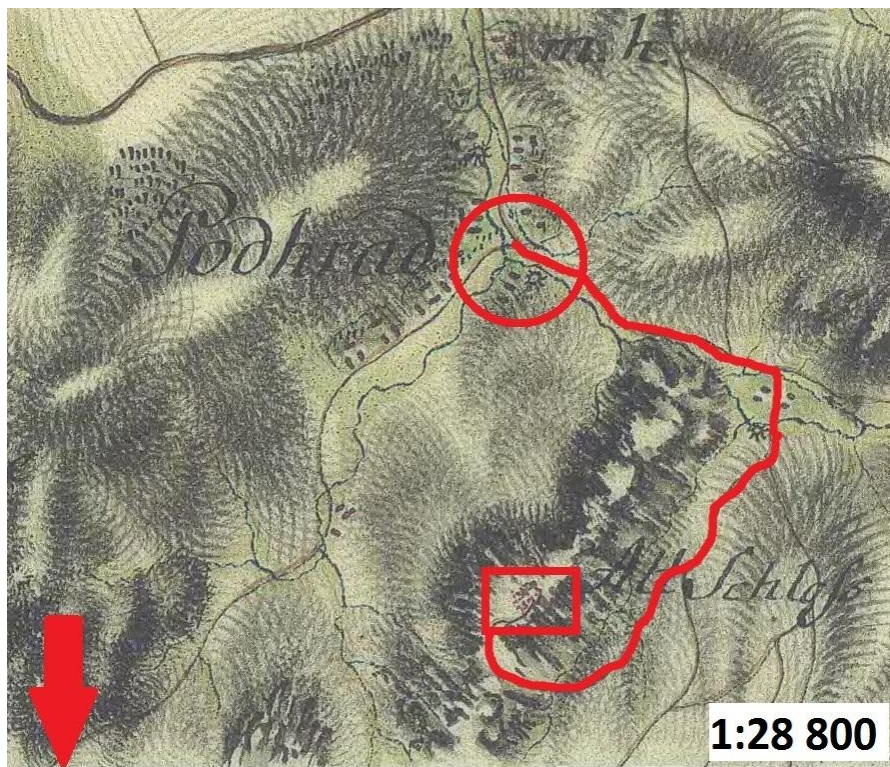
23 JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava. *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769-1883*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2013, s. 35.

24 Podľa mapového znaku nie je možné presne určiť, či to bola píla. K tomuto záveru som dospel na základe popisu k mape, ktorý v Podhradí spomína majer a pílu.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

cesty ďalej východným smerom. Do doliny potoka, a teda na západný smer, podľa mapy žiadne ďalšie cesty neexistovali. Približne na horizontálnej úrovni hradných zrúcanín cesta prekonávala jeden z dvoch prítokov potoka tečúceho v doline pod hradom. Hneď potom sa pozvoľne stáčala smerom k hradu na západ, pričom prekročila druhý z prítokov potoka tečúceho v doline. Po dosiahnutí hrebeňa hory, cesta náhle stočila svoj smer na sever a pokračovala do vnútra hradného areálu.

Je možné ju klasifikovať ako lesnú cestu. Pre porovnanie, nižšou kategóriou bol už len chodník, takže jej kvalita zrejme nebola nijak výnimočná. Otázne zostáva, či ešte bolo v tomto čase, keď už hrad dlhé roky chátral, možné sa k zrúcanine dostať povozom. Samotná mapová značka o tomto probléme už viac nenapovie, ale predpokladám, že cesta mohla byť aj po zániku hradu miestnymi udržiavaná v zjazdnosti pre povozy z nasledovných dôvodov.

Mapa 2. Jediná vyznačená cesta na hrad v mape prvého vojenského mapovania. V kruhu centrum Podhradia, v obdĺžniku sú zrúcaniny hradu označené ako „Alt Schloss“. Šípka ukazuje lesnú cestu do dnešnej obce Hlboké nad Váhom. Zdroj: *Austrian State Archive/Military Archive, Vienna (Österreichisches Staatsarchiv), 1st Military Survey Section No. 12-3.*

Hradná zrúcanina bola dobrým zdrojom stavebného kameňa pre obyvateľov z okolia. Aj keď hrad mal po svojom zániku oficiálne majiteľa, tak ľudia si zrejme kameň odniesť mohli. Túto moju domnienku tiež potvrdzuje skúsenosť Jozefa Mihálíka z priebehu obnovy hradu. Pri rekonštrukčných prácach totiž narazili na nedostatok plochých kameňov, používaných na

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

klenbové oblúky. Podľa tvrdenia Jozefa Mihálíka, sa takéto kamene nenachádzajú ani pod hradom, pretože sa tam zrútili, ani v areáli hradu medzi sutinami. Kľúčovým je, že kamene tohto tvaru a geologického pôvodu, nie sú prístupné ani v širšom okolí hradu. Preto už pri jeho výstavbe sem museli byť importované ako stavebný materiál.

Ďalším faktom potvrdzujúcim hypotézu, o využívaní stavebného kameňa z rumoviska hradu je existencia niekoľkých stavieb v obci Hričovské Podhradie, v ktorých konštrukcii takéto kamene sú použité. Ak teda využili miestni obyvatelia ruiny hradu na stavbu vlastných budov, určite nenosili stavebný materiál z hradu na rukách, ale zväžali ho povozmi. A tak mali dobrý dôvod, udržiavať cestu v zjazdnom stave.

Ďalším faktom potvrdzujúcim zjazdnosť cesty pre povozy, je porovnanie jej mapového znaku so sieťou ostatných lesných/poľných ciest v oblasti, s ktorými mala spoločné križovatky. Nie je tu badateľný žiadny rozdiel mapových znakov. Územie, ktorým cesta prechádzala, bolo v danej dobe, a aj dnes je odlesnené. Názov lokality južne od Zalazia „Uhlisko“, vyskytujúci sa po prvýkrát na mape tretieho vojenského mapovania napovedá, že sa tu ťažilo drevo zrejme už aj v období prvého vojenského mapovania. Táto činnosť mala za následok prirodzene aj zánik lesa v tejto lokalite. No a pri doloženej ťažbe dreva, alebo aj pri pálení uhlia, je opodstatnený predpoklad, že cesty nutne museli byť využívané pre jazdu povozov.

Všetky tieto hypotézy, však dementujú informácie z dobového popisu Hričovského Podhradia prislúchajúceho k mapovému listu. Podľa vojenského kartografa, bola cesta k ruinám hradu ťažko dostupná aj pešo. Cesta v údolí

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

Závadského potoka bola hodnotená ako kamenistá, ale zrejme v negatívnom slova zmysle, nie pretože by mala dobrý kamenný podklad. Ostatné cesty, vedúce cez vrchy a kopce neboli zjazdné pre ťažké povozy.²⁵

Myslím si, že informácie o cestách z popisu treba brať ako vierohodné. Ale keď vojak tvrdil, že k hradu je ťažký prístup aj pešo, neznamená to, že prístup k nemu bol s povozom úplne nemožný. Preto sa nedá ani táto možnosť jednoznačne vylúčiť.

Predpokladám, že cesta zaznačená na mape prvého vojenského mapovania bola pôvodná a najstaršia prístupová trasa k hradu. Preto ďalšou otázkou je, ako prebiehala doprava k hradu pred dobou vojenského mapovania v čase, keď bol hrad ešte obývaný, keď počas mapovania vojak zaznamenal, že hrad je ťažko prístupný aj pešo. Ved' kamenná stavba bola doložená v písomných prameňoch už v prvej polovici 13. storočia.²⁶

Stavba hradu predsa spotrebovala veľké množstvo materiálu, ktorý sa musel k nej dovážať, ako to zrejme bolo aj s klenbovými kameňmi. Aj keby bol na mieste dobrý lomový kameň, tak stále treba dopraviť vápno, prípadne vodu na jeho hasenie, ak nestačila zberná dažďová. Ďalej opracované drevo z pily vo forme dosiek, šindľov, podlahových trámov a rôznych ďalších materiálov. Po stavbe hradu ten musel byť zásobovaný. Toto všetko sa určite nemohlo zaobiť bez prístupovej komunikácie, ktorá bola zjazdná pre povozy. Možno aj keď vozy neboli kvôli strmému terénu tak plne naložené ako pri jazde na rovinách, ale určite museli mať k hradu prístup.

25 JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava. ref. 24, *CD príloha s písomným elaborátom*.

26 Pozri kapitolu 3. História hradu.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

Preto vyznieva absolútne nelogicky informácia prezentovaná k dejinám hradu, že „Cesta do hradu vedie južným smerom z horného konca obce Hričovské Podhradie. Cesta po bývalej hradnej ceste (dnes červeno značený turistický chodník) trvá na strmý hrebeň $\frac{3}{4}$ hodiny. Cesta ani v minulosti nebola najmä pre jej prudké stúpanie vhodná pre vozy, je pravdepodobné, že všetky potreby boli na hrad dopravované peši, v predhradí po rebríkoch a schodištiach. Práve sťažný prístup k hradu bol jedným z dôvodov, prečo od 16. storočia prechádzal z rúk do rúk a feudáli oň nejavili veľký záujem.“²⁷

Dovolím si tvrdiť, podľa máp prvého vojenského mapovania, že nie je správna predchádzajúca informácia z monografie o Dolnom Hričove, že pôvodnou hradnou cestou bol dnešný turistický chodník. Som presvedčený a verím, že to dokážem na základe starých máp a potom aj písomných prameňov, že tento chodník, v dobe existencie funkčného hradu ani neexistoval a vznikol len po záujme turistov o výstup na zrúcaninu, či už na konci 19. alebo až v 20. storočí. Preto je vylúčené, že by tu existovali nejaké rebríky a iné „schodištia“ tvoriace prístup do hradu a jeho zásobovacie trasy.

Z nesprávneho predpokladu autorky o existencii tejto cesty, vychádza aj ďalšia podľa mňa mylná predstava, že feudáli nejavili o hrad od 16. storočia záujem. Veď história hradu jasne hovorí, že v priebehu 16. storočia sa majitelia hradu striedali veľmi často, práve kvôli tomu, že oň záujem mali. Eminentnými záujemcami boli najmä bratia Podmanickí, ktorí hrad aj násilím prevzali.

Stavba hradu, jeho údržba a prestavby v duchu najmodernejších

27 SLÁDKOVÁ, Andrea et al, ref. 11, s. 114.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

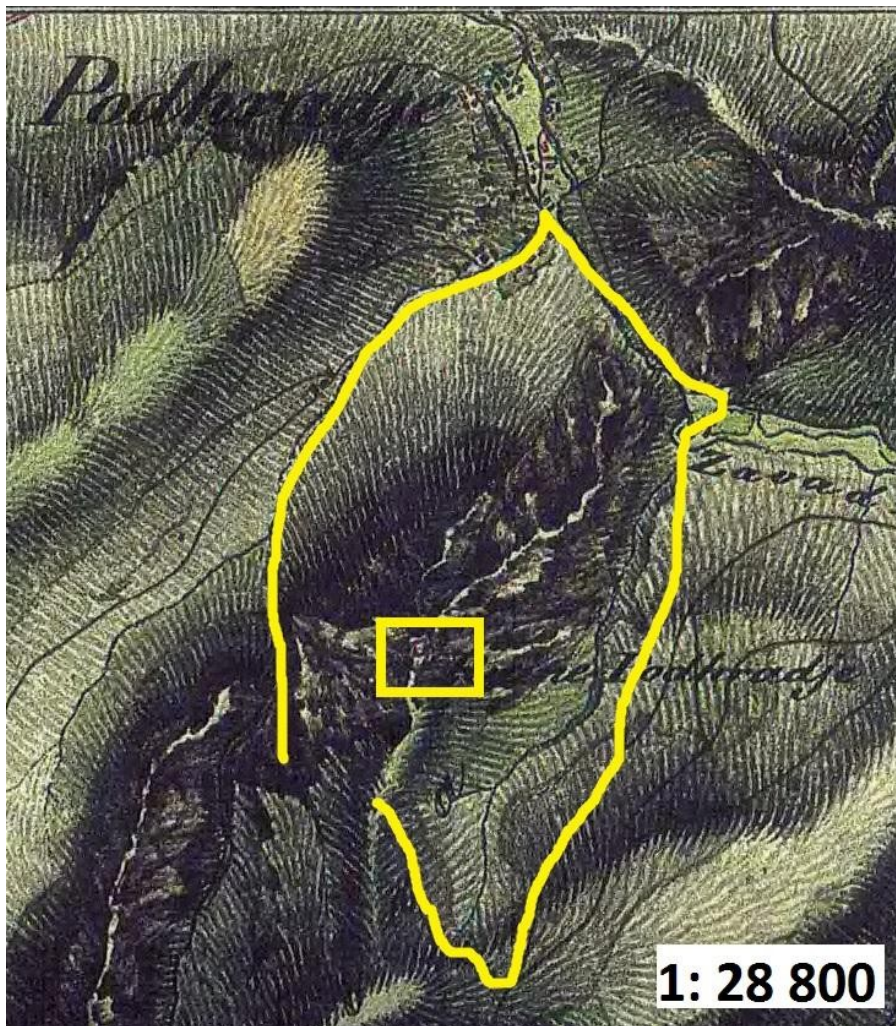
fortifikačných zásad neboli ani pre feudálov lacné záležitosti. Je preto bez zmyslu, aby niekto postavil hrad, udržiaval ho a potom oň stratí záujem, pretože k nemu nevedie cesta. Veď ako by ho vôbec vybudoval, keby k nemu cesta nevedla.

Druhé vojenské mapovanie

Skúmané územie bolo mapované v roku 1823, teda po viac ako 50 rokoch od prvého vojenského mapovania.²⁸ Cesta na hrad nezaznamenala oproti predchádzajúcemu obdobiu výraznejšie zmeny ako v trasovaní, tak v kvalite vozovky (mapa 3). Je možné ju interpretovať podľa mapového znaku ako neudržiavanú vozovú cestu. Oproti mape z roku 1769 však po dosiahnutí hrebeňa vrchov južne od hradu už nie je znázornený jej ďalší priebeh až k hradnej ruine. Táto skutočnosť mohla byť spôsobená eróznymi procesmi, ktoré pôsobia na staré cesty prechádzajúce po horských chrbtoch oveľa intenzívnejšie, v kombinácii s vtedajším odlesnením plochy.

28JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava. ref. 24, s. 109.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

Mapa 3. Skúmané územie na mape druhého vojenského mapovania. V obdĺžniku sú ruiny hradu. Zdroj: Austrian State Archive/Military Archive, Vienna (Österreichisches Staatsarchiv), 2nd Military Survey Section No. 30-35.

Najvýraznejšou zmenou oproti prvému vojenskému mapovaniu, je však vznik novej cesty k hradu. Tá viedla z centra Podhradia juhozápadným smerom, dolinou bezmenného potoka pod západným úbočím hradu. Jej časť je totožná s lesnou cestou vedúcou do Hlbokého nad Váhom, ktorá bola zobrazená už v prvom vojenskom mapovaní. Avšak niekoľko sto metrov od intravilánu sa cesta k hradu od nej odpojila a nasledovalo stúpanie popri bezmennom potoku juhovýchodným smerom až na horský hrebeň. Cesta prechádzala blízko zákruty staršej, vyššie zmieňovanej cesty. Z mapového podkladu ale nie je možné jednoznačne preukázať ich spojenie križovatkou. Cesta pokračovala južným smerom popod východné úbočie Saksovej. Žiadne chodníky pre peších smerom k hradu na mapovom liste nie sú. Je tak možné konštatovať, že v období druhého vojenského mapovania bol prístup k hradu možný dvoma neudržiavanými vozovými cestami, minimálne na horský chrbát. Či cesta viedla odtiaľto ďalej až k hradu, a či sa cesty na seba napájali, preukáže terénny prieskum. Vzhľadom ku sklonu terénu je možné v miestach stáčania sa cesty smerom na sever k hradu predpokladať vo svahoch úvozy.

Tretie vojenské mapovanie

Územie bolo mapované v roku 1882.²⁹ Situácia vo veci prístupových ciest k hradu sa oproti druhému vojenskému mapovaniu nezmenila. Obidve cesty sú klasifikované ako lesné vozové cesty. Podľa mapy nie je možné ich bližšie špecifikovať. Opäť chýba zaznačenie cesty po hrebeni až k hradu. Nie je tu značený ani žiaden chodník. Mapa je pomerne ťažko čitateľná, z dôvodu

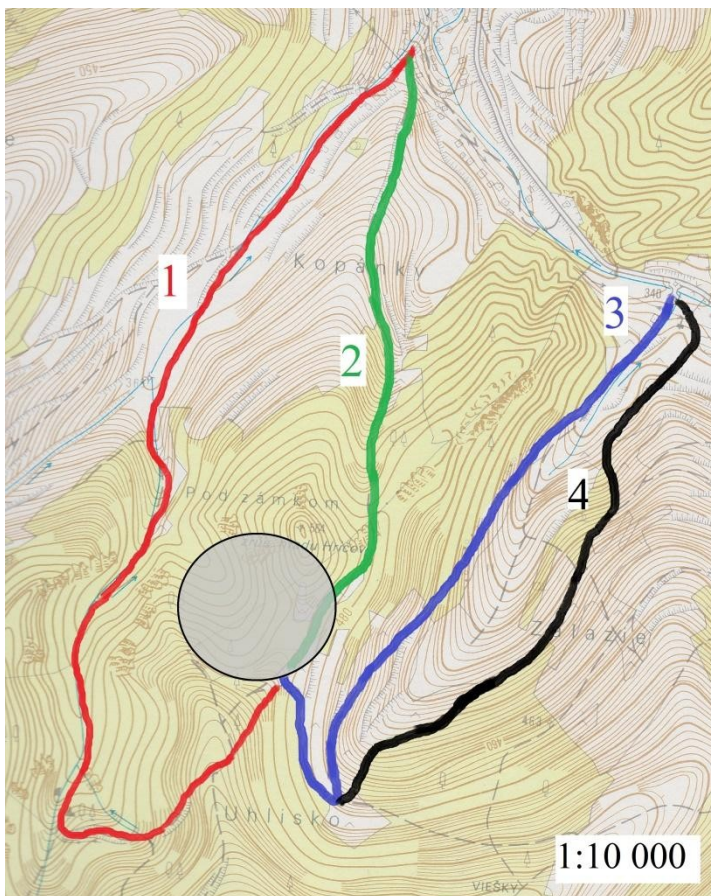
29 JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava. ref. 24, s. 109.

systému značenia reliéfu.

Spracovanie mapových podkladov pre terénny prieskum

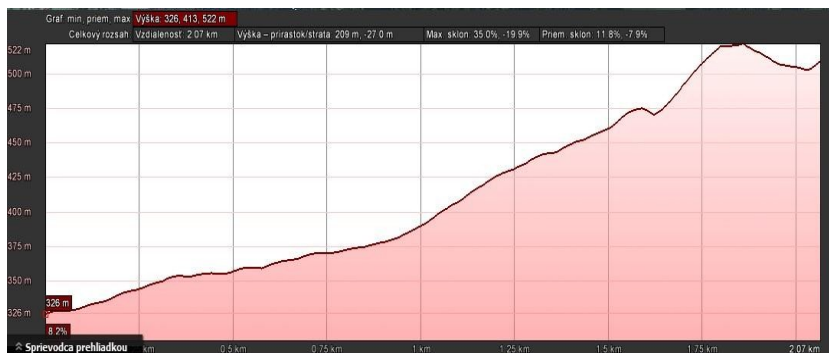
Hlavným podkladovým materiálom pri stanovení trás, ktorými bude vedený terénny prieskum, boli okrem informácií získaných zo starých máp vojenského mapovania, základné mapy Slovenskej republiky v mierke 1:10 000. Na mapovom liste zobrazujúcom súčasné cestné komunikácie v okolí hradu Hričov som zistil, že z dvoch vozových ciest na hrad, ktoré boli zakreslené na starých mapách, existuje v celej pôvodnej dĺžke jedna. Ide o trasu po prvýkrát zaznamenanú na mape druhého vojenského mapovania, vedúcu od centra Hričovského Podhradia juhozápadným smerom dolinou bezmenného potoka pod západným úbočím hradu (mapa 4).

Cesta je kvalitatívne charakterizovaná ako bežná lesná cesta. Na rozdiel od starej mapy z roku 1823, je možné pozorovať na ceste po jej dosiahnutí hrebeňa ľavotočivú zákrutu, ktorou sa cesta dostáva k hradu. Podľa mapy, sa cesta v zákrute nachádza v hlbokom terénnom úvoze (mapa 5). Umiestnenie týchto úvozov zodpovedá geologickej skladbe podložia a strmému stúpaniu, ktoré je tu najdynamickejšie z celej trasy a dosahuje až 35% sklon (graf 1). Pôvod úvozov však nemusí byť z prvej tretiny 19. storočia, kedy bola cesta po prvýkrát mapovaná, ale môžu byť spôsobené aj prechodom súčasnej lesnej techniky. Tieto okolnosti bude možné presnejšie interpretovať až po obhliadke v teréne.

Mapa 4. Skúmané územie a vytýčenie trás určených na terénny prieskum. Pôvodná cesta z obdobia druhého vojenského mapovania je vyznačená pod číslom 1. Zdroj: Geodeticko-kartografický ústav.

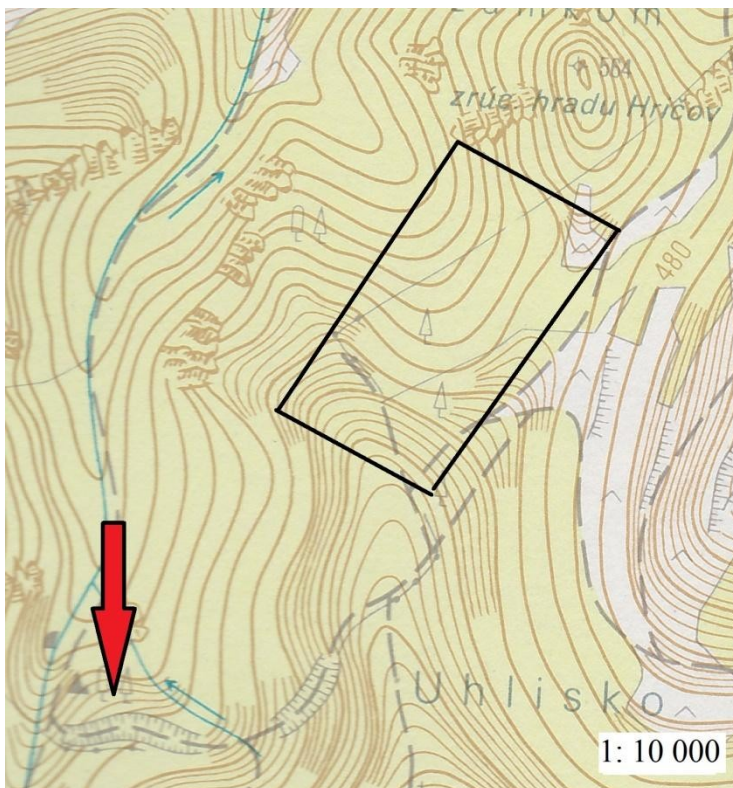
Đurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

Graf 1. Vertikálna krivka prístupovej cesty označenej č. 1. *Zdrojové údaje: Google Earth (25.3.2015).*

Číslo 2 (mapa 4) som označil poľnú/lesnú cestu vedúcu k ruinám hradu z centra obce cez lokalitu Kopánky takmer priamočiara na juh. Tesne po hradným bralom sa cesta vychyluje mierne na východ a prechádza pod východným úbočím zrúcaniny. Táto cesta je na mapách po prvýkrát zakreslená až v 60. rokoch 20. storočia.³⁰

³⁰Ústredný archív geodézie a kartografie v Bratislave, vojenská mapa M-34-98-a-c-2.

Mapa 5. Šípka ukazuje výrazné terénne úvozy na ceste s poradovým číslom 1, v najstrmšom stúpaní k hradu. Vyznačené územie v obdĺžniku pred vstupom do hradného areálu bude potrebné pri terénnom prieskume prejsť dôkladnejšie, najlepšie v rojnici. Zdroj: Geodeticko-kartografický ústav.

Lesnú cestu začínajúcu pri areáli roľníckeho družstva som označil číslom 3 (mapa 4). Následne vystupuje dolinou smerom k hradu, po ľavej strane bezmenného potoka. Teoreticky by sa mohlo jednať o najstaršiu prístupovú cestu k hradu, zobrazenú po prvýkrát na mapách prvého vojenského mapovania. Túto možnosť som však vylúčil, podľa orientácie cesty k potoku.

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

Totíž na mape prvého vojenského mapovania cesta prechádza po pravej strane potoka, čo v tomto prípade nesedí. Pritom nie sú známe regulačné práce vodohospodárov na tomto potoku, ktoré by preložili jeho tok. Cesta smeruje až po lokalitu Uhlisko, kde sa ostro zatáča na západ smerom k hradu.

Štvrtou a poslednou cestou k hradu je trasa začínajúca tiež pri areáli roľníckeho družstva (mapa 4). Táto cesta je však podľa mapy zachovaná len vo fragmentoch.

Následne vystupuje lokalitou Zalazie, až na spoločnú križovatku s cestou č. 3 pod Uhliskom. Nakoľko táto cesta sa nachádza na pravej strane potoka tečúceho v doline, mohlo by sa jednať o najstaršiu prístupovú cestu, zobrazenú už na prvom vojenskom mapovaní. Zodpovedala by tomu aj výrazne ostrá zákruta pod Uhliskom, ktorá sa stáča k hradu a tvarovo je totožná so zákrutou z prvého a druhého vojenského mapovania (mapa 2 a 3).

Všetky štyri vytýčené trasy sa stretávajú na križovatke južne od hradu, ale ďalej už podľa máp cesta priamo do hradu nepokračuje. Preto je potrebné v tomto území južne od hradu (mapa 4 a 5), vykonať dôsledný terénny prieskum najlepšie v rojnici a sledovať rôzne relikty, ktoré môžu dokladovať priebeh starej prístupovej cesty. Ak bude objavených aj viacero úvozov, musia sa nutne zbíhať pred dolnou hradnou bránou. Preto by bolo v tomto priestore výhodnejšie prieskum začať práve v smere od južnej brány a pokračovať južným smerom.

Systematika terénneho prieskumu po vytýčených trasách bude prebiehať nasledovne. Trasu by mala prejsť skupina viacerých osôb, najlepšie 3 až 5. Bolo by vhodné, ak by sa v skupine nachádzal aj archeológ, ktorý si pre

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

zmenu všima v krajine aj iné štruktúry, ktorým historik nemusí venovať pozornosť. Jednotlivé trasy budú mapované GPS prístrojom a zaznamenané súradnice budú použité na vytvorenie vertikálnych profilov ciest (ako graf 1). Tieto informácie sú nápomocné, pri hodnotení potenciálnej zjazdnosti ciest pre vozovú dopravu. Skupina bude vybavená aj meracím pásmom, pomocou ktorého bude zaznamenávať nie len šírku funkčných lesných ciest, ale aj hĺbku úvozov, alebo zaniknuté cesty s úvozmi v okolitom teréne. Dôležité bude všímať si špecifické znaky v okolí cesty, ako staré stromy, označené kamene, stopy po vozovej doprave na vozovke ako napr. vyhlbené koľaje v skalnom podloží. Pritom všetky takéto objekty budú dokumentované digitálnym fotoaparátom.

Pri otázke datovania, čo je jeden z najväčších problémov pri výskume starých ciest, by bolo vhodné aspoň na vybraných úsekoch uskutočniť v spolupráci a archeológmi prieskum s detektorom kovov. V prípade nálezu hlavne mincí, alebo predmetov, ktoré je možné zaradiť v chronologickom rade, by bolo možné stanoviť, kedy bola cesta využívaná. Pri najčastejších nálezoch na starých cestách, a to podkovách, však nie je možné určiť ich presné datovanie, pretože takéto predmety boli dlhé obdobie značne unifikované a nevykazujú špecifické znaky úzko vymedzeného obdobia.

Záver

V predkladanej práci som sa zoberal prístupovými komunikáciami, vedúcimi k zrúcanine hradu Hričov, od polovice 18. storočia až do súčasnosti. Ako archívny materiál, som využil staré mapy I.-III. vojenského mapovania. Pre riešenie témy sa ukázali ako vhodné. Využil som tiež vojenské mapy z obdobia 50. a 60. rokov 20. storočia. Od súčasných máp sa ale nijak výrazne neodlišovali.

Ciele stanovené v úvode boli splnené. Vďaka starým mapám som stanovil, že najstaršou známou prístupovou cestou k hradu, bola poľná/lesná cesta vedúca od areálu roľníckeho družstva južným smerom, po lokalitu Uhlisko, kde sa ostrou zákrutou stočila na sever a pokračovala až do areálu hradu. Dnes už cesta nie je zachovaná v celej dĺžke, ale podľa súčasných máp, z nej pretrvali len niektoré úseky. Aj keď bol v čase prvého vojenského mapovania hrad už niekoľko desaťročí ruinou, cesta s veľkou pravdepodobnosťou bola využívaná ako vozová, čo dokazujú mapové znaky aj moja hypotéza, že miestni obyvatelia si po nej vozili z ruiny hradu kamene ako stavebný materiál.

Niekedy v priebehu prvej tretiny 19. storočia, bola postavená ďalšia cesta vedúca smerom k hradu. Prechádzala z centra obce, dolinou bezmenného potoka, po západnom úbočí hradného vrchu až na hrebeň južne od hradu. Aj keď podľa starých máp, nebolo možné doložiť spoločnú križovatku tejto cesty, so staršou prichádzajúcou po východnej strane hradu, podľa súčasných máp a znázornených úvozov, je možné predpokladať, že cesty sa južne pred hradom spojili a pokračovali spolu až k prvej hradnej bráne. S pomocou súčasných máp

Ďurčo, M.: Hradné cesty ako predmet historického výstupu. Možnosť využitia interdisciplinárneho prístupu na príklade hradu Hričov

skúmanej oblasti a informácií o cestách získaných z máp vojenského mapovania, som stanovil štyri trasy terénneho prieskumu. Ten bude vykonaný v blízkom čase, keď nastane vhodné počasie a terén preschne. Ale zároveň pred rozvinutím vegetácie, ktorá by zakryla relikty ciest v teréne. Terénny prieskum dopomôže k potvrdeniu/vyvráteniu niektorých stanovených hypotéz a zároveň vytvorí podklady pre ďalšie pokračovanie výskumu.

Ďalej bude potrebné zapracovať údaje z písomných prameňov panstva Hričov, kde sa môžu o prístupových cestách nachádzať rôzne zmienky. Práca prispieva k lepšiemu poznaniu zrúcanín hradu Hričov. Vyvrátil som tvrdenie, že pôvodnou hradnou cestou, bol súčasný turistický chodník na hrad. Zároveň som chcel poukázať na absenciu prác o prístupových cestách k hradom v historiografii.

Resume

Submitted work deals with entry communications, leading to the Hričov castle's ruins, since half of the 18th century until now. As an archival material author used old maps I.-III. Military mapping. For the solved topic were advisable. The author has also used military maps from the era of 1950s and 1960s. These maps weren't too different from today's maps. Castle roads were integral component of agronomical life of the castle complex, they can sustain specific construction, technical and fortification solutions from that era.

Dokumenty

Postoje študentov k dejinám (náhľady na hospodárske, politické a sociálno-kultúrne dianie)

Anna Bocková

V predposlednom čísle Verbum historiae 2/2014 sme uverejnili štúdiu „Ako reflektujú slovenskí študenti dejepis a históriu?“¹ V štúdiu sme publikovali prvú časť výsledkov nášho rozsiahleho empirického výskumu² a analyticky rozpracovali problematiku výučby dejepisu na našich stredných školách. V tomto čísle sprístupňujeme ďalšie tabuľkové spracovanie dát predmetného prieskumu so zameraním na zisťovanie postojov študentov stredných a vysokých škôl k hospodárskym, politickým i sociálno-kultúrnym procesom v dejinách. Zostava otázok a odpovedí v príslušných dvoch tabuľkách dvoch skupín respondentov umožňuje čitateľovi „nahliadnuť“ do myslenia a úvah študentov. Prostredníctvom prehľadného tabuľkového spracovania môžeme rozlišovať názory dvoch záujmovo i vekovo rozdielnych skupín študentov. Možno porovnávať dáta získané v školskom roku 2004/2005

-
- 1 BOCKOVÁ, Anna: *Ako reflektujú slovenskí študenti dejepis a históriu?* In: Verbum historiae 2/2014, Bratislav a: PdF UK, s. 108-149.
 - 2 Pod názvom grantového projektu (KEGA 3/106 803), „*Súčasný historický vedomie dospievajúcej mládeže. Empirický výskum vnímania úlohy dejín a funkčnosti dejepisného vyučovania u stredoškolských študentov*“ naša Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave realizovala dotazníkový prieskum v školskom roku 2004/2005 na vzorke 1922 respondentov – študentov 2. a 3. ročníka gymnázií na Slovensku. Dotazník obsahoval 48 otázok s podotázkami (celkom 280 otázok). V ďalších rokoch sme vykonávali rozsiahlejšie analýzy v oblasti teórie vyučovania dejepisu a zároveň aj rozširovali vzorku respondentov o vysokoškolských študentov histórie na našej fakulte. Teda vzorku sme rozšírili o ďalších 227 respondentov. Na zisťovanie nových dát sme použili rovnaký dotazník.

Bocková, A.: *Postoje študentov k dejinám (náhľady na hospodárske, politické a sociálno-kultúrne dianie)*

a dáta z roku 2012. Naše zistenia je možné porovnať aj s výsledkami Medzinárodného európskeho výskumu z roku 1998³, v ktorom sa použili tie isté otázky. V každom prípade nám širšia komparácia umožní časovo zachytiť dynamiku „zmien“, i inakosť postojov mladých ľudí k dejinám a dejepisu v rôznych regiónoch. (Naše analytické výstupy k tejto problematike zverejníme v ďalšom čísle časopisu).

Tabuľkové spracovanie odpovedí študentov stredných a vysokých škôl na vybrané otázky v dotazníku:

V jednotlivých tabuľkách sme modrou farbou vyznačili najväčší súhlas/úplný súhlas a žltou najmenší súhlas/úplný nesúhlas.

Otázka č. 27 Čo sa ti vynára pri pojme „Vek kolonizácie“ (do 1. svetovej vojny)?

a) dobyvateľské objavy; b) kresťanská misia mimo Európy; c) svetové ríše niektorých európskych štátov; d) začiatok európskeho vykorisťovania zámorských krajín a národov; e) európska práca pre pokrok na iných svetadieloch; f) pohrdanie a predsudky voči ľuďom iných kultúr a farieb pleti.

3 Kompletne údaje celého medzinárodného výskumu sú uvedené v publikácii B. von Borriesa – M. Angvika: *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*. Vd. A. B. Hamburg, 1998. Cieľom tohto výskumu bolo získať obraz poznatkov o tom, ako mládež koná a myslí v rôznych životných situáciách v čase vytvárania nového „európanstva“.

Tab. 1: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Coun t	Table N %	Count	Table N %
r27a	190	10,3%	194	10,5%	1456	79,1%
r27b	372	20,8%	730	40,9%	684	38,3%
r27c	190	10,5%	400	22,2%	1211	67,2%
r27d	149	8,3%	369	20,4%	1288	71,3%
r27e	575	32,2%	545	30,5%	664	37,2%
r27f	197	10,8%	310	17,0%	1321	72,3%

Tab. 2: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012)

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r27a	21	9,5%	14	6,3%	186	84,2%
r27b	56	25,3%	49	22,2%	116	52,5%
r27c	13	5,9%	26	11,8%	182	82,4%
r27d	12	5,4%	26	11,8%	183	82,8%
r27e	85	38,5%	83	37,6%	53	24,0%
r27f	29	13,1%	50	22,5%	143	64,4%

Otázka č. 28 Čo sa ti vybaví pod pojmom priemyselná revolúcia?

a) začiatok znečisťovania životného prostredia; b) zdroj zvýšenia životnej úrovne; c) vynájdenie dokonalejších strojov; d) hromadenie veľkých kapitálových zásob; e) preplnené a škaredé mestá; f) boj medzi robotníkmi a majiteľmi tovární.

Tab. 3: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	úplný nesúhlas a		neviem		súhlas a úplný	
	nesúhlas				súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r28a	400	21,5%	310	16,6%	1153	61,9%
r28b	104	5,5%	153	8,2%	1617	86,3%
r28c	36	1,9%	73	3,9%	1773	94,2%
r28d	123	6,7%	582	31,7%	1130	61,6%
r28e	609	32,7%	564	30,3%	687	36,9%
r28f	251	13,5%	532	28,7%	1071	57,8%

Tab. 4: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	úplný nesúhlas a		neviem		súhlas a úplný	
	nesúhlas				súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r28a	70	31,1%	47	20,9%	108	48,0%
r28b	8	3,6%	25	11,1%	192	85,3%
r28c	0	,0%	6	2,7%	219	97,3%
r28d	6	2,7%	42	18,9%	174	78,4%
r28e	73	32,4%	63	28,0%	89	39,6%
r28f	19	8,4%	44	19,6%	162	72,0%

Otázka č. 29 Čo sa ti vybaví s menom Adolf Hitler?

a) cynický diktátor, vinný za genocídu; b) odporca komunizmu; c) bábk a nemeckých imperialistov a priemyselníkov; d) nadaný rečník, organizátor a vodca; e) duševne chorý zločinec; f) tvorca poriadku, bezpečnosti a národnej celistvosti; g) bojovník proti miešaniu kultúr a cudzím vplyvom; h) neslávne známy predstaviteľ totalit a násilia.

Tab. 5: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	úplný nesúhlas a					
	nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r29a	122	6,5%	133	7,0%	1635	86,5%
r29b	442	24,0%	684	37,2%	714	38,8%
r29c	1213	65,5%	417	22,5%	223	12,0%
r29d	153	8,2%	152	8,1%	1562	83,7%
r29e	272	14,4%	266	14,1%	1352	71,5%
r29f	1296	69,3%	281	15,0%	294	15,7%
r29g	346	18,7%	293	15,8%	1214	65,5%
r29h	217	11,7%	203	10,9%	1437	77,4%

Tab. 6: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	úplný nesúhlas a					
	nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r29a	5	2,2%	15	6,7%	205	91,1%
r29b	56	24,9%	54	24,0%	115	51,1%
r29c	167	74,9%	45	20,2%	11	4,9%
r29d	7	3,1%	9	4,0%	207	92,8%
r29e	27	12,1%	40	17,9%	156	70,0%
r29f	150	67,6%	34	15,3%	38	17,1%
r29g	42	19,0%	34	15,4%	145	65,6%
r29h	7	3,1%	17	7,6%	201	89,3%

Otázka č. 30 Čo sa ti vybaví pod termínom zmeny vo východnej Európe od roku 1989?

a) zánik ZSSR; b) demokratické premeny v bývalých komunistických štátoch; c) sloboda pre bývalé štáty Varšavskej zmluvy; d) víťazstvo USA v studenej vojne; e) zrada socialistických ideí; f) národné konflikty a občianske vojny; g) nastolenie trhového hospodárstva vo východnej Európe.

Tab. 7: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r30a	90	5,1%	206	11,8%	1457	83,1%
r30b	39	2,2%	236	13,4%	1487	84,4%
r30c	101	5,8%	551	31,6%	1092	62,6%
r30d	544	31,7%	725	42,2%	448	26,1%
r30e	557	32,4%	615	35,8%	545	31,7%
r30f	526	30,3%	641	36,9%	568	32,7%
r30g	95	5,5%	495	28,4%	1151	66,1%

Tab. 8: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r30a	11	4,9%	5	2,2%	207	92,8%
r30b	4	1,8%	11	4,9%	209	93,3%
r30c	9	4,0%	44	19,7%	170	76,2%
r30d	77	34,4%	74	33,0%	73	32,6%
r30e	130	59,6%	58	26,6%	30	13,8%
r30f	73	33,2%	81	36,8%	66	30,0%
r30g	15	6,8%	62	28,3%	142	64,8%

Otázka č. 31 Aký je tvoj rebríček hodnôt?

a) rodina; b) priatelia; c) koničky (osobné záujmy); d) moja vlasť; e) moja etnická skupina; f) peniaze a osobné bohatstvo; g) náboženstvo; h) európska spolupráca; i) demokracia; j) sloboda prejavu pre všetkých; k) mier za každú cenu; l) solidarita s chudobnými ľuďmi v mojej krajine; m) solidarita s chudobnými ľuďmi tretieho sveta; n) blahobyť a sociálne istoty; o) ochrana životného prostredia.

Tab. 9: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	veľmi málo/málo		trochu		veľa/veľmi veľa	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r31a	31	1,6%	65	3,4%	1801	94,9%
r31b	18	,9%	80	4,2%	1800	94,8%
r31c	54	2,8%	329	17,4%	1512	79,8%
r31d	435	22,9%	729	38,4%	735	38,7%
r31e	566	29,9%	643	34,0%	682	36,1%
r31f	307	16,2%	707	37,3%	880	46,5%
r31g	687	36,5%	419	22,2%	778	41,3%
r31h	504	26,7%	653	34,6%	733	38,8%
r31i	213	11,3%	397	21,0%	1277	67,7%
r31j	89	4,7%	259	13,7%	1548	81,6%
r31k	189	10,0%	438	23,2%	1265	66,9%
r31l	182	9,6%	567	30,0%	1144	60,4%
r31m	204	10,8%	552	29,2%	1135	60,0%
r31n	139	7,3%	584	30,8%	1171	61,8%
r31o	137	7,2%	404	21,3%	1354	71,5%

Tab. 10: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	veľmi málo/málo		trochu		veľa/veľmi veľa	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r31a	2	,9%	4	1,8%	219	97,3%
r31b	5	2,2%	3	1,3%	217	96,4%
r31c	1	,4%	27	12,1%	196	87,5%
r31d	32	14,2%	79	35,1%	114	50,7%
r31e	46	20,4%	92	40,9%	87	38,7%
r31f	46	20,6%	95	42,6%	82	36,8%
r31g	79	35,3%	42	18,8%	103	46,0%
r31h	66	29,3%	89	39,6%	70	31,1%
r31i	29	12,9%	51	22,7%	145	64,4%
r31j	11	4,9%	35	15,6%	179	79,6%
r31k	37	16,7%	66	29,7%	119	53,6%
r31l	23	10,2%	94	41,8%	108	48,0%
r31m	41	18,2%	88	39,1%	96	42,7%
r31n	30	13,3%	62	27,6%	133	59,1%
r31o	13	5,8%	51	22,7%	161	71,6%

Otázka č. 35 Aké bolo podľa teba Slovensko pred 60 rokmi?

a) mierové; b) preľudnené; c) vykorisťované cudzími štátmi; d) prosperujúce a bohaté; e) demokratické; f) znečistené; g) rozpoltené konfliktami medzi bohatými a chudobnými; h) rozpoltené konfliktami medzi etnickými skupinami.

Tab. 11: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	veľmi nepravdepodobné/nepravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r35a	1034	55,6%	572	30,7%	255	13,7%
r35b	1480	79,7%	312	16,8%	64	3,4%
r35c	201	10,8%	490	26,4%	1166	62,8%
r35d	1362	73,6%	292	15,8%	196	10,6%
r35e	1305	70,4%	444	23,9%	105	5,7%
r35f	854	46,2%	764	41,3%	232	12,5%
r35g	422	22,7%	804	43,3%	630	33,9%
r35h	530	28,6%	720	38,8%	604	32,6%

Tab. 12: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	veľmi nepravdepodobné/nepravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r35a	87	39,0%	71	31,8%	65	29,1%
r35b	194	87,4%	23	10,4%	5	2,3%
r35c	27	12,0%	62	27,6%	136	60,4%
r35d	144	64,3%	65	29,0%	15	6,7%
r35e	180	80,4%	26	11,6%	18	8,0%
r35f	98	43,8%	92	41,1%	34	15,2%

Bocková, A.: Postoje študentov k dejinám (náhľady na hospodárske, politické a sociálno-kultúrne dianie)

r35g	90	40,5%	96	43,2%	36	16,2%
r35h	99	44,2%	79	35,3%	46	20,5%

Otázka č. 36 Aká bude podľa teba Slovenská republika o 40 rokov?

a) mierová; b) preľudnená; c) vykorisťovaná cudzími štátmi; d) prosperujúca a bohatá; e) demokratická; f) znečistená; g) rozpoltená konfliktami medzi bohatými a chudobnými; h) rozpoltená konfliktami medzi etnickými skupinami.

Tab. 13: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	veľmi nepravdepodobné/nepravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r36a	233	12,4%	702	37,5%	938	50,1%
r36b	918	49,1%	587	31,4%	363	19,4%
r36c	838	45,0%	592	31,8%	431	23,2%
r36d	611	32,7%	768	41,2%	487	26,1%
r36e	137	7,3%	530	28,4%	1202	64,3%
r36f	127	6,8%	550	29,5%	1188	63,7%
r36g	375	20,1%	658	35,3%	832	44,6%
r36h	404	21,6%	745	39,9%	720	38,5%

Tab. 14: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	veľmi nepravdepodobné/nepravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r36a	28	12,4%	87	38,7%	110	48,9%
r36b	116	51,6%	56	24,9%	53	23,6%
r36c	77	34,2%	80	35,6%	68	30,2%

Bocková, A.: Postoje študentov k dejinám (náhľady na hospodárske, politické a sociálno-kultúrne dianie)

r36d	103	45,8%	90	40,0%	32	14,2%
r36e	21	9,3%	89	39,6%	115	51,1%
r36f	7	3,1%	66	29,3%	152	67,6%
r36g	19	8,4%	50	22,2%	156	69,3%
r36h	28	12,4%	58	25,8%	139	61,8%

Otázka č. 37 Aká bude podľa teba Európa o 40 rokov?

a) mierová; b) preľudnená; c) vykorisťovaná cudzími štátmi; d) prosperujúca a bohatá; e) demokratická; f) znečistená; g) rozpoltená konfliktami medzi bohatými a chudobnými; h) rozpoltená konfliktami medzi etnickými skupinami.

Tab. 15: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	veľmi nepravdepodobné/ne pravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r37a	254	13,6%	746	39,9%	872	46,6%
r37b	410	21,9%	605	32,3%	859	45,8%
r37c	1353	72,9%	372	20,0%	132	7,1%
r37d	76	4,1%	547	29,3%	1242	66,6%
r37e	92	4,9%	453	24,2%	1330	70,9%
r37f	117	6,2%	481	25,6%	1278	68,1%
r37g	335	17,9%	775	41,3%	765	40,8%
r37h	359	19,2%	793	42,3%	721	38,5%

Tab. 16: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	veľmi nepravdepodobné/nepravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r37a	53	23,7%	88	39,3%	83	37,1%
r37b	41	18,2%	61	27,1%	123	54,7%
r37c	145	64,4%	61	27,1%	19	8,4%
r37d	38	16,9%	97	43,1%	90	40,0%
r37e	21	9,3%	85	37,8%	119	52,9%
r37f	5	2,2%	41	18,2%	179	79,6%
r37g	16	7,1%	64	28,4%	145	64,4%
r37h	13	5,8%	55	24,4%	157	69,8%

Otázka č. 38 Ako si predstavuješ svoj život o 40 rokov?

a) budem mať významné zamestnanie; b) budem žiť šťastným a harmonickým rodinným životom; c) budem mať dobrých priateľov; d) budem mať vysoký plat; e) budem mať politickú slobodu; f) budem sa podieľať na politike; g) budem mať dostatok času na záujmové koničky.

Tab. 17: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	veľmi nepravdepodobné/nepravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r38a	162	8,7%	1015	54,2%	694	37,1%
r38b	136	7,3%	742	39,6%	995	53,1%
r38c	39	2,1%	445	23,8%	1386	74,1%
r38d	174	9,3%	1078	57,4%	625	33,3%
r38e	75	4,0%	544	28,9%	1262	67,1%

Bocková, A.: Postoje študentov k dejinám (náhľady na hospodárske, politické a sociálno-kultúrne dianie)

r38f	1111	59,3%	551	29,4%	211	11,3%
r38g	320	17,0%	781	41,6%	776	41,3%

Tab. 18: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	veľmi nepravdepodobné/nepravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r38a	52	23,1%	116	51,6%	57	25,3%
r38b	15	6,7%	82	36,4%	128	56,9%
r38c	11	4,9%	57	25,3%	157	69,8%
r38d	62	27,8%	138	61,9%	23	10,3%
r38e	15	6,8%	73	33,0%	133	60,2%
r38f	137	60,9%	48	21,3%	40	17,8%
r38g	35	15,6%	95	42,2%	95	42,2%

Otázka č.39. Niektorí ľudia v Slovenskej republike sú bohatí a iní chudobní. Prečo sú niektorí ľudia bohatší než ostatní?

a) pretože mali šťastie; b) pretože tvrdo pracovali; c) pretože zdedili bohatstvo a peniaze; d) pretože boli sebeckí, nemorálni; e) pretože mali zisk z nespravodlivého ekonomického systému; f) pretože vyvíjali zlepšovacie návrhy a riskovali.

Tab. 19: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	veľmi nepravdepodobné/nepravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r39a	377	19,9%	799	42,2%	717	37,9%
r39b	624	33,0%	607	32,1%	659	34,9%
r39c	160	8,5%	697	36,9%	1033	54,7%

r39d	127	6,7%	533	28,3%	1223	64,9%
r39e	78	4,1%	462	24,5%	1344	71,3%
r39f	363	19,2%	812	43,1%	711	37,7%

Tab. 20: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	veľmi nepravdepodobné/ne pravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r39a	25	11,1%	106	47,1%	94	41,8%
r39b	44	19,6%	96	42,7%	85	37,8%
r39c	13	5,8%	82	36,4%	130	57,8%
r39d	7	3,1%	85	37,9%	132	58,9%
r39e	9	4,0%	73	32,4%	143	63,6%
r39f	40	17,8%	100	44,4%	85	37,8%

Otázka č. 40 Predpokladaj, že si mladá žena/mladý muž a žijete v 15. storočí. Váš otec vám prikáže sobáš so synom/dcérou pomerne bohatého sedliaka zo susednej dediny. Nemilujete, ani nepoznáte svojho budúceho manžela/manželku. Ako by si sa zachoval(a) ?

a) odmietnem, pretože je to nehumánne, nemorálne a nezákonné prinútiť niekoho k sobášu bez ozajstnej lásky; b) poslúchnem, pretože dobrá ekonomická situácia je pre rodinu dôležitejšia, ako vášnivá láska medzi manželmi; c) utečiem do kláštora, lebo zbožný život má väčšiu cenu ako svetský; d) budem súhlasiť, pretože takmer všetci mladí ľudia sa vydávali/ženili podľa rozhodnutia svojho otca; e) budem vzdorovať, pretože prirodzeným právom je vydávať/ženiť sa z lásky; f) počúvnem, pretože vzburu proti vôli rodičov je vzburu proti Božiemu zákonu.

Tab. 21: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	veľmi nepravdepodobné/n epravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r40a	335	17,9%	378	20,2%	1161	62,0%
r40b	1020	54,7%	496	26,6%	349	18,7%
r40c	1396	74,9%	316	16,9%	153	8,2%
r40d	952	51,4%	513	27,7%	388	20,9%
r40e	265	14,2%	421	22,5%	1181	63,3%
r40f	1330	71,3%	341	18,3%	194	10,4%

Tab. 22: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	veľmi nepravdepodobné/n epravdepodobné		možné		pravdepodobné/veľmi pravdepodobné	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r40a	91	40,8%	64	28,7%	68	30,5%
r40b	63	28,4%	68	30,6%	91	41,0%
r40c	164	73,9%	34	15,3%	24	10,8%
r40d	66	29,7%	59	26,6%	97	43,7%
r40e	73	32,6%	70	31,3%	81	36,2%
r40f	125	56,3%	39	17,6%	58	26,1%

Otázka č. 41 Predpokladaj, že územie akejsi Novej Krajiny bolo okupované tvojou krajinou A to od roku 1500 do roku 1900. Od roku 1900 do dneška bola Nová Krajina okupovaná krajinou B. Tvoja krajina A chce Novú Krajinu späť a predkladá niekoľko argumentov vo svoj prospech. Aký veľký význam by si prikladal(a) nasledujúcim argumentom?

a) „Ľudia Novej Krajiny hovoria našim jazykom a majú spoločnú kultúru“; b) „Nová Krajina bola pod našou kontrolou dlhšiu dobu (1500-1900), než pod kontrolou krajiny B“; c) „Naši kolonisti prišli do Novej Krajiny roku 1500, zatiaľ čo ľudia z krajiny B sa tu do roku 1900 neusádzovali“; d) „Keď sa spýtate obyvateľov Novej Krajiny, väčšina z nich hovorí, že by radšej patrili nám, než krajine B“; e) „B nám vzala Novú Krajinu vo vojne roku 1900, čo bolo nespravodlivé“; f) „Medzinárodná mierová konferencia posúdila tento prípad a odporučila navrátenie Novej Krajiny nám“; g) „Máme vojenskú silu a použijeme ju, aby sme dostali Novú Krajinu opäť pod svoju kontrolu“.

Tab. 23: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	veľmi málo/málo		trochu		veľa/veľmi veľa	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r41a	138	7,7%	426	23,7%	1232	68,6%
r41b	488	27,3%	687	38,4%	614	34,3%
r41c	346	19,5%	660	37,1%	772	43,4%
r41d	206	11,5%	382	21,4%	1200	67,1%
r41e	589	32,9%	678	37,9%	521	29,1%
r41f	122	6,8%	384	21,4%	1289	71,8%
r41g	716	40,0%	499	27,8%	577	32,2%

Tab. 24: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	veľmi málo/málo		trochu		veľa/veľmi veľa	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r41a	13	6,0%	29	13,3%	176	80,7%
r41b	55	25,5%	72	33,3%	89	41,2%
r41c	41	18,9%	71	32,7%	105	48,4%
r41d	16	7,4%	28	12,9%	173	79,7%
r41e	65	30,4%	88	41,1%	61	28,5%
r41f	9	4,1%	35	16,1%	173	79,7%
r41g	78	36,3%	49	22,8%	88	40,9%

Otázka č. 42 Predpokladaj, že africké národy pôvodne kontrolované európskymi krajinami predstúpia v budúcnosti pred medzinárodný súd kvôli odškodneniu. Kto by mal platiť?

a) každý európsky štát; b) tie európske štáty, ktoré mali kolónie; c) žiaden európsky štát; d) každý štát na svete podľa svojho súčasného bohatstva;

Tab. 25: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	úplný nesúhlas a		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	nesúhlas					
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r42a	1340	72,8%	353	19,2%	147	8,0%
r42b	160	8,7%	214	11,6%	1474	79,8%
r42c	1189	64,7%	450	24,5%	199	10,8%
r42d	996	54,0%	437	23,7%	412	22,3%

Tab. 26: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r42a	187	84.2%	31	14.0%	4	1.8%

r42b	30	13,4%	19	8,5%	175	78,1%
r42c	121	54,8%	61	27,6%	39	17,6%
r42d	158	71,2%	35	15,8%	29	13,1%

Otázka č. 43 Predpokladaj, že sa v tvojom okolí uvažuje o stavbe dial'nice a sú ohrozené uvedené objekty. Aký veľký význam by si prikladal(a)ich zachovaniu?

a) posvätné miesto z doby kamennej; b) stredoveký kostol; c) 300 rokov staré zachované gazdovstvo; d) stará továreň ešte v prevádzke; e) pamätník pripomínajúci 2. svetovú vojnu; f) sídlo slávneho básnika, ktorý zomrel pred 100 rokmi; g) vzácny geologický útvar; h) miesto, kde hniezdi ohrozený druh vtáctva.

Tab. 27: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	veľmi malý/malý		trochu		veľký/veľmi veľký	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r43a	167	9,0%	318	17,2%	1361	73,7%
r43b	117	6,3%	295	15,9%	1441	77,8%
r43c	512	27,7%	722	39,0%	615	33,3%
r43d	915	49,5%	614	33,2%	318	17,2%
r43e	342	18,5%	554	30,0%	950	51,5%
r43f	536	29,0%	649	35,1%	665	35,9%
r43g	195	10,6%	385	20,9%	1264	68,5%
r43h	179	9,7%	361	19,6%	1306	70,7%

Tab. 28: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	veľmi malý/malý		trochu		veľký/veľmi veľký	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r43a	23	10,3%	24	10,7%	177	79,0%
r43b	11	4,9%	17	7,6%	196	87,5%
r43c	37	16,5%	63	28,1%	124	55,4%
r43d	77	34,4%	68	30,4%	79	35,3%

r43e	44	19,6%	51	22,8%	129	57,6%
r43f	49	21,9%	71	31,7%	104	46,4%
r43g	19	8,5%	37	16,5%	168	75,0%
r43h	21	9,4%	45	20,1%	158	70,5%

Otázka č. 44 *Ludia v mnohých krajinách diskutujú o tom, či by prisťahovalci mali dostať občianstvo vrátane volebného práva. Ktorí prisťahovalci by podľa tvojho názoru mali mať volebné právo v parlamentných voľbách v tvojej krajine?*

a) žiadni prisťahovalci v mojej krajine by nemali mať volebné právo; b) tí, ktorí prijali jazyk, zvyky a kultúru by mali mať volebné právo; c) tí prisťahovalci, ktorí vstúpili do krajiny legálne a boli právne uznanými občanmi viac ako 5 rokov by mali mať volebné právo; d) tí prisťahovalci, ktorí boli obeťami útľaku a prenasledovania vo svojich krajinách by mali mať volebné právo; e) tí prisťahovalci, ktorí sú oddaní demokracii a ústave našej krajiny by mali mať volebné právo; f) všetci prisťahovalci v mojej krajine majú dostať volebné právo.

Tab. 29: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r44a	1205	65,9%	376	20,6%	247	13,5%
r44b	191	10,4%	331	18,1%	1306	71,4%
r44c	130	7,2%	232	12,8%	1449	80,0%
r44d	710	39,0%	713	39,1%	399	21,9%
r44e	262	14,4%	554	30,5%	1001	55,1%
r44f	1048	57,5%	511	28,0%	265	14,5%

Tab. 30: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r44a	157	70,4%	44	19,7%	22	9,9%
r44b	29	12,9%	26	11,6%	170	75,6%
r44c	18	8,1%	28	12,6%	177	79,4%
r44d	116	52,0%	82	36,8%	25	11,2%
r44e	45	20,0%	70	31,1%	110	48,9%
r44f	154	69,4%	47	21,2%	21	9,5%

Otázka č. 45 Aký je tvoj názor na národy a národný štát?

a) národy historicky vznikajú, rastú a zanikajú tak, ako všetko ostatné; b) národy sú prirodzené jednotky spojené spoločným pôvodom, jazykom, históriou a kultúrou; c) národy reprezentujú vôľu vytvoriť spoločnú budúcnosť bez ohľadu na kultúrne rozdiely v minulosti; d) požiadavky národnostných skupín na samostatný štát boli jednou z hlavných príčin vojen minulých storočí; e) každá národnostná skupina má právo ísť do vojny, aby vytvorila svoj štát; f) národné štáty by mali časť svojej suverenity odovzdať nadnárodnej organizácii.

Tab. 31: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r45a	413	22,7%	426	23,4%	983	54,0%
r45b	47	2,6%	126	6,9%	1646	90,5%
r45c	215	11,9%	687	37,9%	910	50,2%
r45d	176	9,8%	497	27,6%	1128	62,6%
r45e	869	48,0%	557	30,8%	384	21,2%
r45f	561	31,1%	899	49,8%	344	19,1%

Tab. 32: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r45a	43	19,4%	31	14,0%	148	66,7%
r45b	6	2,7%	13	5,8%	205	91,5%
r45c	48	21,6%	58	26,1%	116	52,3%
r45d	24	10,9%	53	24,0%	144	65,2%
r45e	128	57,7%	70	31,5%	24	10,8%
r45f	98	43,9%	83	37,2%	42	18,8%

Otázka č. 46 Čo pre teba znamená Európa, európska integrácia?

a) Európa je zemepisné označenie, nič viac; b) Európa je miesto zrodu demokracie, osvietenstva a pokroku; c) Európa je skupina bielych bohatých krajín vinných z ekonomického a ekologického vykorisťovania zbytku sveta; d) európska integrácia je jednou cestou k mieru medzi národmi, ktoré sa predtým pokúšali navzájom sa zničiť; e) európska integrácia je nebezpečím pre suverénne národy, ich samostatnosť a kultúru; f) európska integrácia vyrieši ekonomické a sociálne krízy európskych štátov.

Tab. 33: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r46a	1438	78,5%	214	11,7%	181	9,9%
r46b	170	9,3%	555	30,3%	1108	60,4%
r46c	1004	54,9%	549	30,0%	277	15,1%
r46d	164	9,0%	522	28,6%	1140	62,4%
r46e	733	40,1%	708	38,7%	388	21,2%
r46f	275	15,1%	787	43,1%	765	41,9%

Tab.34: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r46a	170	76,6%	31	14,0%	21	9,5%
r46b	24	10,7%	23	10,3%	177	79,0%
r46c	148	66,7%	54	24,3%	20	9,0%
r46d	33	14,9%	52	23,4%	137	61,7%
r46e	92	41,4%	84	37,8%	46	20,7%
r46f	71	32,0%	98	44,1%	53	23,9%

Otázka č. 47 Aké sú tvoje názory na demokraciu?

a) je to vláda ľudu, pre ľud a s ľudom; b) je to najvznešenejší odkaz klasického Grécka; c) je to výsledok dlhého procesu, skúšok a chýb v dejinách; d) nie je ničím viac, ako prehlásením vodcov politických strán pred voľbami; e) je to vláda prostredníctvom zákona a spravodlivosti; f) zaisťuje štát blahobytu a rovnosť ekonomických možností; g) je to systém slabej vlády nevýhodný v krízových obdobiach; h) je to zámienka k zatajeniu skutočnosti, že bohatí a silní vždy v histórii zvíťazili; i) nebude možná, pokiaľ nebude rovnoprávnosť medzi mužom a ženou vo všetkých smeroch.

Tab. 35: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r47a	133	7,3%	315	17,2%	1380	75,5%
r47b	232	12,7%	790	43,4%	800	43,9%
r47c	169	9,3%	491	27,0%	1160	63,7%
r47d	763	42,2%	629	34,8%	416	23,0%
r47e	174	9,6%	514	28,4%	1121	62,0%

r47f	447	24,6%	805	44,4%	563	31,0%
r47g	934	51,6%	628	34,7%	247	13,7%
r47h	703	38,8%	673	37,1%	436	24,1%
r47i	347	19,1%	536	29,5%	932	51,3%

Tab. 36: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	úplný nesúhlas a nesúhlas		neviem		súhlas a úplný súhlas	
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %
r47a	47	21,0%	35	15,6%	142	63,4%
r47b	26	11,7%	46	20,6%	151	67,7%
r47c	17	7,7%	33	14,9%	171	77,4%
r47d	108	48,9%	53	24,0%	60	27,1%
r47e	24	10,7%	59	26,3%	141	62,9%
r47f	80	36,2%	86	38,9%	55	24,9%
r47g	118	54,1%	54	24,8%	46	21,1%
r47h	104	46,8%	63	28,4%	55	24,8%
r47i	78	35,1%	48	21,6%	96	43,2%

Otázka č. 48 V mnohých krajinách budú nasledujúce problémy posudzované protichodne. Pre čo by si hlasoval(a), a proti čomu by si protestoval(a)?

a) okamžité uzavretie jadrových elektrární v Európe; b) obmedzenie rýchlosti a osobnej dopravy ako prevencia proti znečisťovaniu ovzdušia a odumierania lesov; c) zníženie miezd a životnej úrovne v záp. Európe, aby boli financované projekty vo vých. Európe; d) úplná rovnoprávnosť žien v zamestnaní, v domácnosti, a vo verejnom živote; e) zapojenie európskych armád do síl OSN k potlačeniu vojenná svete; f) zníženie počtu prisťahovalcov; g) zaručenie minimálnych cien tovaru z tretieho sveta ako dôsledok vyšších cien v Európe; h) zvýšenie autority polície k potlačeniu násilia a kriminality; i) zníženie vplyvu EÚ a zvýšenie vplyvu jednotlivých národov; j) rýchlu integráciu zahŕňajúcu spoločnú európsku menu.

Tab. 37: postoje gymnazistov - 1922 respondentov (školský rok 2004/2005).

	voliť pre		nerozhodný		voliť proti		nebudem voliť
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %	Count
r48a	246	13,6%	523	29,0%	787	43,6%	248
r48b	654	36,3%	435	24,2%	524	29,1%	187
r48c	335	18,7%	462	25,8%	677	37,9%	314
r48d	1381	76,7%	169	9,4%	115	6,4%	136
r48e	610	34,1%	522	29,1%	408	22,8%	251
r48f	444	24,8%	637	35,5%	344	19,2%	367
r48g	429	24,2%	710	40,0%	266	15,0%	371
r48h	968	54,1%	351	19,6%	281	15,7%	188
r48i	560	31,2%	556	31,0%	400	22,3%	280
r48j	717	39,9%	579	32,2%	284	15,8%	216

Tab.38: postoje vysokoškolských študentov histórie - 227 respondentov (rok 2012).

	voliť pre		nerozhodný		voliť proti		nebudem voliť
	Count	Table N %	Count	Table N %	Count	Table N %	Count
r48a	32	14,4%	55	24,8%	117	52,7%	18
r48b	89	40,5%	48	21,8%	70	31,8%	13
r48c	27	12,1%	44	19,7%	114	51,1%	38
r48d	180	80,7%	20	9,0%	11	4,9%	12
r48e	47	21,6%	67	30,7%	71	32,6%	33
r48f	80	36,5%	63	28,8%	42	19,2%	34
r48g	47	21,9%	95	44,2%	42	19,5%	31
r48h	102	45,7%	38	17,0%	62	27,8%	21
r48i	77	34,7%	70	31,5%	51	23,0%	24
r48j	97	43,5%	65	29,1%	36	16,1%	25

Práce studentov

POLITICKÝ PROCES S UČITEĽKAMI VILMOU DOVALOVOU A EDITOU MIKULOVOU

Ivana Višňovská

POHĽAD NA PROFESIU UČITEĽA V KONTEXTE LEGISLATÍVNYCH ZMIEN PO NÁSTUPE KOMUNISTICKEJ MOCI

Po skončení druhej svetovej vojny došlo v Československu k zmene pomerov. Moci v krajine sa definitívne ujala komunistická strana, čomu sa museli podriaďovať všetky zložky spoločnosti, školstvo nevynímajúc. Jednou z hlavných úloh, ktorú si nový režim vytýčil, bola snaha vybudovať u všetkých obyvateľov Československa nový systém hodnôt korešpondujúci s ideou nového režimu. „*Monopol na pravdu totiž patrí k podmienkam stability monopolu moci.*“¹

Po vojne sa stal poverenikom školstva a osvety Ladislav Novomeský, ktorého prvoradou úlohou bola príprava tzv. Zákona o jednotnej škole. „*Za tým účelom bol vypracovaný návrh jednotného celoštátneho školského zákona, ktorý sa opierať o zásady modernej pedagogiky, a ktorý zároveň mal zjednotiť školstvo v Čechách a na Slovensku aj zo stránky vonkajšej organizácie.*“² Aby však mohla byť odstránená dovtedajšia školská sústava, muselo školstvo spadať plne do kompetencií štátu. Toto si predstavitelia komunizmu

-
- 1 KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. s. 18.
 - 2 NOVOMESKÝ, Ladislav. *Nový duch novej školy: Výber z prejavov a článkov o školstve a mládeži 1945 – 1950*. Bratislava: SPN, 1974, s. 6.

uvedomovali už oveľa skôr, a práve preto bolo školstvo na povstaleckom území nariadením Slovenskej národnej rady poštátnené už v roku 1944. Tento stav sa zachoval aj po obnovení Československa. Školám a najmä učiteľom tak vznikla nová povinnosť, povinnosť pestovať v mladých ľuďoch prostredníctvom školského vyučovania politické ideály, ktoré so sebou prinášal komunizmus.³ K tomuto nariadeniu sa o rok neskôr pridal aj dekrét o poštátnení cirkevných škôl.⁴ Povereník školstva na tému poštátnenia školstva povedal, že bolo nevyhnutné ako z hľadiska národného, tak i z hľadiska pedagogického, a že bolo nemysliteľné, aby sa výchova uskutočňovala spôsobom, ktorému dala základ školská reforma „*neslávne zašlej éry*“.⁵

Na pláne bolo i zriaďovanie nových škôl. Klement Gottwald sa vo svojom prejave, vyjadril, že „*napriek všetkým materiálnym prekážkam vykonal sa veľké dielo na poli kultúrnom, a to obnovením všetkého českého školstva, duseného Nemcami, zriadením veľkého počtu nových škôl meštianskych, obvodných, stredných a odborných, ako aj zriadením nových škôl vysokých*“.⁶ Pokiaľ išlo o obnovu a zriaďovanie nových škôl, podobne ako v Česku sa postupovalo aj na Slovensku.

Dňa 21. apríla 1948 „*Ústavodarné Národné zhromaždenie v Prahe*

3 CHLUP, Otakar. Jaká bude naše škola: K návrhu školského zákona. In *Jednotná škola*, roč. 1, 1945 – 1946, č. 5-6, s. 180.

4 ĎURICA, Milan S. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava : Lúč, 2003, s. 549.

5 *Poštátnenie slovenského školstva*. In: *Pravda*, roč. 1, 18. 5. 1945, č. 71, s. 1.

6 GOTTWALD, Klement. *Návrh vyhlásenia Ústredného výboru KSČ k voľbám do Ústavodárneho národného zhromaždenia. 26. mája 1946 všetci s komunistami za šťastnú a silnú Republiku československú*. Citované podľa: GOTTWALD, Klement: *Proti fašizmu a vojne za ľudovú demokraciu a socialistickú revolúciu: Výber prejavov a článkov 1935 – 1948*. Bratislava : Pravda, 1968, s. 354.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

schválilo zákon o jednotnej, výlučne štátnej škole, ktorý mal pripraviť cestu novej, socialistickej škole.^{7 8} Zákon o jednotnej škole garantoval, že všetkej mládeži sa dostane jednotnej výchovy a všeobecného i odborného vzdelania na školách, ktoré tvoria jednotnú sústavu.⁹ Okrem toho však zaručoval aj bezpodmienečnú kontrolu školstva zo strany štátu. Postavenie učiteľov v spoločnosti sa bez sporu menilo. Kým predtým boli učitelia v spoločnosti vážení, od tohto okamihu sa stali nástrojom politickej moci. Počas druhej svetovej vojny bol ideálnym učiteľom učiteľ, ktorý bol národne a kresťanský uvedomelou osobnosťou, po vojne sa však režim snažil zatlačiť kresťanstvo a ostatné náboženstvá do úzadia, a do popredia sa dostávalo národno-sociálne, až socialistické cítenie. To sa malo premietnuť nielen do pracovného, ale i osobného života učiteľov. Ak si teda chceli udržať svoju prácu, museli svojou novú rolu prijať a hrať ju počas celého trvania komunistického režimu.

Učiteľ musel byť schopný plniť si svoje povinnosti tak, ako to od neho vyžadoval štát a tam, kde to od neho vyžadoval štát. Učiteľ si totiž svoje

7 ĎURICA, Milan S. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava : Lúč, 2003, s. 605.

8 Podľa ustanovenia § 2 zákona o základnej úprave jednotného školstva „*školy starajú sa o všestranný rozumový, citový, mravný a telesný rozvoj žiactva. Vzdelávajú mládež v duchu pokrokových národných tradícií a ideálov humanity, vychovávajú k samostatnému mysleniu, cieľavedomému počínaniu, činnorodej práci a družnej spolupráci a prebúdajú v mládeži túžbu po samovzdelávaní a pokroku. Vedú ju k činnej účasti na živote školy a na budovateľskom diele republiky. (...) Vychovávajú národné a politicky povedomých občanov ľudovodemokratického štátu, statočných obrancov vlasti a oddaných zástancov pracujúceho ľudu a socializmu*“. *Všeobecné zásady výchovy a vyučovania na školách I. – III. stupňa*. In *Školské zvesti*, roč. 5, 1949, č. 20, s. 11.

9 Společná česko-slovenská digitální parlamentná knihovna: Digitální knihovna: Ústavodárné NS RČS 1946 - 1948: Tisky. *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky* [online]. 1948 [cit. 2015-03-01]. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1145_01.htm.

pôsobisko nevyberal sám, musel ísť tam, kam ho prideliť. Pán Ladislav Postrk, ktorý pochádza z Bánoveckého okresu, si na svoje učiteľské začiatky v období 50. rokov spomína takto: „*Nás, ktorí sme vyšli z toho „učiteľáku“, nás dávali na Maďare, ja som sa dostal do Krásna nad Hornádom.*“ Jedným dychom však dodáva, že tam nechcel zostať, no odísť nebolo také jednoduché. „*Nemohol som odtiaľ len tak odísť, musel som mať na to dôvod, tak som sa oženil a podal som si žiadosť do Bánoviec. Dostal som sa na Dubodiel¹⁰. Na Dubodiel som učil 20 rokov.*“¹¹

Veľký dôraz sa kládol i na to, aby sa učiteľ nevzdaloval od širokých vrstiev obyvateľstva a „pracujúcej triedy“. Aj keď sa mnoho učiteľov dostalo do vyšších funkcií na Krajských národných výboroch, ich úlohou stále zostávalo „*primknúť sa k pracujúcemu človeku, pomáhať mu v napredovaní.*“¹² Práve preto patrilo k povinnostiam učiteľa navštevovanie žiakov a ich rodín. Na takéto návštevy spomína aj pán Alojz Kucharčík, ktorý koncom 40. rokov navštevoval Národnú školu v obci Dolné Držkovce. „*Vtedy neexistovali združenia rodičovské ako teraz.*“ V tých časoch sa učiteľka prešla po dedine, a ak bol niektorý žiak „*samopašník*“ alebo sa horšie učil, prišla do domu jeho rodičov a porozprávala sa s nimi, aby mu dohovorili.¹³

Hneď od počiatkov komunistického režimu v našej krajine teda bolo

10 Dubodiel je obec 15 km východne od mesta Bánovce nad Bebravou.

11 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Ladislavom Postrkom*. Bratislava 19.3.2015. Pozn. autora – Ladislav Postrk bol žiakom Vilmy Dovalovej v Národnej škole v Dolných Držkovciach v 40. rokoch 20. storočia.

12 BERKA, Mikuláš. *Učitelia a ľudová správa*. In *Pedagog*, roč. 1, 1948 – 1949, č. 1-4, s. 94.

13 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Alojzom Kucharčíkom*. Veľké Držkovce 22.3.2015. Pozn. autora – Alojz Kucharčík bol žiakom Národnej školy v Dolných Držkovciach v rokoch 1944 – 1950.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

jasné, aký má byť dobrý učiteľ. Existovala však aj predstava o tom, ako by socialistický učiteľ vyzerat' nemal. Túto vyjadril vo svojom prejave povereník školstva a kultúry Vasil Biľak: „*Čo je nám platný učiteľ, ktorý síce prednáša fyziku, biológiu, vysvetľuje, čo sú družice, aký je socializmus spravodlivý, a potom sa tajne a niekedy i verejne zúčastňuje všetkých náboženských obradov. Taký učiteľ neslúži socialistickej výchove, ale svojím počínaním dezorientuje deti, a čo viac, kriví charakter deťom, učí deti pretvarovať sa a klamať.*“¹⁴

Učiteľ mal byť teda ateista, v najhoršom prípade nepraktizujúci veriaci, oddaný socialistickej vlasti a jej budovateľskému plánu. V prvých rokoch po vojne však nebola táto predstava reálna, pretože v období prvej Slovenskej republiky sa režim už od jej počiatkov snažil dať školstvu nový, výlučne národný a kresťanský charakter, ktorý zabezpečovali práve kresťanskí učitelia. V tomto období bol základný typ školy definovaný zákonom č. 308/1940 Sl. z. o ľudových školách nasledovne: „*Eudová škola vychováva školopovinnú mládež za mravných a verných občanov Slovenskej republiky na podklade kresťansko-národnom; poskytuje jej v duchu národnej kultúry základné všeobecné vzdelanie, aby mohla správne plniť svoje náboženské a občianske úlohy.*“¹⁵

Po februárovom prevrate však nastala úplne opačná situácia a kresťanských učiteľov mali nahradiť učitelia oddaní ideálom nového režimu. Takéhoto kvalifikovaného personálu bol však nedostatok. Výrazne sa to

14 BILÁK, Vasil. *Z projevu při otevření pedagogického institutu v Nitre 11. září 1959.*

Citované podľa: BILÁK, Vasil. *Vybrané projevy a stati I. 1953 – 1971.* Praha: Svoboda, 1980, s. 108.

15 LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V 1938 - 1945.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012. s. 207.

prejavovalo bezprostredne po skončení vojny, najmä pozdĺž novovytvorenej slovensko-maďarskej hranice. V tomto období sa súčasťou Slovenska stali mnohé južné obce, do ktorých bolo treba poslať učiteľov. Takýmto veľkým množstvom učiteľov ale štát nedisponoval. Vzniknutú situáciu sa Štátna školská správa rozhodla riešiť podľa zásady, že lepší je nekvalifikovaný učiteľ ako žiadny, a tak mohol o prácu učiteľa zažiadať v tomto období v podstate ktokoľvek, kto bol oddaný ideológii.

Ondrej Pavlík¹⁶ sa vyjadril, že „*nakoľko je nedostatok učiteľských síl, môžu žiadať (partizánski invalidi, vdovy po padlých účastníkoch povstania) o prijatie do školských služieb aj nekvalifikované osoby.*“¹⁷ Treba však dodať, že toto riešenie malo byť iba dočasné a nekvalifikovaní učitelia sa mali čo najskôr dovzdelávať na novovzniknutých pedagogických fakultách, či na rôznych kurzoch. Obsah učiteľského vzdelávania tu však bol mierne upravený, najmä, čo sa týka hudobného vzdelania. Kým predtým mal každý učiteľ ovládať hru na husle, klavír a spev, v tomto období „*zostali len husle a spev a klavír vyhodili, asi aby nebolí organisti*“.¹⁸

Môžeme povedať, že práca učiteľa v období po skončení druhej svetovej vojny nebola vôbec jednoduchá. Učiteľ sa stal vďaka množstvu nových zákonov a nariadení a celkovej zmene školskej sústavy sprostredkovateľom novej ideológie medzi predstaviteľmi komunistického

16 Ondrej Pavlík bol námestníkom povereníka školstva Ernesta Sýkoru. PEŠEK, Jan et al. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989: Personifikácia politického vývoja*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 303.

17 JANEK, Jozef. *Pohon na učiteľov: Dokumenty zločinov komunizmu na Slovensku zv. 1*. Bratislava : Slovenská ľudová strana, 1999, s. 42.

18 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Ladislavom Poštrkom*. Bratislava 19.3.2015.

režimu a širokými vrstvami obyvateľstva. Len učiteľ, ktorý splňal požiadavky podľa komunistickej ideológie, žil nimi, a v ich duchu vychovával školskú mládež, mohol vykonávať svoju profesiu. Na celé nasledujúce roky sa učiteľ chtiac-nechtiac musel zhostiť novej úlohy – úlohy vychovávať „nového socialistického človeka“, a jeho hlavným cieľom bolo „vložiť“ masám do hláv nový systém hodnôt. Nemožno sa preto čudovať, že v tomto momente sa začali profilovať tri skupiny učiteľov. Do prvej skupiny patrili učitelia, ktorí sa viac-menej stotožňovali s ideológiou komunistického režimu a presadzovali ju v edukačnom procese. Do druhej, zrejme najpočetnejšej skupiny, zaradujeme učiteľov, ktorí oficiálne praktizovali vo výuke novú ideológiu, no v súkromí poukazovali na chyby systému. Práve tu vznikala „trhlina“, cez ktorú mohli títo učitelia skĺznuť do tretej skupiny, ktorá už relatívne otvorene odmietla ideologickú jednostrannosť komunistického režimu a často ju považovala za obmedzujúcu a potláčajúcu ľudské práva.¹⁹

Oficiálny pozitívny prejav učiteľov

V snahe udržať si svoje pracovné miesto sa často stávalo, že učitelia, aj keď sa úplne nestotožňovali s novým režimom, aspoň navonok mu vyjadrovali podporu. Tá mala formu napríklad takejto rezolúcie: *„My učitelia sme radi, že môžeme v novej, slobodnej, demokratickej škole vychovávať deti k statočnosti, k pravde, a k slovanskej spolupatričnosti.“*²⁰

19 ŽATKULIAK, Jozef. *Perzekúcie učiteľov v rokoch 1948 – 1989*. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989 I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 655 – 680.

20 MOSNÁ-ŠÁNDOROVÁ, Emília. *A v školách sa opäť voľne dýcha...: Vychovávame deti k statočnosti, k pravde a k slovanskej spolupatričnosti*. In *Pravda*, roč. 1, 10. 2. 1945, č. 9, s. 4.

Existovalo veľa možností, ako mohli učitelia vyjadriť podporu komunistickému režimu. Napríklad podporou pri budovaní Jednotných roľníckych družstiev (JRD). Do tejto aktivity sa vo veľkej miere zapájali aj žiaci, pre ktorých sa na školách zriaďovali tzv. mičurinské krúžky. Od tých si vedenie strany v budúcnosti sľubovalo pracovnú posilu v poľnohospodárstve.²¹

Okrem toho sa podpora JRD uskutočňovala aj prostredníctvom kampane „Nová škola dedine - dedina škole“.²² Podpora učiteľov pri zakladaní JRD bola asi jednou z najzaslúženejších aktivít, ktorú režim skutočne oceňoval. Veď keď zoberieme do úvahy, že učitelia častokrát presviedčali ľudí, aby sa vzdali svojho jediného vlastníctva, nebolo to vôbec ľahké. A že si ju štát vážil, dosvedčuje aj ďakovný list od ministra pôdohospodárstva, ktorý obdržali viacerí učitelia. V tomto liste stálo: „*Ministerstvo pôdohospodárstva s vďakou sleduje účinnú pomoc našich dedinských učiteľov vo veľkom prerode našej dediny, v dnešnom jej prechode k vyšším socialistickým formám výroby(...) Vyslovujem Vám vďaku za dobrú prácu, som presvedčený, že v tejto čestnej a krásnej práci vytrváte a že Váš príklad budú nasledovať i ostatní dedinskí učitelia Vášho okresu.*“²³

Popri mičurinských krúžkoch mohli byť zriaďované aj ďalšie, ale výlučne ateistické krúžky²⁴ a krúžky, ktoré u žiakov rozvíjali manuálnu zručnosť a polytechnickú výchovu. Tieto prebiehali spravidla po vyučovaní,

21 Na každej škole mičurinský krúžok. In: *Učiteľské noviny*, roč. 5, 1955, č. 10, s. 1.

22 PINDORCH, Štefan. *Nová škola dedine - dedina škole*. In *Učiteľské noviny*, roč. 1, 1951, č. 1, s. 2.

23 *Minister pôdohospodárstva ďakuje dedinským učiteľom*. In *Učiteľské noviny*, roč. 1, 1951, č. 1, s. 1.

24 JANEK, Jozef. *Pohon na učiteľov: Dokumenty zločinov komunizmu na Slovensku zv. 1*. Bratislava: Slovenská ľudová strana, 1999, s. 57.

rovnako, ako aj školská družina. Žiaci tak trávili v školách viac času, čo umožnilo ich matkám zamestnať sa v závodoch. Môžeme teda povedať, že v tomto prípade podporovali učitelia rozvoj socializmu až dvojnásobne.²⁵

Ďalšou aktivitou, do ktorej sa zapojilo mnoho učiteľov, bola stavba Trate mládeže. Počas letných prázdninových mesiacov sa malo na výstavbe Trate mládeže zúčastniť až 2 847 školských pracovníkov. Podľa denníka *Pravda* si však časť prihlásených svoju účasť rozmyslela, pretože „*poľahla náporu reakcie*“. Na ich adresu zareagovala redakcia denníka kritickými slovami: „*Ako môžu pracujúci dôverovať takému učiteľovi vychovávateľovi svojich detí, ktorý neplní záväzky a je vzorom nedisciplinovanosti a rozvratníctva? (...) Preto splňte svoj príslub a nastúpte na svoje miesta na TM a TD ešte dnes.*“²⁶

Ak by sme mali spomenúť príklady celoštátnych akcií, najväčšími boli bezpochyby oslava prvého mája či spartakiáda. Tzv. pochod mieru bol neodmysliteľnou súčasťou osláv prvého mája. Popri pionieroch, robotníkoch, družstevníkoch, zväzákoch a ďalších obyvateľoch sa ho zúčastňovali aj učitelia. Svojou účasťou všetci zúčastnení vysielali signál, že „*tábor budovateľov socializmu stále rastie*“. Prvý máj mal pre učiteľov symbolizovať príležitosť uplatniť „*silnejšie prvky výchovy k socialistickému vlastenectvu a proletárskemu internacionalizmu*“. Oslavy prvého mája boli skvelou príležitosťou, ako v žiakoch upevňovať „*myšlienku priateľstva medzi národmi, spravodlivý spoločenský poriadok a v poslednom rade myšlienku udržania*

25 MAAR, Viktor. *Škola a učiteľstvo pomáha priemyslu*. In *Učiteľské noviny*, roč. 1, 1951, č. 1, s. 5.

26 *Ohlas na školských pracovníkov*. In *Pravda*, roč. 30, 10. 8. 1949, č. 187, s. 6.

svetového mieru“.²⁷

Prvá celoštátna spartakiáda sa uskutočnila pri príležitosti osláv desiateho výročia oslobodenia Československa Červenou armádou. Za pomoci svojich učiteľov sa na ňu pripravovalo viac ako 700 000 žiakov, a vďaka aktívnemu prístupu učiteľov, sa žiaci na spartakiádu tešili, cvičili s radosťou a boli pripravení včas.²⁸ Šancu vystúpiť na celoštátnej spartakiáde ale dostali len tí najlepšie.

V mesiacoch pred voľbami do Národného zhromaždenia a SNR išli všetky spomínané a obdobné aktivity učiteľov bokom. Ich pozornosť sa musela plne sústrediť len na vyučovanie a agitovanie za komunistických kandidátov. Tieto dve činnosti sa však často zlievali do jednej, pretože učitelia mnohokrát vnášali komunistickú propagandu do vyučovacieho procesu. Napríklad prostredníctvom porovnávania minulosti s prítomnosťou. Pomáhali si pri tom štatistikami z knihy *Rukoväť pre agitátora*, ktorú vydalo oddelenie propagandy, agitácie a kultúry ÚV KSS. Boli v nej rôzne štatistiky, a grafy, a údaje o nezamestnanosti a vysťahovalectve ešte z obdobia Rakúsko-Uhorska, prvej Československej republiky a za prvej Slovenskej republiky. Tieto údaje porovnávali so súčasným stavom, ktorý bol, samozrejme, v mnohom oveľa priaznivejší. Výkresy s výsledkami potom vystavovali na nástenkách všade tam, kde boli ľuďom na očiach a mohli sa dostávať do podvedomia.²⁹

Učitelia jednej základnej školy v Bratislave pred voľbami 1954

27 *Prvý máj a siedme výročie oslobodenia sú výrazom vďaka a lásky Sovietskemu sväzu. In Učiteľské noviny*, roč. 2, 1952, č. 19, s. 1.

28 *V ústrety slávnym dňom spartakiády. In Učiteľské noviny*, roč. 5, 1953, č. 10, s. 6.

29 *Učitelia v prvých radoch predvolebnej agitácie. Naša práca v škole v predvolebnom období. In Učiteľské noviny*. roč. 43, 1954, č. 16, s. 2.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

„rozvinuli bohatú presvedčovacíu a výchovnú kampaň, aby získali všetkých statočných občanov nášho štátu pre kandidátov Národného frontu, ktorí budú statočne splňať svoje povinnosti a pod ich vedením pôjdeme stále vpred k ešte väčšiemu blahobytu, k ešte vyššej kultúrnosti, k ešte dokonalejšiemu a radostnejšiemu životu“. Táto agitátorská kampaň sa diala počas kultúrneho programu, ktorý učitelia nacvičili so žiakmi. S týmto programom potom navštevovali agitačné strediská, aby ním „zvýšili úroveň schôdze a výchovne vplývali nielen na voličov, ale aj na samotných žiakov“.³⁰

Okrem toho sa všetkým školám odporúčalo organizovať oslavy výročia smrti V. I. Lenina. Učitelia mali za úlohu žiakom na vyučovacích hodinách prednášať o význame Lenina pre socialistickú výstavbu ZSSR a pod. Riaditelia škôl sa mali postarať o bezproblémový chod spomienkových slávností, na ktorých mali „ukázať V. I. Lenina ako tvorcu socialistickej sovietskej demokracie, ako zakladateľa sovietskej mierovej politiky, ako človeka, ktorý uskutočnil v SSSR zväzok robotníkov a roľníkov.“³¹

Môžeme konštatovať, že možností, ktorými mohli učitelia vyjadrovať podporu komunistickému režimu bolo mnoho. Školy sa doslova predbiehali v tom, ktorá bude mať najkrajšie mičurinské poličko, iné sa zase mohli pochváliť novými svojpomocne postavenými školskými budovami, ku ktorým im pravdepodobne dopomohla i príručka z dielne Osvetového ústredia v Bratislave s názvom *Svojpomocná výstavba osvetových zariadení a málotriednych škôl*. Práve táto bola jedna z mnohých, ktoré mali zabezpečiť

30 *Kronika Základnej školy Česká ulica 10*, Bratislava, 1954.

31 *Spomienka výročia smrti V. I. Lenina na školách*. In *Pravda*, roč. 31, 13. 1. 1950, č. 11, s. 2.

splnenie plánu v svojpomocnej výstavbe na rok 1958.³²

Učitelia postihnutí režimom

V slovenskom školstve bolo mnoho učiteľov, ktorých by sme mohli zaradiť do tretej skupiny učiteľov, teda medzi tých, ktorí sa s režimom nestotožňovali a otvorene vyjadrovali svoj nesúhlasný postoj, a práve preto sa často, no väčšinou vynútené, dostávali do opozície voči režimu.³³ Nepáčilo sa im, že sú zo strany štátu na každom kroku kontrolovaní, a že štát od nich vyžaduje veci, ktoré s učiteľským povoláním nesúviseli. Strana to však videla tak, že bolo „*prirodzené, že ani súkromný a verejný život učiteľa nie je bez vplyvu na kvalitu jeho práce v škole.*“³⁴ Platilo, že každý, kto nevyhovoval triednym, ideovým alebo politickým požiadavkám, bol považovaný za nespôsobilého učiť a vychovávať školskú mládež.³⁵

Zásahy režimu voči učiteľom, ktorí sa novému režimu nechceli podriaďovať, mali rôzny charakter. Niektoré boli relatívne mierne, iné zase pomerne tvrdé. Okrem toho sa striedali vlny tvrdých perzekučných zásahov s tými miernejšími. Tvrdšie zásahy prichádzali vždy v čase politického

32 *Dobry pomocnik ucitel'ov pri svojpomocnej vystavbe skol.* In *Ucitelske noviny*, roč. 7, 1957, č. 37, s. 6.

33 ŽATKULIAK, Jozef. *Perzekúcie učiteľov v rokoch 1948 – 1989.* In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I.* Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 655 – 680.

34 *Zriadi sa Ústredie pracujúceho dorastu. Opatrenia pre zlepšenie výchovy učňov. 350 miliónov Kčs na školenie učňovského dorastu.* In *Pravda*, roč. 31, 25. 1. 1950, č. 21, s. 2.

35 FOJTÍK, Petr. *Minulost jižního Valašska: studie, články, prameny, povídky: Venkovský učitel a komunistický režim.* Webnode.cz: petrescu [online]. 2011 [cit. 2015-04-01]. Dostupné na internete: <http://petrescu.webnode.cz/news/venkovsky-ucitel-a-komunisticky-rezim/>.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

„uvoľnenia“, teda v rokoch 1948, 1956 a 1969. Každá vlna sa odlišovala svojimi cieľmi, ktoré chcela štátna moc vo vzťahu k učiteľom dosiahnuť. Je však nutné povedať, že postihy učiteľov sa vyskytovali najčastejšie z náboženských a politických dôvodov.³⁶

Ideologické presvedčenie a činnosť, či dokonca nečinnosť učiteľov boli často preverované. Ak boli zistené akékoľvek nedostatky, pristúpilo sa k sankciám. Jednou z najčastejších bolo preloženie z mesta do dediny, z dediny na kopanice alebo na južné pohraničie. Premiestňovanie učiteľov a ich každoročná dislokácia boli bežnou praxou, ku ktorej sa pristupovalo v prípade „nespolahlivého“ učiteľa. Priebeh celej dislokácie nebýval pre učiteľov vždy dôstojný a učelia sa voči nej často ohrádzali, pretože *„preloženie z trestu je v podstate protizákonné opatrenie, pretože po vyčerpaní kárnych trestov nie je možné ponechať delikventa v ďalších službách a prichodí s ním rozviazať pracovný pomer...“*. Prax ale bola taká, že bez akéhokoľvek náznaku, upozornenia, či oznámenia dozorného orgánu jednoducho došlo k preloženiu učiteľa. Tento sa potom mohol javiť v očiach verejnosti ako nedôveryhodný a nespolahlivý, čo mohlo úplne narušiť jeho autoritu a dôveru v jeho pedagogické schopnosti.³⁷

Spôsoby preverovania a perzekvovania považovali učelia za až príliš tvrdé. Za pravdu im v rozhovore pre denník *Pravda* dal aj Ondrej Pavlík, ktorý sa vyjadril, že: *„Drvivá väčšina učiteľov, ktorí boli v dôsledku preverovania a*

36 ŽATKULIAK, Jozef. *Perzekúcie učiteľov v rokoch 1948 - 1989*. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 655-680.

37 *Niekoľko poznámok k tohoročnej dislokácii učiteľov*. In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 4, s. 2.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

prípadne i horšie preverení, pustili sa na mnohých miestach do práce s plnou chuťou a v duchu nových pomerov. Pochopili, i keď to preverovanie bolo často dosť krutým postihnutím, nutnosť opatrenia a hlavne nové časy a nový život v Republike.“³⁸

Ďalší spôsobom, ktorý sa pomerne často využíval pri perzekvovaní učiteľov, bolo zaradovanie učiteľov do výroby. Veľmi rozšírené bolo hneď od počiatku perzekučných zásahov. Len do 5.3.1949 dostalo pridelovací výmer v znení: „*V zmysle čl. II. odst. 3. vl uznesenia zo dňa 14. decembra 1948 o znížení počtu štátnych a verejných zamestnancov a o ich preradení do výroby určujem Vás z úradnej moci na preradenie do práce vo výrobných oboroch...*“³⁹ 50 učiteľov. Vo väčšine prípadov bolo preradenie odôvodnené náboženským presvedčením, či nedostatočnou kvalifikáciou, ale našli sa aj iné dôvody, respektíve zámienky.⁴⁰ Už spomínaného pána Ladislava Postrka postihlo preradenie do výroby v roku 1973, po dvadsiatich rokoch učiteľskej práce. „*Jeden ma udal, aj viacerých udal, neviem, čo to s nami mal, že moji synovia chodia na náboženstvo, tak som odišiel do výroby.*“⁴¹

Na veriacich učiteľov vyvíjal komunistický režim neustále nátlak. Požadoval, aby vystúpili z cirkví, na školách sa obmedzilo vyučovanie náboženstva. Poverenie školstva však vydalo stanovisko: „*Demokratický*

38 JANEK, Jozef. *Pohon na učiteľov: Dokumenty zločinov komunizmu na Slovensku zv. 1.* Bratislava : Slovenská ľudová strana, 1999, s. 49.

39 ŽATKULIAK, Jozef. *Perzekúcie učiteľov v rokoch 1948 – 1989.* In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I.* Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 655 – 680.

40 JANEK, Jozef. *Pohon na učiteľov: Dokumenty zločinov komunizmu na Slovensku zv. 1.* Bratislava: Slovenská ľudová strana, 1999, s. 56.

41 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Ladislavom Postrkom.* Bratislava 19.3.2015.

*štát stojí na pôde úplnej slobody náboženského vyznania. Nikoho nemôžeme nútiť, aby verili alebo neverili, aby mali náboženské presvedčenie alebo nemali. Nezamýšľame odstrániť náboženstvo ako vyučovací predmet z plánu škôl, ale nemôže byť viac predmetom povinným. Zásadne sa tiež stavíme proti tomu, aby náboženstvo ako výchovný princíp prenikalo celým vyučovaním.*⁴²

Aj napriek tomu sa o štyri roky neskôr rozpútala štátna Katolícka akcia, ktorej cieľom bolo vyvolať v cirkvi rozkol, a tým oslabiť jej podporu u širokých vrstiev obyvateľstva. „Jej inšpirátori a organizátori mali však eminentný záujem, aby navonok vyzerala ako spontánne hnutie veriacich.“⁴³

Práve témy vzťahu cirkvi a štátu a „Katolíckej akcie“ plnili stránky komunistického denníka *Pravda* pomerne dlhý čas. V súvislosti s touto akciou je nutné spomenúť, že hneď v roku 1949 bol učiteľom na každom školení predkladaný dokument *Ohlas slovenských a českých katolíkov k veriacim v republike*⁴⁴, ktorého podpísaním by deklarovali podporu štátnej Katolíckej akcii. Učitelia museli často predstupovať pred komisie a odpovedať na otázku,

42 *Nový duch do našich škôl: Vzdelanie širokým vrstvám ľudovým – Ľudové divadlá, filmy, kurzy a pod.* In: *Pravda*, roč. 1, 20. 2. 1945, č. 13, s. 2.

43 PEŠEK, Jan. „*Katolícka akcia*“ na Slovensku roku 1949. In *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 1, s. 47 – 63.

44 Tento dokument bol prijatý na ustanovujúcej konferencii „Katolíckej akcie“ a akcia na získavanie podpisov vyjadrujúcich súhlas sa rozbehla medzi štátnymi a verejnými zamestnancami. Jej výsledkom boli tisícové zoznamy zamestnancov najrôznejších úradov, inštitúcií, škôl a pod., ktorí svoj podpis dali alebo nedali. Niektorí podpísali preto, že to zodpovedalo ich vnútornému presvedčeniu, ďalší sa prispôbobi požiadavkám režimu, iní tak urobili z rôznych obáv. Na prelome rokov 1949/1950 bolo jasné, že akcia u širokých vrstiev neuspela. Toto poznanie bolo pre komunistickú moc o to horšie, že medzi tými, ktorí sa nepodpisali bolo aj mnoho prislušníkov ZNB. PEŠEK, Jan. „*Katolícka akcia*“ na Slovensku roku 1949. In *Historický časopis*. Bratislava: SLOVAK ACADEMIC PRESS, 1996, roč. 44, č. 1. s. 47 – 63.

či už sú „vysporiadaní s náboženstvom a náboženským tmárstvom.“⁴⁵

Ďalší spôsob, ktorým štát postihoval inteligenciu, a teda aj učiteľov, bolo krátenie dôchodkov. Akcia „D“ sa zaujímala o všetkých, ktorí mali dôchodok nad 5 000 korún, pričom sa rozhodovalo, či sa dotčným dôchodok odoberie úplne, alebo sa zníži na sumu 700 Kčs, alebo bude dôchodok ponechaný v plnej výške. Aj keď akcia „D“ netrvala dlho, životy dotknutých ľudí poznačila na dlhé časové obdobie. Rovnako ako ostatné druhy represívnych opatrení.⁴⁶

Učitelia, ktorí sa úplne odmietali podriaďovať komunistickému režimu, a všetkým jeho praktikám, boli zo školstva jednoducho prepustení. Odhadovalo sa, že počas rokov 1949 – 1954 bolo v celej Československej republike prepustených 5% všetkých učiteľov. Medzi nimi sa totiž nachádzali aj tí učitelia, ktorých sa dotkla reorganizácia školstva v roku 1953.^{47 48}

Situáciu v slovenskom školstve v období 50. rokov minulého storočia

45 JANEK, Jozef. *Pohon na učiteľov: Dokumenty zločinov komunizmu na Slovensku zv. 1*. Bratislava: Slovenská ľudová strana, 1999, s. 58

46 ŽATKULIAK, Jozef. *Perzekúcie učiteľov v rokoch 1948 – 1989*. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989 I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 655 – 680.

47 ŽATKULIAK, Jozef. *Perzekúcie učiteľov v rokoch 1948 – 1989*. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 655 – 680.

48 Zákon o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov bol schválený dňa 24.4.1953 na 75. schôdzi Národného zhromaždenia republiky Československej. Kládol si za cieľ „vychovať armádu socialistických učiteľov“, ktorí budú nadväzovať na „pokrokové tradície národa“ a ktorí budú schopní ťažiť z „pokrokovej sovietskej pedagogiky“. Učiteľ mal naučiť žiakov hlavne milovať svoju socialistickú vlasť, Sovietsky zväz, dejiny a kultúru týchto národov a materinský jazyk náš a súdruhov Lenina a Stalina. Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knihovna: Digitálni knihovna: NS RČS 1948 - 1954: Stenoprotokoly: 75. Schůze: Pátek 24. dubna 1953. *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky* [online]. 1953 [cit. 2015-03-15]. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/075schuz/s075001.htm>.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

môžeme označiť za zlú, labilnú a napätú. No aj napriek tomu tu existoval jeden fenomén, ktorý ju stále viac a viac stupňoval. Týmto fenoménom boli politické procesy. Je nutné povedať, že vo väčšine prípadov boli umelo vykonštruované, čo bolo ale bežnou praxou aj v iných oblastiach, teda nebolo to typické iba pre školstvo. Procesy narúšali akúkoľvek snahu a pokusy o stabilizáciu situácie v slovenskom školstve, ale aj bezproblémový chod škôl. Ich cieľom malo byť jediné, a to demonštrácia sily a vynútenie si poslušnosti v radoch učiteľov. V 50. rokoch došlo k viacerým procesom s učiteľmi, ktoré boli zavŕšené rôznymi rozsudkami, dokonca i rozsudkom smrti. Tú najvyššiu cenu musel v politickom procese zaplatiť moravský učiteľ Jozef Vávra-Stařík, ktorý bol 26.8.1953 popravený.⁴⁹

Všetky spôsoby perzekúcií na učiteľov logicky zle vplývali a ťažko sa s nimi vyrovnávali, najmä ak pri nich pociťovali krivdu, pretože si neboli vedomí žiadneho previnenia voči štátu a jeho ľudovodemokratickému zriadeniu. Najviac sa ich však dotýkalo, ak sa represia netýkala iba ich samotných, ale aj ich rodinných príslušníkov, ktorí sa už vôbec ničím neprevinili. „Trestanie“ rodinných príslušníkov by sme mohli považovať za jednu z najťažších foriem perzekúcií vôbec. Na Slovensku bolo veľa prípadov, kedy na represívne opatrenia voči učiteľom doplácali ich deti, a to tak, že sa napríklad nedostali na vysokú školu alebo z nej boli vyhodnené.⁵⁰

S nástupom komunistického režimu sa učitelia dostávali do zložitej a nezávideniahodnej situácie. Nech už patrili do ktorejkoľvek skupiny,

49 KAPLAN, Karel –PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. s. II.

50 JANEK, Jozef. *Pohon na učiteľov: Dokumenty zločinov komunizmu na Slovensku zv. I*. Bratislava : Slovenská ľudová strana, 1999, s. 55.

minimálne preverovaniu sa nevyhli. Dá sa povedať, že preverovanie bolo istotou, ktorá si skôr či neskôr našla každého. Ak sa pri ňom našlo hocičo, čo na neho vrhalo zlý tieň, mohol očakávať represívne opatrenia, v ktorých bola štátna moc skutočne vynaliezavá. V závislosti od prehrešku, aj keď i domnelého, bol učiteľ potrestaný premiestnením na iné pôsobisko, či dokonca do výroby, alebo mu bol krátený dôchodok. Ďalšou možnosťou bolo prepustenie, či vyvršovanie sa na rodinných príslušníkoch, no a napokon súdny proces, ktorý mal slúžiť ako exemplárny a odstrašujúci príklad pre všetkých učiteľov. Bolo jasné, že každý učiteľ si musel zvážiť, na ktorej strane bude stáť. Či na strane režimu, aj keď niekedy s veľkým sebazaprením, alebo zostane verný svojmu presvedčeniu, aj keď to mohlo znamenať minimálne komplikácie, ak nie veľké problémy.

2. PRÍPAD VILMA DOVALOVÁ A SPOL.

Politické procesy boli teda jedným z najhorších druhov represívnych opatrení a boli súčasťou celého obdobia vlády komunistickej strany. Tie najväčšie prebiehali v dvoch hlavných vlnách. Prvá bola v rokoch 1948 – 1954 a druhá začiatkom 70. rokov. Počas prvej vlny procesov bolo za činy politickej povahy odsúdených približne 95 600 osôb, a v druhej vlne to bolo 47 887 osôb. Medzi týmito dvomi vlnami, teda v rokoch 1955 - 1969 bolo odsúdených 54 749 obžalovaných. Na týchto sa však vzťahovala rehabilitácia podľa zákona z roku 1990.⁵¹

Cieľom politických procesov bolo potrestať a odstrániť, prípadne

51 KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. s. 40.

izolovať tých, ktorí prekážali alebo mohli prekážať zámerom komunistického režimu. Okrem tohto hlavného poslania však mali politické procesy tiež vytvárať v spoločnosti atmosféru strachu, ktorý predstavoval dôležitý stabilizačný faktor. Režim „odhaľoval“ vymyslených vinníkov svojich neúspechov, čím „potvrdzoval“ správnosť svojej politickej cesty.⁵² Politický proces s učiteľkami Vilinou Dovalovou⁵³ a Editou Mikulovou mal byť taktiež jedným z tých procesov, prostredníctvom ktorých chcel komunistický režim demonštrovať svoju neobmedzenú moc. Bol to proces, ktorý sa mal vryť do pamäti ľudí na dlhé roky a ktorý im mal stále pripomínať, že akákoľvek činnosť, ktorá by mohla byť kvalifikovaná ako protištátna, aj keď bola nevedomá, bude tvrdo potrestaná.

Vilma Dovalová

Vilma Dovalová, rodená Igazová sa narodila 20.12.1905 v Biskupiciach, okres Bánovce nad Bebravou. Jej otec bol roľník a jej matka žena v domácnosti. Mala dvoch bratov a sestru. Vychodila ľudovú školu v Biskupiciach, meštiansku školu v Bánovciach nad Bebravou a napokon učiteľský ústav v Bratislave, ktorý ukončila v roku 1925. Vydala sa za učiteľa Jána Dovála a spolu mali dcéru Hildu a syna Jána.⁵⁴

52 KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. s. 46.

53 V archívnych prameňoch sa uvádza jej priezvisko aj ako Dováľová či Dovaľová. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky Štátny archív v Bratislave, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

54 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky (AZVJS SR), Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 410/E/6-15, inv. jedn. 410.

Jej rodinní príslušníci ju opisujú ako mimoriadne silne veriacu katolíčku. Na život sa vždy pozerala s istou dávkou pokory a vždy, keď hovorila o budúcnosti, nikdy nezabudla dodať slová „až dožijeme“.⁵⁵ Okrem viery však pre ňu bolo typické aj to, že ako učiteľka si bola vedomá istého vyššieho sociálneho statusu, ktorý vyplýval z toho, že „pán farár, pán notár a pán učiteľ patrili k miestnej honorácii“.⁵⁶

Pokiaľ by sme hovorili o jej profesijnom profile, z pohľadu Školskej inšpekcie to bola až do inkriminovanej udalosti schopná, kvalifikovaná a dôveryhodná učiteľka. Aj napriek preverovaniu, ktoré ju koncom roku 1945 neobišlo,⁵⁷ ju školský inšpektor v roku 1948 odporučil, aby bola poverená funkciou riaditeľky Národnej školy v Dolných Držkovciach.⁵⁸ Neskôr bola poverená aj funkciou riaditeľky Materskej školy v tejto obci.⁵⁹

Edita Mikulová

Edita Mikulová sa narodila 8.5.1931 v Poltári v rodine kapitána Zboru národnej bezpečnosti a ženy v domácnosti. Mala jednu sestru. Bola rímskokatolíckeho vierovyznania. V školskom roku 1937/1938 chodila do prvej triedy ľudovej školy v Poltári. Potom prestúpila do ľudovej školy

Dovalová Vilma (20.12.1905) nepriateľstvo k ľud. dem. zriadeniu, r. 1950.

55 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Petrom Gomolčákom*. Bratislava 20.3.2015. Pozn. autora – Peter Gomolčák je vnuk učiteľky Vilmy Dovalovej.

56 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Natašou Holinovou*. Bratislava 23.3.2015. Pozn. autora – Nataša Holinová je vnučka učiteľky Vilmy Dovalovej.

57 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky Štátny archív v Nitre, pobočka Topoľčany (SANRPTO). fond: Školská inšpekcia – Bánovce, SPISY, r. 1946, A – L spisy učiteľov, k. č. 112, Vilma Dováľová, r. Igazová, def. uč., 1946.

58 SANRPTO. fond: Školská inšpekcia – Bánovce, SPISY, r. 1948, A – Ž spisy učiteľov, k. č. 127, Vilma Dováľová, r. Igazová, def. uč. pov. riad., 1948.

59 SANRPTO. fond: Školská inšpekcia – Bánovce, SPISY, r. 1949, spisy učiteľov, k. č. 131, Vilma Dováľová, r. Igazová, def. uč. pov. riad., 1949.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

v Dobrej Vode. Od roku 1939 navštevovala ľudovú školu v Bánovciach nad Bebravou a po jej skončení absolvovala štyri ročníky meštianskej školy. Napokon absolvovala tri ročníky Odbornej školy pre ženské povolania v Trenčíne, kde skončila štúdium v roku 1949. Od 1.9. tohto roku nastúpila ako výpomocná učiteľka ručných prác v Dolných Držkovciach v okrese Bánovce nad Bebravou.⁶⁰

Jej dlhoročný priateľ si na ňu spomína ako na ženu, ktorá už z domu bola „*nastavená tak protikomunisticky*“. Opisuje ju ako osobnosť so zvláštnou povahou, ktorá „*sa nebála nikoho a jednoducho nikomu nič neodpustila*“.⁶¹

Ak by sme ju mali predstaviť po profesijnej učiteľskej stránke, musíme konštatovať, že veľa praxe za sebou pred procesom nemala. Do funkcie výpomocnej učiteľky v Dolných Držkovciach nastúpila na vlastnú žiadosť, ktorej Krajský národný výbor v Nitre dňa 20.8.1949 vyhovel. Ako výpomocnú učiteľku ju tu ustanovil na „*čas potreby, najdlhšie do 30.6.1950.*“⁶²

Môžeme konštatovať, že obe učiteľky ako po profesijnej stránke, tak po stránke odbornej vyhovovali požiadavkám komunistického. Nemali by teda vznikať pochybnosti o tom, že mali vôľu vykonávať svoje povolanie podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia a pravdepodobne mali aj snahu

60 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 512 – E/6-17, inv. jedn. 512. Mikulová Edita (8.5.1931) protištátna činnosť, r. 1950.

61 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Miroslavom Tuchyňom*. Bratislava 8.4.2015. Pozn. autora – Miroslav Tuchyňa je predsedom *Konfederácie politických väzňov Slovenska* a dlhoročný priateľ učiteľky Edity Mikulovej.

62 SANRPTO. fond: Školská inšpekcia – Bánovce, SPISY, r. 1949, spisy učiteľov, k. č. 131, Edita Mikulová, výp. učít., 1949.

vychovávať žiakov v duchu ideológie, pretože ak by tomu tak nebolo, režim by určite zasiahol a učiteľky by na výstrahu možno premiestnil na iné miesto alebo by ich úplne zbavil možnosti vykonávať učiteľské povolanie.

Pôsobisko Dolné Držkovce

Vilma Dovalová sa dostala ako učiteľka do obce Dolné Držkovce dňa 3.1.1938. Na toto miesto bola premiestnená aj so svojím manželom Jánom Doválom, s ktorým predtým pôsobili v Štátnej ľudovej škole v Šrobárovej, okres Komárno. *„Ako Slováci museli opustiť svoje pôsobisko na južnom pohraničí Slovenska, ktoré v zmysle viedenského verdiktu zo dňa 2.11.1938 obsadili Maďari.“*⁶³ Spoločne tu pôsobili približne šesť rokov, Ján Dovál ako riaditeľ a jeho manželka ako učiteľka. Začiatkom augusta 1944 však musel narukovať do Slovenského národného povstania. Zatiaľ čo on bojoval v povstaní, jej do školského bytu nast'ahovali postupne niekoľkých nemeckých vojakov. S počiatku bolo spolunažívanie týchto ľudí do istej miery rozpačité, ale nakoniec sa s nemeckým vojakom v dome dalo v podstate dobre vychádzať.⁶⁴

Po návrate z povstania tu učitelia Dovaloví spoločne pôsobili až do konca školského roku 1947/1948. V čase ich pôsobenia na miestnej škole, boli medzi obyvateľmi obce obľúbení. Kým riaditeľ Dovál priúčal deti okrem iného aj včelárstvu, či sadeniu stromov,⁶⁵ učiteľka Dovalová učila deti láske k prírode, ktorú

63 *Pamätná kniha. Kronika obce Dolné Držkovce 1933 – 1954*, s. 74. Dostupné na internete: <http://abstractor.choleric.cz/velkedrzkovce/pdf/Kronika.pdf>.

64 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Petrom Gomolčákom*. Bratislava 20.3.2015.

65 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Ladislavom Poštrkom*. Bratislava 19.3.2015.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

mala sama veľmi rada. Jeden z jej žiakov, ktorého učila počas celého jeho štúdia v Národnej škole v Dolných Držkovciach spomína, že „*mala rada prírodu, tak my sme chodievali do lesa vždy na také vychádzky. Na celý deň, keď boli jahody a hríby. Aj sme si niečo odtrhli, zjedli, aj jej sme nazbierali. A hríby poznala dobre teda, to sme sa rozliezli po hore a to každý hríb, čo sme našli sme jej museli doniesť ukázať. (...) Na to bola pedant.*“⁶⁶ Nebola však pedantná len pokiaľ išlo o zber húb, vo veľkej miere jej záležalo aj na tom, aby chodili žiaci do školy patrične upravení. „*Museli sme chodiť buď dohola, alebo na ježka ostrihaní a mohol mať len cez stred hlavy takú šticu, nič vyše. No tak skrátka, tak upravené, to ona si na tom potrpela. Ona bola prísna, ale pedantná bola. Na všetko. Nikto nesmel chodiť roztrhaný. Hovorí: „Zaplátaní môžete chodiť. Zajtra už prídeš zaplátaný.“ Tak na hento ona bola pedantná, no.*“ Môžeme teda konštatovať, že aj keď žiaci považovali učiteľku Dovalovú za prísnu a pedantnú, mali ju radi.

Učiteľka Edita Mikulová pôsobila v obci Dolné Držkovce iba od septembra 1949. V tomto období mala iba 18 rokov a pôsobila tu ako výpomocná učiteľka ručných prác a triedna učiteľka II. triedy.⁶⁷ Podľa spomienok jedného zo žiakov Národnej školy v Dolných Držkovciach v obci nebývala, ale do školy dochádzala z Bánoviec nad Bebravou. Spomína si na ňu ako na dobrú učiteľku.⁶⁸ Keďže vyučovala ručné práce, bola manuálne veľmi

66 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Alojzom Kucharčíkom*. Veľké Držkovce 22.3.2015.

67 SANRPTO. fond: Národná škola Dolné Držkovce, Triedne výkazy, Zápisnice 1934 - 1946, 1948/1949 – 1959/1960.

68 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Alojzom Kucharčíkom*. Veľké Držkovce 22.3.2015.

zručná, „krásne vyšívala, nádherne šila“. Hlavne u žiačok školy bola veľmi obľúbená.⁶⁹

Školský rok 1949/1950

Školský rok 1949/1950 sa v škole v Dolných Držkovciach niesol v znamení niekoľkých zmien. Jednou bol už spomínaný príchod novej výpomocnej učiteľky, ďalšou nariadenie o jednotnej modlitbe v znení: „*Dôrazne pripomínam riaditeľstvám škôl, že na všetkých školách majú sa žiaci modliť jednotné modlitby. (...) Modlitby jednotlivých náboženstiev môžu sa modliť žiaci len na hodinách dotyčného náboženstva.*“⁷⁰ Vzhľadom k tomu, že riaditeľka školy, Vilma Dovalová, bola veľmi silne veriacia katolíčka a bola „celoživotne zvyknutá, že pred vyučovaním sa deti modlia“⁷¹ s novým nariadením sa jej len veľmi ťažko stotožňovalo, no musela deťom v škole, ale aj ich rodičom vysvetliť, prečo sa odteraz nebudú modliť tak, ako doteraz katolícku modlitbu, ale budú sa modliť štátom predpísanú jednotnú modlitbu. Ešte začiatkom septembra 1949 teda túto správu oznámila rodičom a na vyučovaní i všetkým žiakom⁷²

69 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Beatricou Vavrošovou*. Bratislava 25.3.2015. Pozn. autora – Beatrica Vavrošová je dcéra učiteľky Edity Mikulovej.

70 Štátny archív v Bratislave (ŠA BA), fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

71 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Petrom Gomolčákom*. Bratislava 20.3.2015.

72 SUDOR, Karol. 73-ročná Hilda Holinová: *Nadávkysom sa naučila až na staré kolená*. [Www.sme.sk](http://www.sme.sk): Z domova [online]. 2008 [cit. 2015-04-10]. Dostupné na internete:

Riaditeľka Dovalová si okrem výchovno-vzdelávacieho obsahu dávala záležať aj na tom, aby žiaci chodili do školy upravení. Jedného októbrového dňa upozornila zopár chlapcov, aby doma povedali rodičom, že ich treba ostrihať. Jeden z ich spolužiakov si dodnes pamätá, že ich dokonca musela upozorniť viackrát, no ostrihaní aj tak neprišli. Aby ich teda potrestala, rozhodla sa, že im do dlhých vlasov uviaže stužky. „*Ona mala úmysel, že aby sa trochu hanbili medzi žiakmi, že aby sa dali ostrihať. Lenže dala im tam červené stužky.*“⁷³ Netrvalo dlho a prejavili sa dôsledky jej konania. Matka Štefana Veľkého, jedného z „ostužkovaných“ žiakov, prišla ešte v ten deň do školy a vyčítala jej, že jej syna zosmiešnila, a okrem toho, si robila posmech aj z komunistickej strany. Rodina Veľkých bola totiž v obci známa tým, že podporovala komunistickú stranu. Čoskoro na ňu prišlo udanie „*za údajnú protištátnu činnosť.*“⁷⁴

K rýchlemu procesu, ktorý nasledoval, dopomohol aj ďalší faktor. Bol ním narýchlo ustanovený školský inšpektor z obce, ktorý sa ukázal byť oddaný režimu a dobre sa poznal s ostatnými komunistickými rodinami v obci.⁷⁵ Podľa všetkého to bol práve on, kto usmernil rodičov v tom, aká má byť ich reakcia na konanie riaditeľky a práve preto nakoniec celý prípad dopadol tak, ako

<http://www.sme.sk/c/3844130/73-rocna-hilda-holinova-nadavky-som-sa-naucila-az-na-stare-kolena.html>

73 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Alojzom Kucharčíkom*. Veľké Držkovce 22.3.2015.

74 SUDOR, Karol. *73-ročná Hilda Holinová: Nadávky som sa naučila až na staré kolena*. *Wwww.sme.sk: Z domova* [online]. 2008 [cit. 2015-04-10]. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/3844130/73-rocna-hilda-holinova-nadavky-som-sa-naucila-az-na-stare-kolena.html>

75 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Alojzom Kucharčíkom*. Veľké Držkovce 22.3.2015.

dopadol. Obe učiteľky museli v nasledujúcich mesiacoch čeliť oficiálnej žalobe a súdnemu procesu.

Proces s Vilmou Dovalovou a Editou Mikulovou

Vilma Dovalová bola dňa 28.11.1949 obžalovaná Okresnou prokuratúrou v Bánovciach nad Bebravou. Dňa 16.1.1950 sa dostala do zaistovacej väzby do väznice Krajského súdu v Nitre. Nasledujúci deň bola prevezená do väznice Okresného súdu v Topoľčanoch a dňa 24.1.1950 bola opäť eskortovaná do väznice Krajského súdu v Nitre. Obvinená bola z dvojnásobného prečinu šírenia poplašnej správy podľa § 32 ods. 2 veta 2 zák.č. 231/48 Sb., zo zločinu sabotáže podľa §37 z. č. 231/48 Sb., pre účasť na prečine poburovania proti republike podľa § 3 ods. 1 zák. č. 231/48 Sb. a § 69 č. 1 tr. z., pre prečin hanobenia republiky podľa § 4 ods. 1 al. 2 a ods. 2 z. č. 321/48 Sb. a napokon pre prečin hanobenia spojeneckého štátu podľa § 42 al. 3 z. č. 231/48 Sb., trestaný podľa § 37 z. č. 231/48 Sb. so zreteľom na §§ 47, 48, 52 a 56 z. č. 231/48 Sb.

Edita Mikulová bola vzatá do väzby 9.3.1950 a obvinená z prečinu poburovania proti republike podľa § 3 ods. 1 zák. č. 231/48 Sb., z prečinu hanobenia republiky podľa § 4 ods. 1 al. 2 a ods. 2 z. č. 321/48 Sb. a napokon pre prečin hanobenia spojeneckého štátu podľa § 42 al. 3 z. č. 231/48 Sb., trestaný podľa § 37 z. č. 231/48 Sb. so zreteľom na §§ 47, 48, 52 a 56 z. č. 231/48 Sb.^{76 77}

76 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Editá Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

77 Zákon č. 231/48 Sb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky. Dokumenty

Z dvojnásobného prečinu šírenia poplašnej správy bola Vilma Dovalová obvinená, pretože sa začiatkom septembra 1949 pred kostolom v Dolných Držkovciach pred viacerými ľuďmi vyjadrila, že „*prišlo nariadenie, že v škole sa nesmú deti prežehnávať ani modliť, čo takto s deťmi bude o rok, o dva?*“ a okrem toho ešte aj v presne nezistený deň začiatkom septembra 1949 vošla do triedy národnej školy v Dolných Držkovciach, kde žiakom v triede povedala: „*Detičky, v škole sa nesmie modliť, ani prežehnávať, máme to zakázané.*“

Z prečinu poburovania proti republike boli obe učiteľky obvinené preto, lebo dňa 14.10.1949 vošla Vilma Dovalová do druhej triedy národnej školy v Dolných Držkovciach, kde označila piatich žiakov, rodičov ktorých poznala ako príslušníkov KSČ, o čom vedela aj druhá prítomná učiteľka Edita Mikulová, a ktorú Dovalová vyzvala, aby „*týmto žiakom vystrihla kríž na vlasatej časti hlavy a uviazala im červené papierové stužky okolo hlavy, čo táto aj urobila, a potom týchto žiakov spoločne vodili po triede, aby ich zosmiešnili a takto „vyzdobených“ ich pustili zo školy, nad čím sa občianstvo pohoršovalo.*“⁷⁸

Môžeme predpokladať, že jednou z najpoburujúcejších vecí na celej záležitosti okolo poburovania proti republike bola informácia, že červené stužky, ktoré nechala Dovalová Mikulovú uviazať deťom do vlasov, pochádzali z ozdobných papierov nachádzajúcich sa na obraze prezidenta Gottwalda a je

1945 – 1989: Vybrané zákony a nariadenia z rokov 1945 – 1989. *Ústav pamäti národa* [online]. © 2004 – 2014 [cit. 2014-06-23]. Dostupné z: <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/231-1948.pdf>.

78 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

možné, že aj z obrazu Stalina. Táto ich činnosť totiž vôbec nebola v súlade s predstavou, podľa ktorej sa malo „realizovať jednostranné a dogmatické rozširovanie socialistickej ideológie.“⁷⁹ Na tomto mieste je ešte nutné dodať, že podľa spomienok jedného zo žiakov tej triedy, v ktorej sa celý incident odohral, sa udalosť so stužkami vôbec nestala tak, ako ju popisuje obžaloba. Spomína si, že to „Dovalová spravila, Mikulová tá učila druhú triedu. To Dovalová spravila, im dala tie stužky, ale z toho portrétu nie určite, lebo ona mala však všelijaké stužky doma také.“⁸⁰

Dňa 3.3.1950 bolo nariadené prípravné vyšetrovanie a tiež vzatie obvinených do vyšetrovacej väzby. Ako dôvod na väzbu bola uvedená obava, že ak by obvinení zostali na slobode, mohli by sa pokúsiť o útek pre predvídaný veľký trest a tiež z dôvodu, že by mohli pôsobiť na svedkov a tým prekážať zisteniu pravdy.⁸¹ Dôvod, prečo museli obe učiteľky zostať vo väzbe, však mohol byť aj oveľa jednoduchší. Štátna bezpečnosť ako vykonávateľka štátnej moci jednoducho nechcela pripustiť, aby sa verejnosť dozvedela, aké praktiky sa používajú pri vyšetrovaní. Bolo totiž známe, že za účelom získania priznania, sa často vyšetrovatelia dopúšťali nezákonnosti. Mnoho z nich v neskoršom období priznalo, že zákony vôbec nepoznali a riadili sa iba politickými smernicami. Strana im totiž vstúpovala, aby sa riadili „triednym inštinktom“, nie zákonom, pretože „dodržiavanie zákona často prekáža

79 ŽATKULIAK, Jozef. *Perzekúcie učiteľov v rokoch 1948 - 1989*. In. *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989 I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 655 – 680.

80 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Alojzom Kucharčíkom*. Veľké Držkovce 22.3.2015.

81 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

*realizácií správnych politických pokynov a úloh“.*⁸²

Voči obvineniam sa učiteľky hájili jedinou dostupnou a legálnou cestou, a to prostredníctvom výpovedí svojich vlastných, ale tiež výpovedí svedkov. Na stranu Vilmy Dovalovej sa okamžite postavil jej manžel, ktorý dňa 10.3.1950 napísal žiadosť adresovanú Štátnej prokuratúre. Žiadal v nej, aby bola jeho manželka do doby hlavného súdneho pojednávania prepustená na slobodu. Uviedol aj niekoľko dôvodov. Medzi nimi spomenul napríklad jej zdravotný stav, ktorý označil po telesnej i duševnej stránke za „celkom zničený a po stránke duševnej hraničiaci so šialenstvom“.⁸³ Zlý zdravotný stav potvrdila aj samotná Vilma Dovalová v životopise, ktorý spísala pri nástupe do ilavskej väznice. Napísala: „Prekonala som zápal pohrudnice, zápal pľúc, silný reumatizmus a od tej doby veľmi trpím na kĺbový reumatizmus, ktorý každý rok som liečila v kúpeľoch Piešťany a Teplice a stále som bola pod dozorom lekárovým v Bánovciach. Trpím na vaječníky, na ktoré ma liečil injekciami. Som chorá na srdce a mávam nervové záchvaty, bola som nervove zrútená 3x.“⁸⁴ Ďalším dôvodom na prepustenie, ktorý v žiadosti uviedol, boli ťažkosti v ich domácnosti. Keďže on sám bol viazaný svojím povoláním na mesto Nové Zámky a ich domácnosť sa nachádzala v Dolných Držkovciach, odvolával sa na to, že všetko v ich domácnosti je „zanechané opustené a

82 KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. s. 21.

83 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

84 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 410/E/6-15, inv. jedn. 410. Dovalová Vilma (20.12.1905) nepriateľstvo k ľud. dem. zriadeniu, r. 1950.

vystavené na zničenie a rozkradnutie“.⁸⁵ Môžeme povedať, že toto tvrdenie bolo trochu zveličené, pretože podľa svedectiev chodila do ich domácnosti niekoľkokrát do týždňa pomocnica v domácnosti.⁸⁶ Okrem týchto dôvodov spomenul Ján Dovál aj ich deti a ich potrebu byť s matkou. Ako záruku v prípade vyhovenia Štátnou prokuratúrou jeho žiadosti ponúkol seba, svoje postavenie, ale aj svoje slovo, že jeho manželka po prepustení až do hlavného súdneho pojednávania neurobí nič, čo by mohlo vplývať na priebeh súdu.⁸⁷

Okrem toho napísal aj niekoľko žiadostí o milosť, či podmienené prepustenie priamo Klementovi Gottwaldovi, avšak ani to nepomohlo. Žiadosti si medzi sebou posúvali rôzne úrady, ale pozitívnej odpovede sa v rodine Dovalovcov nedočkali.⁸⁸

Ďalší dôkaz, o ktorý sa opierala obhajoba, bol výsek z obežníka č. 54/1949, ktorý bol určený riaditeľstvám stredných, národných a materských škôl, v ktorom sa hovorilo o jednotných modlitbách na školách. Keď teda Vilma Dovalová povedala deťom, že sa nemôžu modliť, nehovorila nič iné len pravdu.⁸⁹ Svojím tvrdením len skonštatovala dané a „*poukázala na stranu, ktorá im zakazuje modliť sa*“. Neangažovala sa do toho nijako politicky, ani citovo, len ako silná katolíčka, ktorá bola celý život zvyknutá sa na začiatku

⁸⁵ Tamže.

⁸⁶ Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Petrom Gomolčákom*. Bratislava 20.3.2015.

⁸⁷ AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 410/E/6-15, inv. jedn. 410. Dovalová Vilma (20.12.1905) nepriateľstvo k ľud. dem. zriadeniu, r. 1950.

⁸⁸ Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Natašou Holinovou*. Bratislava 23.3.2015.

⁸⁹ AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 410/E/6-15, inv. jedn. 410. Dovalová Vilma (20.12.1905) nepriateľstvo k ľud. dem. zriadeniu, r. 1950.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

vyučovania so žiakmi modliť, mala potrebu vysvetliť im situáciu, ktorá nastala.⁹⁰ Z dnešného pohľadu už však vieme, že podobné prejavy komunistický režim nijako netoleroval.

Ján Dovál sa rozhodol svojej manželke pomôcť aj osobným svedectvom. Jeho výpoveď sa týkala aj jeho pôsobenia v Dolných Držkovciach ešte v školskom roku 1947/1948. *„Počas môjho pôsobenia v Dol. Držkovciach raz som praktizoval ako na vzor, ako sa majú deti strihať, ale už veľmi dávno, a to u niektorého chlapca, meno ktorého presne neviem. Pripúšťam, že v školskom roku 1947-1948 som tiež uviazal mašličky do vlasov, na farvu týchto mašličiek sa nepamätám. (...) Pokiaľ sa pamätám, Štefan Veľký medzi chlapcami nebol. Mám za to, že som ho ani neučil.“* Táto výpoveď bola pravdepodobne reakciou na výpoveď matky Štefana Veľkého Júlie Veľkej, ktorá svedčila na súde proti Vilme Dovalovej.⁹¹

Pri tejto výpovedi Jána Dovála však treba dodať, že ju úplne popiera listinný dôkaz z 30.3.1950, ktorého autorom je otec druhej obvinenej Štefan Mikula. V listine sa uvádza, že Ján Dovál bol triednym učiteľom Štefana Veľkého, a teda jeho tvrdenie, že žiaka Veľkého nepoznal, je nepravdivé.⁹² Je však celkom možné, že keďže mal Ján Dovál za sebou dlhoročnú učiteľskú prax a bol triednym učiteľom mnohých žiakov, jednoducho mohol práve na tohto žiaka zabudnúť.

K činnosti, za ktorú bola Vilma Dovalová obžalovaná a vzatá do väzby

90 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Petrom Gomolčákom*. Bratislava 20.3.2015.

91 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

92 Tamže.

sa vyjadrila aj Miestna organizácia KSS v Dolných Držkovciach. Dňa 29.1.1950 vydal jej tajomník prehlásenie, v ktorom uviedol, že si nie je vedomý nijakej činnosti zo strany Vilmy Dovalovej, ktorá by bola namierená proti strane, ale zároveň uviedol, že MO KSS trvá na jej okamžitom preložení z národnej školy v Dolných Držkovciach.⁹³

Edite Mikulovej sa rovnako ako Vilme Dovalovej pokúšala pri obhajobe pomôcť najbližšia rodina. Jej otec Štefan Mikula vypovedal, že o spôsoboch riaditeľky Dovalovej a o jej zdravotných problémoch vedel už predtým, ako na školu, kde bola riaditeľkou, nastúpila jeho dcéra. Keďže však bola Edita Mikulová mladá a krátko po škole, domnieval sa, že by mala pracovať čo najbližšie k domovu. Edita Mikulová si prácu zo začiatku vraj pochvaľovala a tvrdila, že s riaditeľkou vychádza dobre a že nie je taká, ako sa o nej hovorí. Po mesiaci jej pôsobenia v škole však vraj prišla riaditeľka Dovalová do jej triedy a vytýkala jej, že nedbá na zovňajšok detí a nariadila jej *„aby deťom, ktoré mali veľké vlasy, vystrihala do vlasov križe a uviazala vlasy mašličkami.“* Výpomocná učiteľka Mikulová si spočiatku myslela, že ide o žart, no keď jej riaditeľka nariadenie zopakovala, podriadila sa príkazu. Ako neskúsenej učiteľke, ktorá bola zvyknutá poslúchať príkazy nadriadených, *„brala si nožnice a ostrihala pár vlasov deťom, ale križe nevystrihala. Nato priskočil syn riaditeľky Dovalovej, 10-ročný Ján Dovál, a ukázal mojej dcére, že ako má vystrihnúť križe.“* Potom mala riaditeľka Dovalová ukázať na obraz Gottwalda a Stalina a povedať: *„Tieto papiere dajte dolu, beztak sú vyblednuté a zaprášené.“* Z toho papiera potom Mikulová uviazala deťom, ktoré určila

93 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

Dovalová, mašličky do vlasov.⁹⁴ Okrem toho Štefan Mikula poslal dňa 30.3.1950 na Štátnu prokuratúru list, v ktorom okrem iného žiada, aby bola jeho dcéra prepustená z väzby, pričom sa zaručuje, že neutečie.⁹⁵

Na stranu Edity Mikulovej sa postavila aj Júlia Veľká. Vo svojej výpovedi uviedla, že jej synovi Štefanovi sa podobná situácia s vystrihovaním kríža a uväzovaním mašle do vlasov stala už druhýkrát. Prvýkrát ešte za pôsobenia učiteľa Dovála. K prípadu Vilma Dovalová a spol. sa vyjadrila, že syn im po príchode zo školy situáciu riadne opísal a že z jeho rozprávania vyplynulo, že učiteľka Mikulová konala len na výslovný príkaz učiteľky Dovalovej. Jedným dychom dodala, že si nie je vedomá toho, že by deti, a konkrétne jej syn, mali dlhé vlasy, čím sa obraňovali obvinením. Júlia Veľká ďalej vypovedala, že nepozná politickú minulosť Dovalovcov, ale je si istá, že sa pohybovali a aj sa naďalej pohybujú v spoločnosti ľudí, ktorí nepodporujú nový režim.⁹⁶ Toto jej presvedčenie však môže súvisieť aj s tým, že Vilma Dovalová sa nikdy netajila tým, že je silná katolíčka a pravidelne navštevuje bohoslužby, a teda sa stretáva s podobne orientovanými ľuďmi.⁹⁷

Rozsudok

94 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Beatricou Vavrošovou*. Bratislava 25.3.2015.

95 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

96 Tamže.

97 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Alojzom Kucharčíkom*. Veľké Držkovce 22.3.2015.

Štátny súd vyniesol dňa 6.6.1950 nad oboma obžalovanými učiteľkami rozsudok, v ktorom ich uznal vinnými.

Vilma Dovalová bola uznaná vinnou z toho, že začiatkom septembra 1949 vošla do triedy Národnej školy v Dolných Držkovciach a žiakom povedala: *„Detičky, v škole sa nesmie modliť, ani prežehnávať, máme to zakázané“*, a tiež z toho, že dňa 14. októbra 1949 vošla do II. triedy Národnej školy v Dolných Držkovciach, kde označila piatich žiakov tak, aby boli medzi nimi takí, rodičov ktorých poznala ako príslušníkov KSČ, a vyzvala Editu Mikulovú, aby týmto žiakom vystrihala kríž na vlasatej časti hlavy a súčasne v úmysle potupiť farby republiky a spojeneckého štátu ZSSR ukazujúc paličkou na československými a sovietskymi farbami ozdobené obrazy prezidenta Gottwalda a generalisima Stalina hovorila: *„Tieto papiere dajte dole a uviažte im z nich červené papierové stužky okolo hlavy“*, čo táto aj urobila, a potom týchto žiakov vodili po triede, aby ich zosmiešnili a takto „vyzdobených“ ich prepustilo zo školy, nad čím sa občianstvo pohoršovalo.

Edita Mikulová bola uznaná vinnou z toho, že porušila povinnosť vyplývajúcu z jej úradu a povolania s úmyslom ohroziť tým dôležitý záujem republiky, tiež z toho, že verejne poburovala proti republike a jej ľudovodemokratickému zriadeniu zaručenému ústavou, ďalej z toho, že s úmyslom prejať opovrhnutie republikou verejne poškodila a odstránila farby republiky a napokon s úmyslom prejať opovrhnutie spojeneckému štátu verejne poškodila a odstránila farby spojeneckého štátu.

Podľa rozsudku Vilma Dovalová svojím konaním spáchala prečin šírenia poplašnej správy, zločin sabotáže, zúčastnila sa na poburovaní proti

republike, spáchala prečin hanobenia republiky a prečin hanobenia spojeneckého štátu. Edita Mikulová sa dopustila zločinu sabotáže, prečinu poburovania proti republike, prečinu hanobenia republiky a prečinu hanobenia spojeneckého štátu.⁹⁸ Tu je však nutné povedať, že ani jedna z učiteliek si nebola vedomá toho, že by vykonávala nejakú protištátnu činnosť, čo aj napísali v životopisoch, ktoré spísali pri nástupe do väzby v Ilave. Edita Mikulová napísala: „*Necítim sa byť vinná, lebo keď som vec i prekonala, no nebola som si pri tom vedomá, že robím niečo proti štátne*“.⁹⁹ Vilma Dovalová v ňom uviedla, že sa cíti byť vinnou, ale až „*po vysvetlení môjho priestupku. Vel'mi ľutujem svoj čin, lebo som ho nerobila zo strany politickej*“.¹⁰⁰ Tu môžeme teda vidieť, že ani jedna z učiteliek nemala zámer konať protištátne a vec nevykonali s politickým zámerom.

Vilme Dovalovej bol vymeraný hlavný trest vo výške 7 rokov a 8 mesiacov odňatia slobody, a ako vedľajší trest strata čestných občianskych práv, a to práv uvedených pod písm. a – b/ods. 2 na dobu 10 rokov a práv uvedených pod písm. c/ods. 3 na dobu 3 rokov. Tiež jej bol uložený peňažný trest v sume 40 000 Kčs, eventuálne, v prípade nevykonalnosti, ďalšie 4 mesiace odňatia slobody a konfiškácia polovice majetku.

Edite Mikulovej bol uložený hlavný trest, a to odňatie slobody na 1 rok a 10 mesiacov a vedľajší trest vo forme straty občianskych práv, konkrétne

98 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50, Bratislava 1950.

99 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 512 – E/6-17, inv. jedn. 512. Mikulová Edita (8.5.1931) protištátna činnosť, r. 1950.

100 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 410/E/6-15, inv. jedn. 410. Dovalová Vilma (20.12.1905) nepriateľstvo k ľud. dem. zriadeniu, r. 1950.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

práv uvedených pod písm. a – b/ods. 2 na dobu 3 rokov a práv uvedených pod písm. c/ods. 3 na dobu 3 rokov. Tiež jej bol uložený aj peňažný trest vo výške 20 000 Kčs, eventuálne 2 mesiace odňatia slobody a konfiškácia jednej štvrtiny majetku.

V odsudzujúcej časti rozsudku bolo uvedené: *„Výchovná práca je jedna z najťažších a najzodpovednejších, a to najmä v čase budovania socializmu v našom ľudovodemokratickom štáte. (...) Štát odovzdáva do rúk učiteľov veľké hodnoty v osobe školských detí. (...) Dnes učiteľ musí byť prvým budovateľom socialistickej spoločnosti. Keď si kladieme otázku, či obžalované vykonávali svoje občianske povinnosti ako učiteľky, dostaneme zdrcujúcu negatívnu odpoveď. Nevykonávali svoje povinnosti, ako sa to vyžaduje od učiteľa našej pýchy – jednotnej štátnej školy. Ba stali sa nehodnými dôvery robotníckej triedy, ktorá im zverila svoje poklady – dietky. Ako mohli hlásať disciplínu, keď ony samy narušali túto disciplínu. (...) Nech je činnosť obžalovaných odstrašujúcim príkladom, že ako nemá pokračovať dobrý pedagóg. Tento prípad nech je súčasne poučením pre učiteľov pôsobiach na našich jednotných školách...“* Obe odsúdené si svoj trest si odpýkali v trestnom ústave pre ženy v Ilave.¹⁰¹

Podľa predchádzajúcich slov a podľa vymeraného trestu môžeme vidieť, že snaha režimu vykresliť činnosť oboch učiteľiek ako odstrašujúci príklad dobrého učiteľa mala viesť skôr k tomu, aby ako odstrašujúci príklad slúžil ich trest. Na ostatných učiteľov mal teda ich rozsudok pôsobiť ako akýsi „zdvihnutý prst“, ktorý im mal stále pripomínať, že ísť proti režimu sa

101 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

nevypláca. Proces slúžil ako exemplárny príklad, aby si ostatní učitelia uvedomili, aké správanie sa od nich vyžaduje, a aké naopak nie.

Vo výkone trestu

Vilma Dovalová sa s rozsudkom Štátneho súdu nemienila zmieriť, a tak si v období vo výkone trestu podala odvolanie, v ktorom žiadala zmierniť trest na najnižšiu možnú mieru. Najvyšší súd jej odvolanie zobral do úvahy a svojím výrokom zo dňa 29.3.1951 jej trest zmiernil. Vilma Dovalová bola nakoniec odsúdená na dva roky odňatia slobody, peňažný trest 10 000 Kčs, ktorý mal byť v prípade nevykonalnosti premenený na jeden mesiac odňatia slobody, a stratu čestných občianskych práv a stratu spôsobilosti nadobudnúť práva uvedené v ods. 2 písm. a na päť rokov.

Jej odvolanie sa však dotklo aj Edity Mikulovej. Preto bol aj jej trest zmenený na jeden rok odňatia slobody a peňažný trest vo výške 10 000 Kčs, ktorý mal byť v prípade nevykonalnosti premenený na jeden mesiac odňatia slobody.¹⁰²

Keď obe učiteľky nastúpili na výkon trestu do trestného ústavu pre ženy v Ilave, museli okrem iného absolvovať vstupnú lekársku prehliadku. Pokiaľ išlo o zdravotný stav Vilmy Dovalovej, lekár v správe okrem zdravotného nálezu konštatoval, že je „výkonu trestu a ľahšej práce schopná“.¹⁰³ V lekárskom zázname Edity Mikulovej lekár skonštatoval, že je

102 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

103 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 410/E/6-15, inv. jedn. 410. Dovalová Vilma (20.12.1905) nepriateľstvo k ľud. dem. zriadeniu, r. 1950.

„bez zdravotného nálezu. Výkonu trestu a práce schopná“.¹⁰⁴ Lekárska správa sa u oboch odsúdených učiteliek podstatne líši od informácií o zdravotnom stave, ktoré uviedli ony samy vo svojich životopisoch pri nástupe do výkonu trestu. Môžeme predpokladať, že všetky nimi zmieňované diagnózy sa v lekárskom zázname z prehliadky vo väznici nepotvrdili z toho dôvodu, že ich lekár nepokladal za dostatočne závažné, aby boli posudzované ako také, ktoré budú ovplyvňovať pobyt odsúdených žien vo väzení a ich schopnosť pracovať.

Vo väzení mala Vilma Dvalová možnosť krátiť si dlhé chvíle okrem práce aj občasnými návštevami svojich rodinných príslušníkov. Túto možnosť využívali takmer každý mesiac jej najbližší. Okrem toho jej do väzenia približne dvakrát do mesiaca posielali listy. Pokiaľ ide o prácu, na ktorú bola zaradená, v jej osobnom spise sa píše, že vykonávala prácu krajčírky.¹⁰⁵ Je však veľmi pravdepodobné, že pojem krajčírka vo väzení nezastrešoval iba šitie, ale aj vyšívanie, pretože práve vďaka vyšívaniu pri slabom svetle vo väznici, prišla domov z väzenia s veľmi zhoršeným zrakom.¹⁰⁶

Edita Mikulová mala taktiež možnosť tráviť voľný čas vo väzení so svojimi návštevami, avšak jej rodinní príslušníci túto možnosť až tak nevyužívali. Aspoň tak to vyplýva zo záznamov o návštevách. Rovnako to bolo aj s korešpondenciou. Pokiaľ ide o jej pracovné zaradenie, pracovala

104 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 512 – E/6-17, inv. jedn. 512. Mikulová Edita (8.5.1931) protištátna činnosť, r. 1950.

105 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 410/E/6-15, inv. jedn. 410. Dvalová Vilma (20.12.1905) nepriateľstvo k ľud. dem. zriadeniu, r. 1950.

106 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Petrom Gomolčákom*. Bratislava 20.3.2015.

Višňovská, I.: Pohľad na profesiu učiteľa v kontexte legislatívnych zmien po nástupe komunistickej moci.

v práci.¹⁰⁷ Vo väzení hrávala divadlo, dokonca pri ňom zažila aj niekoľko úsmevných príhod. „Chodili na Komando do Trenčianskych Teplíc, do kúpeľov, a keď sa jej podarilo, pašovala do väznice salámu“, spomína si jeden z jej priateľov.¹⁰⁸

Počas pobytu vo väzení si učiteľka Mikulová podala žiadosť o podmienené prepustenie. Tejto žiadosti už však Krajská prokuratúra nemohla vyhovieť, pretože kým sa podklady o podmienenom prepustení dostali k nim, čo bolo dňa 4.6.1951, bola medzičasom prepustená na slobodu v dôsledku rozhodnutia Najvyššieho súdu, na ktorý podala odvolanie učiteľka Dovalová.¹⁰⁹ Okrem hlavného trestu však pobudla vo väzení aj jeden mesiac namiesto peňažného trestu, ktorý nemohla splatiť.¹¹⁰

Vilma Dovalová si tiež podala žiadosť o podmienené prepustenie, hoci po odsedení si polovice trestu sa už o jej podmienenom prepustení rozhodovalo. Dňa 27.9.1951 obdržala Krajská prokuratúra v Žiline reakciu na jej žiadosť - oznámenie od námestníka štátneho prokurátora, v ktorom sa písalo, že Veliteľstvo oddielu ŠTB Topoľčany neodporúča podmienené prepustenie odsúdenej Vilmy Dovalovej na slobodu „ako po stránke politickej, taktiež štátnobezpečnostnej“¹¹¹ a štátna prokuratúra na odporúčanie ŠTB

107 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 512 – E/6-17, inv. jedn. 512. Mikulová Edita (8.5.1931) protištátna činnosť, r. 1950.

108 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Miroslavom Tuchyňom*. Bratislava 8.4.2015.

109 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

110 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 512 – E/6-17, inv. jedn. 512. Mikulová Edita (8.5.1931) protištátna činnosť, r. 1950.

111 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

musela prihliadať.¹¹² Vilma Dovalová musela teda vo väzení stráviť taký dlhý čas, aký jej bol určený rozsudkom Najvyššieho súdu.

NA SLOBODE

Edita Mikulová bola prepustená na slobodu dňa 10.4.1951.¹¹³ Podľa príkazu mala uhradiť súdne trovy vo výške 21 626,30 Kčs, štátny prokurátor ale napokon vydal uznesenie, ktorým platobný príkaz zrušil a od vymáhania nákladov trestného konania upustil.¹¹⁴

V čase, keď Editu Mikulovú prepustili mala necelý mesiac pred dvadsiatymi narodeninami, a teda v podstate ešte celý život pred sebou. K učiteľskému povolaniu sa jej už nepodarilo vrátiť, pretože mala kvalifikáciu iba ako výpomocná učiteľka ručných prác a ďalšiu „školu si nemohla urobiť potom, nedovolili jej“. Po prepustení robila v poisťovni, neskôr sa zamestnala na učilišti firmy *TATRA*, no tu pracovala iba ako šatniarka.¹¹⁵ Po istom čase opäť zmenila svoje pôsobisko a zamestnala sa v *ZORNICI*. Táto firma sa zaoberala odevným priemyslom a Edita Mikulová v nej pracovala na

112 Štátna bezpečnosť totiž mala pri politických procesoch významnú úlohu už od ich začiatku, resp. prípravy procesu, až po vynesenie rozsudku. Kým mali vyšetrovatelia obvinených vo svojich rukách, mali nad nimi v podstate neobmedzenú moc, ktorú nikto nekontroloval, resp. bola nekontrolovateľná. Perzekúcie politickej povahy a výroba politických procesov boli tak významnými úlohami Štátnej bezpečnosti, že sa dajú považovať za kľúčové a vlastne rozhodujúce pre zmysel existencie celej ŠTB. PEŠEK, Ján. *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava: VEDA, 1996, s. 77.

113 AZVJS SR, Leopoldov, fond: Útvar nápravného zariadenia Ilava, reg. č. 512 – E/6-17, inv. jedn. 512. Mikulová Edita (8.5.1931) protištátna činnosť, r. 1950.

114 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

115 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Miroslavom Tuchyňom*. Bratislava 8.4.2015.

technickej kontrole. V *ZORNICI* potom pracovala až dokým neodišla do dôchodku.¹¹⁶

Pokiaľ ide o jej osobný život, čoskoro po prepustení z väzenia sa vydala za Štefana Kobidu a mali spolu dve deti – Štefana a Beatricu. Spolu s rodinou žila v rodinnom dome v Bánovciach nad Bebravou. Okrem vlastných detí vychovávala aj syna svojej sestry, ktorá zomrela. Po roku 1990 sa dočkala odškodnenia i očistenia svojho mena od štátu, ktorý uznal, že začiatkom 50. rokov ju odsúdili neprávom a podľa Zákona o súdnej rehabilitácii č. 119/1990 Zb.¹¹⁷ bola rehabilitovaná. Bola členkou *Konfederácie politických väzňov Slovenska*.¹¹⁸

Jej dcéra označila jej život ako „veľmi ťažký“ a za najťažší okamih v jej živote považuje nie obdobie, kedy bola vo väzení, ale smrť jej syna Štefana. Život prežila relatívne v zdraví, no s pokročilým vekom prišli aj zdravotné komplikácie. Keďže nechcela opustiť svoj dom, istý čas sa o ňu starala opatrovatel'ka, no dlhodobo bola takáto situácia nielen po finančnej

116 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Beatricou Vavrošovou*. Bratislava 25.3.2015.

117 „Účelom zákona je zrušiť odsudzujúce súdne rozhodnutia za činy, ktoré v rozpore s princípmi demokratickej spoločnosti rešpektujúcej občianske politické práva a slobody zaručené ústavou a vyjadrené v medzinárodných dokumentoch a medzinárodných právnych normách zákon označoval za trestné, umožniť rýchle preskúmanie prípadov osôb takto protiprávne odsúdených v dôsledku porušovania zákonnosti na úseku trestného konania, odstrániť neprimerané tvrdosti v používaní represie, zabezpečiť neprávom odsúdeným osobám spoločenskú rehabilitáciu a primerané hmotné odškodnenie a umožniť zo zistených nezákonností vyvodiť dôsledky proti osobám, ktoré platné zákony vedome alebo hrubo porušovali.“ Predpis č. 119/1990 Zb. Zákon o súdnej rehabilitácii. *Zákony pre ľudí.sk* [online]. 2010 - 2015 [cit. 2015-04-10]. Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-119#f5048943>.

118 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Miroslavom Tuchyňom*. Bratislava 8.4.2015.

stránke neúnosná, takže bola nútená predat' svoj dom a posledné tri roky života prežila v Domove sociálnych služieb v Krásnej Vsi.¹¹⁹ Edita Kobidová, rod. Mikulová zomrela v marci 2014. „*Ako prejav vďaka a úcty*“ jej bol udelený Trenčianskym samosprávnym krajom dekrét veteránov za účasť v protikomunistickom odboji.¹²⁰ Tento dekrét jej bol udelený *in memoriam*, len niekoľko dní po jej smrti.¹²¹

Vilma Dovalová bola z výkonu trestu prepustená dňa 17.1.1952. Podľa súdneho uznesenia mala zaplatiť peňažný trest vo výške 10 000 Kčs. Vilma Dovalová zaplatila polovicu sumy a požiadala, aby mohla druhú polovicu peňažného trestu uhradiť z viazaného vkladu. Táto žiadosť však bola zamietnutá, a tak musela buď zvyšnú čiastku do 5 dní uhradiť, alebo nastúpiť na náhradný trest.

Proti uzneseniu, ktorý určoval zaplatiť súdne trovy vo výške 3 328 Kčs., Vilma Dovalová podala sťažnosť. Ako dôvody uviedla, že „*je nemajetná a následkom úrazu a nemoce neschopná normálneho pracovného výkonu a že i v čase výkonu trestu usilovne zo všetkých svojich síl zapojila sa do telesnej práce*“. Táto však bola zamietnutá, pretože podľa trestného poriadku, ten kto bol právoplatne odsúdený, je povinný hradiť trovy trestného konania. Túto

119 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Beatricou Vavrošovou*. Bratislava 25.3.2015.

120 Aktuality: TSK na veteránov protikomunistického odboja nezabudol. ÚPN, TSK. *Trenčiansky samosprávny kraj: Samospráva TSK* [online]. 2014 [cit. 2015-03-25]. Dostupné na internete: http://www.tsk.sk/trenciansky-samospravny-kraj/aktuality/tsk-na-veteranov-protikomunistickeho-odboja-nezabudol.html?page_id=135376.

121 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Miroslavom Tuchyňom*. Bratislava 8.4.2015.

sumu musel štát vymáhať prostredníctvom exekútora, no nakoniec štátny prokurátor zrušil platobný príkaz, pretože nebolo možné vo vymáhaní pokračovať. Dovalovej však bol nariadený výkon náhradného trestu odňatia slobody na 15 dní.¹²² Peňažný trest a ďalšie výdavky spojené s procesom boli pre rodinu Dovalovcov „likvidačné“.¹²³

Po ukončení trestu sa už Vilma Dovalová do Dolných Držkoviec nevrátila. Presťahovala sa k deťom a manželovi do Nových Zámkov. K práci učiteľky sa však už nesmela vrátiť a nezamestnala sa ani nikde inde. Oficiálne bola ženou v domácnosti, no pre skrátenie dlhých chvíľ a pre zlepšenie rodinného rozpočtu „dávala súkromné hodiny prvostupňovým a druhostupňovým žiakom.“ spomína si jej vnuk, ktorý bol asi do svojich piatich rokov v jej opatere. Z čias strávených u starej matky v Nových Zámkoch si jej vnuk veľmi zreteľne vybavuje, že aj napriek procesu a väzeniu, ktorého príčinou bolo okrem iného aj jej vyjadrenie sa k náboženskej téme, jeho stará matka na vieru nezanevrela a často ho brávala do kostola.

Vilma Dovalová sa venovala domácejmu doučovaniu žiakov ešte aj v dôchodkovom veku. Totiž, „*keď sa dostala do dôchodkového veku, tak nemala ani vlastnú penziu*“. Mala len dôchodok po manželovi, ktorý zomrel v roku 1960. Tento dostávala len preto, lebo bol uznaný ako „účastník národného boja za slobodu“ a toto bola v podstate nejaká „*forma finančného*

122 ŠA BA, fond: Štátna prokuratúra oddelenie v Bratislave 1948 – 1952, Trestná vec: Vilma Dovalová, Edita Mikulová, reg. č. Pst III 66/50. Bratislava 1950.

123 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Natašou Holinovou*. Bratislava 23.3.2015.

uznania veteránom“ od štátu, tzv. 255-ka.^{124 125}

Rovnako ako Edita Mikulová aj Vilma Dovalová sa po roku 1990 dožadovala, aby bolo jej meno očistené, a aby ju štát odškodnil za trest, do ktorého ju uvrhol. Jej žiadosť o rehabilitáciu však bola zamietnutá. Aj napriek tomu, že štát svoju chybu v jej prípade neuznal, sú jej rodinní príslušníci dodnes presvedčení, že celý proces bol len vyústením nejakého triedneho boja v obci.¹²⁶

Zaujímavé na celom jej prípade je to, že aj napriek tomu, že bola právoplatne odsúdená za protištátnu činnosť a vo výkone trestu strávila celý čas, na ktorý bola odsúdená, jej manželovi sa podarilo vstúpiť do KSS bez toho, aby vzbudzoval u ostatných straníkov pri najmenšom pochybnosti o jeho skutočnej lojalite k režimu. Je veľmi pravdepodobné, že to neurobil z nejakej zrazu nadobudnutej dôvery v stranu a komunistov, ale preto, aby mohla ich dcéra Hilda aj napriek zlému kádrovému profilu svojej matky vyštudovať vysokú školu.¹²⁷ Okrem toho bola členkou folklórneho súboru *Lúčnica*,

124 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Petrom Gomolčákom*. Bratislava 20.3.2015.

125 Zákon č. 255/1946 priznával osobe uznanej ako „účastník národného boja za slobodu“ podľa § 4 písmeno g) formu podpory z nadácií a fondov. Podľa § 6 práva účastníka národného boja za oslobodenie, ktorý padol v boji, zomrel alebo zomrie, prechádzajú na manžela alebo manželku(...) Keďže Ján Dovál bojoval v SNP a bol uznaný ako účastník, príspevok z fondu po jeho smrti automaticky prešiel na jeho manželku Vilmu Dovalovú. Československá republika. Zákon č. 255/1946 o príslušníkoch československej armády v zahraničí a o niektorých iných účastníkoch národného boja za oslobodenie. In: *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. 1946, čiast. 107. Dostupné na internete: <http://www.abscr.cz/data/pdf/normy/zakon255-1946.pdf>.

126 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Natašou Holinovou*. Bratislava 23.3.2015.

127 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Petrom Gomolčákom*. Bratislava

s ktorým často cestovala do zahraničia. „V tom čase bolo treba mať všade posudky o rodičoch. (...) Po prvom ročníku na fakulte sme sa s Lúčnicou chystali na celosvetový Festival mládeže v Bukurešti. Na ten zájazd bola kádrovačka ako hrom. Čakala som, kedy príde z Nových Zámkov udanie o mojej minulosti, ale stále nič. (...) V Štúrove však nastúpila pohraničná kontrola a začali sa diať veci. Hľadali tých, na ktorých dorazili dodatočné udania. Troch členov súboru vysadili. Otrásné. Trýpla som, že vysadia aj mňa, také strašné pocity ste snád' ani nezažili. Vlak sa nakoniec pohol, prešli sme do Maďarska a ja som si konečne vydýchla,“ spomína Hilda Holinová, dcéra Vilmy Dovalovej. Ju z vlaku nevysadili ani raz, možno aj preto, že jej otec bol členom strany.¹²⁸

Vilma Dovalová prežila takmer celý zvyšok svojho života v spokojnosti a zdraví v Nových Zámkoch. Cez leto u nej často trávili prázdniny vnúčatá a neskôr aj pravnúčatá. Aj v pokročilom veku z nej bola vitálna dáma, ktorá sa rada stretávala so svojou rodinou. Zdravotné problémy spojené s čiastočne obmedzenou pohyblivosťou sa u nej dostavili nie kvôli pokročilému veku, ale v dôsledku úrazu. Posledné roky života prežila u svojej dcéry a jej rodiny v Bratislave. Zomrela v roku 1997, vo veku 92 rokov.¹²⁹

20.3.2015.

128 SUDOR, Karol. 73-ročná Hilda Holinová: Nadávky som sa naučila až na staré kolena. *www.sme.sk: Z domova* [online]. 2008 [cit. 2015-04-10]. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/3844130/73-rocna-hilda-holinova-nadavky-som-sa-naucila-az-na-stare-kolena.html> .

129 Zbierka autora. *Zvukový záznam rozhovoru autora s Petrom Gomolčákom*. Bratislava 20.3.2015.

Správy

Vedecká konferencia Historické aspekty vytvárania pojmu slovenského územia

Róbert Letz

Dňa 29. októbra 2015 sa v priestoroch Pedagogickej fakulty UK v Bratislave uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia pod názvom Historické aspekty vytvárania pojmu slovenského územia. Pojem „územie“ má geografický, kultúrny, sociálny, etnický, právny, hospodársky, komunikačný a vojenský obsah. Nie je tomu inak ani v prípade slovenského územia. Na konferencii vystúpilo celkovo 12 referujúcich z rôznych akademických a univerzitných inštitúcií.

Mgr. Pavol Makyna, PhD. sa zaoberal analýzou obsahu pojmu „kultúrna krajina“ z interdisciplinárneho hľadiska. Práve tento aspekt sa ukazuje ako mimoriadne dôležitý a napriek tomu prehliadaný. Pojem kultúrna krajina v sebe sústreďuje všetky dimenzie činnosti človeka na krajinu a naopak, vplyv krajiny na človeka. Bez interdisciplinárneho náhľadu však nie je možné lepšie pochopiť konanie človeka, ktorým vplýva vedome alebo nevedome na krajinu. Pojem „krajina“ sa niekedy v prírodných vedách ako synonymum pojmu „prostredie“. Má dve základné dimenzie - krajinu prírodnú a krajinu kultúrnu. Prvá z nich je objektom skúmania prírodných vied, zatiaľ čo kultúrnej krajine sa venujú v tomto smere spoločenské vedy. I tu sa však dajú nájsť interakcie.

PhDr. Peter Mulík, PhD. sa vo svojom referáte sústredil na otázku Nitrianskeho a Moravského kniežatstva, ktoré vytvorili v roku 833 spoločný

štatný útvar – Veľkú Moravu. Nitrianske kniežatstvo malo svoj vlastný štatút a správu je dôležitým dôkazom pretrvania a kontinuity s predchádzajúcim obdobím.

Prof. PhDr. Július Bartl, CSc. sa vo svojom referáte venoval slovenskému územiu v stredoveku a ranom novoveku, pričom analyzoval dobové písomné pramene a literatúru. Zmienky sú často v staršom období marginálne a torzovité, ale existujú a spoločne vytvárajú mozaiku, ktorá nám umožňuje dospieť k záveru, že pojem slovenského územia sa vytváral už v stredoveku a súvisel s formovaním slovenskej etnicity.

Prof. PhDr. Martin Homza, PhD. sa zaoberal bitkou pri Mogyoróde, ktorá sa odohrala dňa 14. marca 1074 a jej vplyvom na vývoj stredovekého chápania slovenského územia. Bitka vyriešila konflikt uhorského kráľa Šalamúna s nitrianskym kniežaťom Gejzom. Šalamún bol porazený, Gejza sa stal uhorským kráľom a jeho brat Ladislav nitrianskym kniežaťom. Na jednej strane sa začal proces konsolidácie, no na druhej proces poklesu významu nitrianskeho údelného kniežatstva. Ladislav, ktorý sa stal uhorským kráľom po Gejzovi zmenšil samosprávu nitrianskeho údelu.

PhDr. Monika Tihányiová, PhD. sa vo svojom referáte sústredila na tému Matúšovej zeme – Terra Mathei. Oligarcha Matúš Čák vystupoval od roku 1304 ako samostatný vládca. Svoje postavenie si bránil aj napriek konfliktu s kráľom Karolom Róbertom a cirkvou. Skutočnosť, že Matúš Čák spravoval svoju dŕžavu pomerne dlhé obdobie sa stala súčasťou historickej pamäti, ktorá pretrvávala nielen v 14., ale aj v 15. storočí, ba zmienky sa nachádzajú aj v neskoršom období.

Prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc. analyzoval nemecky písanú kroniku mešťana Ulricha von Richentala (o. 1360 – 1437) z cirkevného koncilu v Kostnici, ktorý sa zišiel v rokoch 1414 – 1418. Táto kronika vyšla v slovenskom preklade v roku 2009. Táto kronika obsahuje zmienku o tom, že jeden zo sprievodcov, ktorý prišiel na koncil sa predstavil, že prichádza zo „slovenských krajov“. To znamená, že slovenské územie sa chápalo ako teritoriálne vymedzená osobitná časť uhorského kráľovstva. Zároveň to potvrdzuje existenciu Slovákov na ich území v stredoveku.

Doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc. sa vo svojom referáte zamerail na vytváranie pojmu slovenského územia vo svetle cestopisnej literatúry 17. a 18. storočia. Analyzoval niekoľko cestopisov rakúskej a nemeckej proveniencie. Z nich vyplýva, že cestovatelia slovenské územie intenzívne vnímali a pokúšali sa ho na základe svojich skúseností aj geograficky vymedziť a označiť ako „Land der Slowaken“. Cestopisy sú súčasne aj málo známym a nedostatočne využívaným zdrojom literatúry pre poznanie zvykov Slovákov v danom období.

Doc. Mgr. Pavol Matula, PhD. vo svojom príspevku priblížil pohľady poľských intelektuálov na Slovensko a Slovákov na konci 19. storočia. Poľská optika v tomto období pozerala na Slovákov so sympatiami. Jej pohľad na slovenské územie bol ovplyvnený vlastnými záujmami a vlastným vnímaním obyvateľstva poľsko-slovenského pomedzia na Kysuciach, Orave a Spiši, ktoré považovalo za poľské.

Mgr. Rastislav Molda, PhD. predstavil obraz Slovenska v rôznych cestopisoch slovenskej proveniencie z 19. storočia. Slováci a slovenská krajina

sa tu predstavujú v ideálnom svetle. V období romantizmu sa venuje zvýšená pozornosť horstvá, najmä Tatrám a tatranskému Kriváňu, ktorý sa v tom čase považoval za najvyšší tatranský končiar.

Ďalší referujúci Mgr. Michal Pehr, PhD. sa vo svojom príspevku zamerail na problematiku krajinského zriadenia v období prvej ČSR. Poukázal na priamu súvislosť otázok štátnej správy a chápania slovenského územia. Zavedenie krajinského zriadenia zákonom č. 125/1927 o organizácii politickej správy vytvoril Slovenskú krajinu ako osobitnú administratívnu jednotku – celok s vlastnou administratívou. Tým sa vlastne potvrdil fakt existencie slovenského územia.

Na tento referát nadviazal prof. PhDr. Róbert Letz, PhD. svojim prierezovým príspevkom o pojme slovenského územia v 20. storočí. Poukázal na existenciu historického pojmu slovenského územia, ktorá sa mala transformovať do konkrétnej podoby pri tvorbe štátnych hraníc po roku 1918. Tu dochádzalo k rôznym zmenám a napätiam, no slovenské územie získalo svoju vlastnú správu a administratívu a čoraz väčšmi sa spájalo s myšlienkou štátnosti. K identifikácii s vlastnou štátnosťou však po prvý raz došlo až v roku 1939 za geograficky aj politicky nepriaznivých podmienok. Dôležité bolo, že po roku 1945 sa v podstate nehýbalo so slovenskými hranicami, čo umožnilo ľahšiu identifikáciu a chápanie slovenského územia.

PhDr. Anna Bocková, PhD. vo svojom príspevku analyzovala obrazy priestorovej perspektívy slovenského územia v učebniciach dejepisu v priereze od vzniku 1. ČSR v roku 1918.

Posledným príspevkom, ktorý odznel na konferencií, bol príspevok

PhDr. Márie Tonkovej, CSc. pod názvom Slovinský a slovenský priestor – náčrt podobností a odlišností v otázke historického vývoja územnej legitimacy oboch súčasných štátov v moderných dejinách. Výstižným spôsobom priblížila slovinsko-slovenské paralely, týkajúce sa chápania územia.

Ku každému referátu bola plodná diskusia. Účastníci konferencie na jej základe dospeli k záveru, že historický pojem slovenského územia je širokospektrálnou problematikou, ktorá si zaslúži ďalší systematický a dlhodobý výskum. Utváral sa postupne a jeho základom bol areál starého slovenského osídlenia v širšom geografickom priestore ako ho vymedzuje súčasná štátna hranica. Od 8. do 12. storočia naň vplývali naň dobové štátne útvary Nitrianske a Moravské kniežatstvo, Veľká Morava a jej Nitrianske údelné kniežatstvo, Uhorské kráľovstvo a jeho Nitrianske údelné kniežatstvo. Tým sa pojem slovenského územia stal imanentnou súčasťou slovenskej historickej pamäte, konzervoval sa a odovzdával v dejinách ďalej, a to aj napriek tomu, že Slovensko netvorilo osobitnú samosprávnú súčasť Uhorska.

Osobitosť Slovenska a jeho územia bola náznaková a nepriama. Slovensko vystupovalo už od stredoveku ako najviac urbanizovaný región v rámci Uhorska, stalo sa centrom Uhorského kráľovstva počas osmanskej expanzie v 16. – 17. storočí. To všetko boli priaznivé faktory, ktoré umožňovali pretrvávajúce a odovzdávanie pojmu slovenského územia.

Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou: Študenti zo Slovenska na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1945

Miroslav Kamenický

Konferencia sa uskutočnila v dňoch 10. – 11. novembra 2015 v budove Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Okrem hlavného organizátora konferencie, Katedry histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, boli jej spoluorganizátormi aj Slovenská historická spoločnosť pri SAV a Historický ústav SAV. Okrem slovenských historikov sa na podujatí zúčastnili aj historici z Českej republiky, Maďarska a Rakúska. Podujatie sa uskutočnilo pri príležitosti 550. výročia vzniku prvej vysokej školy na území Slovenska – Academie Istropolitany.

Podujatie slávnostne otvorila za veľkého záujmu odbornej verejnosti 10. novembra 2015 prodekanka Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského Eva Faithová.

Hneď prvý referát známeho maďarského historika Lászlóa Szögiho z Budapešti vzbudil veľkú pozornosť. Prednášateľ referát už vopred poslal organizátorom konferencie, ktorí ho nechali preložiť do slovenčiny a rozdali ho všetkým účastníkom konferencie.

Následnú diskusiu prekladala a komentovala známa slovenská historička Tünde Lengyelová. L. Szögi informoval o viac ako 20-ročnej činnosti výskumnej skupiny pri archíve budapeštianskej univerzity Eötvösa Lóránda. Prvý študent na zahraničnej univerzite z územia Slovenska, ktorého

poznáme podľa mena, bol Stephanus Báncsa, bratislavský prepoš, ktorý je spomenutý v roku 1263 na univerzite v talianskej Bologni. L. Szõgi celkovo konštatoval, že z územia Slovenska od stredoveku do roku 1918 zaznamenala ich výskumná skupina celkovo 25 519 záznamov študentov na zahraničných univerzitách. Najviac navštevované boli Viedenská univerzita (8 663 osôb) a Krakovská univerzita (1664 osôb). Všetkých poslucháčov prekvapila taká veľká dominancia Viedenskej univerzity. Prakticky až 33 % zo všetkých zahraničných študentov z územia Slovenska na zahraničných univerzitách a vysokých školách študovalo práve na Viedenskej univerzite.

Ďalšou dôležitou otázkou bolo sledovanie územného rozloženia študentov, ktorí študovali v zahraničí, a to z hľadiska miest a regiónov, z ktorých vycestovali. Kým v stredoveku (r. 1100-1525) najviac študentov vycestovalo zo Spiša (617), v novoveku (1526-1800) zasa najviac z Bratislavskej stolice (2245). Podobne aj v dlhom 19. storočí (1801-1918) bola na prvom mieste župa bratislavská (3820 študentov).

Nasledovali príspevky slovenských bádateľov Júliusa Bartla a Moniky Tihányiovej venované stredovekej peregrinácii študentov. J. Bartl (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského) informoval o študentoch z Bratislavy na Viedenskej univerzite v stredoveku. Monika Tihányiová (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského) vo svojom príspevku priblížila stredoveké školy v Bratislavskej stolici a ich študentov na univerzitách vo Viedni, Krakove a Prahe.

Po prestávke pokračoval program referátom Nadeždy Jurčišinovej z Prešovskej univerzity o slovenskej mládeži študujúcej v Čechách a na

Kamenický, M.: Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou: Študenti zo Slovenska na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1945

Morave koncom 19. storočia do prvej svetovej vojny.

Program prvého dňa uzavrela prednáška Miroslava Kamenického (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského) o študentoch z Bratislavskej stolice na zahraničných univerzitách v 16. – 18. storočí. Autor vo svojom príspevku úvodom konštatoval, že Bratislavský komitát patril medzi najstaršie a najvýznamnejšie. Možno predpokladať, že existoval už v 10. storočí. V prvej polovici 13. storočia bolo na území neskoršej Bratislavskej stolice podľa svedectva písomných prameňov 195 sídiel (okrem hradov). Pokiaľ ide o peregrinantov z Bratislavskej stolice, tak v období 1377-1525 to bolo 244 študentov, v období 1526-1800 1052 študentov a v rokoch 1801-1918 1606 študentov. Spolu to predstavuje 2902 študentov. Pochopiteľne na prvom mieste medzi univerzitami, ktoré navštevovali títo študenti, bola Viedenská univerzita. Nemalé počty študentov však navštevovali od 16. storočia aj nemecké univerzity, ako bola univerzita vo Wittenbergu, Altdorfe, Göttingene, Jene, Lipsku a ďalšie.

V stredu 11. novembra 2015 o 9:00 hod pokračovala konferencia príspevkom Evy Frimmovej z Historického ústavu SAV o humanistovi Petrovi Fradeliovi. Autorka plasticky priblížila osudy tohto humanistu a na jeho životnom príbehu ukázala súdobé školstvo a vzdelanosť.

Potom program pokračoval vystúpením českých kolegov Lenky Vaškovej, rod. Šínovej a Petra Cajthamla (Ústav dejín a archiv Univerzity Karlovy, Praha) o možnostiach prosopografického výskumu študentov zo Slovenska na pražských univerzitách v rokoch 1882 – 1945. Nasledujúce prednášky sa venovali 20. storočiu:

Kamenický, M.: Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou: Študenti zo Slovenska na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1945

Tibor Kömives (Univerzita v Miškolci – Miskolc Egyetem) sa zaoberal zaujímavou témou – išlo o československých študentov na presťahovanej Banskoštiavnickej vysokej škole v Šoproni. Je známe, že do Šoprone bola presťahovaná slávna Banícka a lesnícka vysoká škola z Banskej Štiavnice po zániku Rakúska- Uhorska. Na Slovensku aj napriek veľkej snahe sa nepodarilo banskoštiavnickú banícku akadémiu, resp. vysokú školu obnoviť, resp. znovu založiť. Preto mnohí študenti z územia Slovenska študovali potom na vysokej škole v Šoproni.

V ďalšom príspevku sa Pavol Matula (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského) venoval študentom zo Slovenska na Jagelovskej univerzite v rokoch 1918 – 1938.

Róbert Letz (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského) priblížil prítomným zaujímavú problematiku štúdia študentov zo Slovenska na viedenskom Pázmaneu koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia.

Branislav Krasnovský (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského) osvetlil vedecko-pedagogickú činnosť prof. Samuela Stankovianskeho.

Známy erudovaný odborník Milan Petráš (STU, Materiálovotechnologická fakulta v Trnave) zasa priblížil osobnosť prof. Ing. Michala Ursínyho, absolventa ČVUT v Prahe pri príležitosti 150. výročia jeho narodenia. Martin Brtko (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Katedra romanistiky) sa vo svojom príspevku zaoberal problematikou slovenských študentov vo Francúzsku v medzivojnovom období.

Celkovo možno konštatovať, že podujatie malo vysokú odbornú úroveň. Podarilo sa pomerne presne zmapovať peregrináciu študentov z územia

Kamenický, M.: Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou: Študenti zo Slovenska na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1945

Slovenska na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1945. Prekvapila pomerne veľká percentuálna dominancia Viedenskej univerzity. Organizátori podujatia plánujú vydať zborník príspevkov z konferencie. Okrem toho autorský kolektív László Szögi – Miroslav Kamenický a ďalší (Bartl, Tihányiová, Viršínská, Matula) plánujú v budúcom roku vydať samostatnú publikáciu Študenti z Bratislavskej župy na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1918.

Slovenská súčasť medzinárodného projektu Sites of Memory: heritage of the Memory – memory of the Heritage (Hodnotenie výskumu – správa o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe)

Mária Tonková

Časť teoretikov historickej vedy v súčasnosti upozorňuje, že zhruba tridsaťročný boom historických štúdií venovaných výskumu fenoménu spomínania i príbuzných koncepcií identity aktuálne ukazuje svoje poznávacie limity, zároveň však paralelne konštatuje, že silná rezistencia voči kritike, ktorej sú dané koncepty vystavené prakticky od svojho vzniku, vlastne svedčí o ich stabilnej, neprehliadnuteľne vysokej funkčnosti v bádateľskom výskume.¹ Práve uvedomenie si tohto stavu a zároveň možných pozitív aj negatív, konkrétnych možností i nebezpečenstiev pre ambicióznejší výskum takto poňatej tematiky v našich podmienkach, viedlo autorov slovenskej časti štvorstranného projektu *Sites of Memory: Heritage of the memory – Memory of the heritage*² k záverečnému rozhodnutiu zvoliť si za tému výskumu skôr

- 1 Por.: ŘEZŇÍKOVÁ, Lenka. Identita/Alterita. In *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha : Scriptorium 2014, s.233-244. TUČEK, Jan. Paměť. In *Koncepty a dějiny*, s.244-257.
- 2 *Sites of Memory: Heritage of the memory – Memory of the heritage*, medzinárodný vedeckovýskumný projekt Strategického programu grantovej nadácie Medzinárodného višegrádskeho fondu (IVF) pod číslom IVF SP 31210013, s rokmi riešenia 2013-2015. Organizátori: Adam Mickiewicz University in Poznań, ul. Wieniawskiego 1, 61-712 Poznań, PL – grantee, (national moderator and coordinator Violetta Julkowska); Comenius University in Bratislava, Faculty of Education, Račianska 59, 813 34 Bratislava, SK (national moderator and coordinator Mária Tonková); Saint Adalbert Foundation for the Research of Central and Eastern Europe, Szent István tér 10, Esztergom 2500 HU (national moderator and coordinator Iván Halász); Charles University in Prague, Faculty of Arts, Institute of Czech History, nám J.

individualitu než udalosť a skôr „mladšiu“ než „staršiu“ osobnosť (myslené v dejinnom kontexte).³ Riešiteľský kolektív teda od začiatku netajil, že v konštituovaní projektového zámeru a v záverečnom rozhodovaní o jeho precizovaní zohrali svoju úlohu aj praktické možnosti, istý dôležitý podtón vytvorila aj skutočnosť, že využitie výskumnej tematiky v priamej práci pri príprave budúcich učiteľov sa javilo ako mimoriadne vysoké (väčšinu členov riešiteľského kolektívu slovenskej časti projektu vytvorili vysokoškolskí pedagógovia venujúci sa učiteľskému odboru štúdia histórie a zároveň i tvorbe dejepisných učebníc). Všetky naše základné východiská sme definitívne spresnili po následnom doformovaní resp. doplnení riešiteľského kolektívu o odborníka zo slovenského akademického prostredia so skúsenosťami z práce nad podobnou tematikou z čiastočne odlišného uhla pohľadu⁴.

Naše stanoviská sme od začiatku prezentovali aj v parciálnych diskusiách s našimi partnermi v projekte – a tiež už na prvom systémovom stretnutí

Palacha 2, 116 38 Praha 1, CZ (national moderator and coordinator Zdeněk Beneš).

3 Téma: *Andrej Hlinka v slovenskej historickej pamäti*.

4 Riešiteľský kolektív slovenskej súčasti projektu *Sites of Memory: Heritage of the memory – Memory of the heritage* : PhDr. Mária Tonková, CSc., Katedra histórie PdF UK (národný koordinátor); prof. PhDr. Róbert Letz, PhD., Katedra histórie PdF UK; PhDr. Anna Bocková, PhD., Katedra histórie PdF UK; Mgr. Miriam Viršínská, PhD., Katedra histórie PdF UK; Mgr. Peter Macho, PhD., Historický ústav SAV. (Kolektív poľskej súčasti projektu: prof. Dr. Violetta Julkowska, prof. Dr. Jaromir Jeszke, prof. Dr. Wojciech Wrzosek, prof. Dr. Andrzej Moniak, Dr. Wiktor Werner, Dr. Ligia Henczel-Wróblewska. Kolektív maďarskej súčasti projektu: prof. Dr. Iván Halász, PhD., Dr. Gábor Schweitzer, PhD., prof. Dr. Pál Attila Illés, PhD., Dr. Andor Meszáros, PhD. Kolektív českej súčasti projektu: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc., doc. PhDr. Blažena Grácová, CSc., doc. PhDr. Denisa Labischová, PhD.)

všetkých jeho riešiteľov: na metodologickom seminári konanom v dňoch 25. – 27. októbra 2013 v Krakove (Dobczyciach) v Poľsku.⁵ Poľskí partneri a garanti projektu zaznamenali spomínané aspekty a prvé výsledky účasti slovenského tímu na projekte vo svojej prvej hodnotiacej správe komplexného stavu projektu, keď nami predstavené možnosti interpretovali ako úspešný „výsledok istého druhu pragmatického konsenzu medzi [naším] identifikovaním všetkých základných (tak spoločných ako i národných) väzieb tematiky“ a „existujúcimi možnosťami autorov dostatočne analyzovať jej spoznanú rozsiahlosť“⁶, pričom zároveň vyzdvihli teoretický vklad slovenskej časti riešiteľského tímu, prínosnosť nami vypracovaných úvah pre ďalšiu fázu spoločnej práce nad projektom. Priebežná hodnotiaca správa garanta nielenže pozitívne hodnotí postupujúce systematické prehĺbovanie nášho výskumu medzi konaním spomínaného prvého metodologického seminára v októbri r.2013 a nasledujúcim spoločným pracovným stretnutím riešiteľov v októbri 2014 v Cieszyne (Poľsko,Cieszyn,16.10.-18.10.2014).⁷ Z nami vystavaných cieľov a precizovaných otázok (odzneli v „tešínskej“ správe o slovenskej účasti na projekte národného moderátora slovenského riešiteľského kolektívu Márie Tonkovej) správa garanta označila za špecificky významné

5 O programovej náplni jednotlivých spoločných rokovaní všetkých partnerov projektu a priebežných parciálnych výsledkoch bližšie internetová stránka projektu: <http://www.memory-heritage.amu.edu.pl/>.

6 Interim Report "Heritage of the memory - memory of the heritage": description of participation of „Visegrad partners“ in the project; Description of media coverage, outcomes ... In *Research Report*. <http://www.memory-heritage.amu.edu.pl/>, s.4.

7 Podrobnosti k tešínskému pracovnému semináru národných tímov a riešiteľov projektu: *SITES OF MEMORY: Heritage of the Memory – Memory of the Heritage, II Research Seminar of IVF Project SP 312 100 13, Cieszyn 16.10.-18.10.2014*. Tamže.

Tonková, M.: Slovenská súčasť medzinárodného projektu *Sites of Memory: heritage of the Memory – memory of the Heritage* (Hodnotenie výskumu – správa o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe)

pre komplexné uchopenie témy celého projektu práve naše konkrétne hľadanie ciest spoločného reflektovania parciálnych, často až fragmentárnych problémov jednotlivých príspevkov (viditeľné však predovšetkým v odlišnom výbere „celonárodných“ tém štyroch riešiteľských kolektívov), formulovanie našich otázok ako tieto témy spojiť do reálnej syntézy sledujúcej základnú myšlienku – historické spomínanie i politiky pamäti v komplikovanom a predsa podobnom, kontinuitnom i diskontinuitnom stredoeurópskom priestore.⁸

Tešínske pracovné stretnutie národných tímov definitívne vykryštalizovalo metodologický postup a prístup slovenského kolektívu riešiteľov k riešeniu vlastných príspevkov. S porozumením boli na ňom prijaté všetky individuálne referáty slovenských autorov: (Róbert Letz: Slovak Historiography and collective memory shaping on Andrej Hlinka; Peter Macho: Andrej Hlinka in the collective memory of Slovak Evangelics; Mária Tonková – Anna Bocková: Andrej Hlinka and institutionalized memory forming II – textbooks and education for the young generation; referát M. Viršinskej: Miriam Viršínská: Andrej Hlinka in the collective memory of Slovak Catholics pre neprítomnosť autorky odznel v skrátenej forme, ako isté sylaby témy).⁹ Slovenských autorov však stretnutie zároveň upozornilo na novo sa vynárajúce problémy. Slovenskí riešitelia sa zhodli, že prehlbujúci sa výskum pred nimi čoraz

8 Tamže.

9 Hodnotiaca priebežná správa národného moderátora M. Tonkovej: *Andrej Hlinka on historical memory research context – opening remarks* a jednotlivé individuálne referáty slovenských autorov sú prístupné v elektronickej podobe na webovej stránke projektu.

Tonková, M.: Slovenská súčasť medzinárodného projektu Sites of Memory: heritage of the Memory – memory of the Heritage (Hodnotenie výskumu – správa o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe)

väčšmi odkrýva zásadné medzery v historickom výskume jednej z najdôležitejších osobností individuálnej historickej pamäti Slovákov a že sa to rovnako týka každej čiastkovej témy. Konštatovali tiež, že je významné, ako je tento v pravom slova zmysle zásadný, hoci kontroverzný, „komponent“ pamäti ich komunity v slovenskom historickom výskume spracúvaný a spracovaný oveľa slabšie, než iné, menej dôležité individuálne i inštitucionálne symboly národného spoločenstva. (Pritom – na rozdiel od mnohých iných osobností – je rovnako zásadný vo všetkých fázach, ktoré sú potrebné na komplexnú analýzu fenoménu spomínania: teda od úplného počiatku aktivít osobnosti až po ich najsúčasnejšie vnímanie a rovnako intenzívne cez všetky príslušné etapy a medziny ovplyvňujúce spontánne i riadené spomínanie). Zhodli sa v názore, že toto ich poznanie musí byť dostatočne presvedčivo analyzované v príspevku slovenskej súčasti pripravovanej medzinárodnej monografie.

Priebežné slovenské výsledky prezentované na uvedenom stretnutí, teda v podstate po dvoch tretinách doby riešenia grantového projektu, korešpondujú s definitívnym ustálením štruktúry a kapitol pripravovanej medzinárodnej monografie všetkých riešiteľov a s paralelnou podrobnejšou dohodou národných tímov o publikovaní spoločného výstupu (začiatkom r. 2016 v anglickom jazyku v Poznani, ďalšie podrobnosti a dohody okolo usporiadania textu, štruktúrálnej podobe publikácie a všetkých technických záležitostí v príslušných dokumentoch poľského vydavateľa textu – Univerzity Adama Mickiewicza v Poznani).

Podobu záverečného výskumu všetkých slovenských autorov

Tonková, M.: Slovenská súčasť medzinárodného projektu Sites of Memory: heritage of the Memory – memory of the Heritage (Hodnotenie výskumu – správa o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe)

i slovenského riešiteľského tímu ako celku, dokončovaného a realizovaného v priebehu roku 2015, predstavujú slovenskí riešitelia 3.-5. decembra 2015 v Bratislave na záverečnom pracovnom stretnutí všetkých riešiteľov a všetkých národných tímov.¹⁰ Zhodnocujú a reflektujú v nich súčasný stav celej témy, svoje výsledky a ich možný dosah pre základný i aplikovaný výskum v slovenskom dejepisectve i v teórii vyučovania dejepisu. V zhode s prvotnými zámermi sa však svoje témy pokúšajú zaradiť do širších stredoeurópskych súvislostí. Pripravili ich pre definitívne zaradenie do ambiciózneho medzinárodného výstupu celého projektu. Spomedzi viacerých chceme zdôrazniť aspoň niektoré závery (resp. skôr dimenzie konkrétnych záverov) celého nášho výskumu.

Chceme konštatovať, že vo výskume venovanom „*vyhl'adávaníu miest, kde sa kryštalizuje, a kam sa uchyluje pamäť*“ (Pierre Nora, Medzi pamäťou a históriou – problematika miest...) možno práve v analýze uchovaných spomienok na Andreja Hlinku a predstáv o jeho roli vo vývoji stredoeurópskeho slovenského spoločenstva veľmi špecificky a rozdielne hovoriť o etapách jeho uznávania až adorovania, etapách mlčania a etape „konca mlčania“ v inštitucionálnej a veľmi rozdielne v individuálnej (spontánnej) sfére pamäti.

Kým v „pamäti“ formovanej obcou profesionálnych historikov – dejepisectvom je jednoznačným medzníkom napríklad rok 1989 ako začiatok etapy „končiaceho mlčania“, a dôležité, hoci nerovnako silné medzníky,

10 *The 3rd (final) working seminar Sites of memory: Heritage of the memory – memory of the Heritage*, Bratislava 03.12.-05.12. 2015. In <http://www.memory-heritage.amu.edu.pl>

Tonková, M.: Slovenská súčasť medzinárodného projektu Sites of Memory: heritage of the Memory – memory of the Heritage (Hodnotenie výskumu – správa o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe)

vytvárajú roky 1918, 1938-1945, 1945¹¹, „systemizovaná pamäť“ tvorená (dejepisnými) učebnicami tieto medzníky v podstate opakuje v ešte rigidnejšom vyznení a (len zdanlivo) s oveľa zhubnejšími dôsledkami pre spomínanie národnej komunity hlavne v „etapách mlčania“ (vytváraní kontrapamäti), takmer diametrálne odlišné je spontánne spomínanie národného spoločenstva - zdá sa, že všetky uvedené (svojou podstatou prirodzene politické) medzníky strácajú v spontánnom spomínaní svoj význam.

Táto dichotómia resp. jej príčiny sú čiastočne reflektované už v príspevku o slovenskej historiografii R. Letza, ktorý však predovšetkým precízne analyzuje vývoj názorov na Andreja Hlinku tak v odbornom ako i v popularizačnom dejepise v celom kontexte historického vývoja od r. 1918 do súčasnosti, postupný prechod od národno-apologických interpretácií k interpretáciám, založeným na vecnej kritickej reflexii Hlinkovej osobnosti, zdôrazňuje však, že stále absentuje rozsiahlejšia kritická monografia o tejto osobnosti, ktorá by integrovala výsledky najnovších poznatkov.¹²

Náš výskum zároveň naznačil, že hoci zmeny v hodnotení Andreja Hlinku pri snahách o systémové formovanie myslenia detí a dospelých majú v zásade rovnaké etapy a medzníky ako medzníky písania o Hlinkovi v slovenskej historickej vede, „spor o Hlinku“ nadobudol vo vzdelávacom prostredí pozoruhodnejšie až bizarnejšie dimenzie. Svedčia o tom rozdiely medzi oficiálnymi textami školských učebníc, vzdelávacích pomôcok vydávaných v rokoch 1919-2013 a individuálnou pamäťou dospelých,

11 LETZ, Róbert. *The portrayal of Andrej Hlinka in Slovak Historiography* . 20s, rkp.

12 LETZ, Róbert. *The portrayal* , s. 20.

Tonková, M.: Slovenská súčasť medzinárodného projektu Sites of Memory: heritage of the Memory – memory of the Heritage (Hodnotenie výskumu – správa o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe)

ktoré napriek istej absencii relevantných prameňov možno objaviť v celom uvedenom období (istú výnimku prirodzene tvoria roky 1938-1945). Rozsiahla štúdia M. Tonkovej a A. Bockovej podrobne analyzuje vplyvy meniacich sa štátnopolitických doktrín na obraz Andreja Hlinku v dejepisnom učive.¹³ Upozorňuje však, že k výskumu dejepisných učebníc treba v budúcnosti jednoznačnejšie priradiť analýzu učebnicových textov príbuzných predmetov a zároveň sa paralelne snažiť o detailný (i regionálne poňatý) výskum ďalších faktorov dobového vzdelávania (meniace sa charaktery normatívov učebných plánov, rôzne školské viac či menej diktované „voľnočasové“ aktivity, aby sa zistila jednoznačnejšia rola iných vzdelávacích i mimovzdelávacích činiteľov na formovanie obrazu Andreja Hlinku u dospievajúcich. Autorky totiž upozorňujú na zjavnú, aj empirickým prieskumom verifikovanú popularitu Andreja Hlinku medzi mladými generáciami predprevratového i poprevratového obdobia paralelne fungujúcu aj pri minimálnych informáciách o jeho osobe získavaných z formálneho vzdelávania. (Otázkou z trochu iného zorného uhla tiež zostáva, do akej miery tento obraz formovala, podobne ako v historiografii, okrem ideologických faktorov napríklad slabosť slovenskej profesionálnej metodiky dejepisu.

Už spomenutý výskum R. Letza jasne naznačil, prečo Andrej Hlinka funguje ako miesto pamäti (*lieu de mémoire*) predovšetkým v kolektívnej pamäti slovenskej komunity katolíckeho vierovyznania. Výskum M. Viršinskej sa snaží podrobnejšie ukázať, že kňazská pozícia Andreja Hlinku bola v tomto

13 TONKOVÁ, Mária – BOCKOVÁ, Anna. *Andrej Hlinka and institutionalized memory forming II. – textbooks and education for the young generation*. 40s., rkp.

Tonková, M.: Slovenská súčasť medzinárodného projektu Sites of Memory: heritage of the Memory – memory of the Heritage (Hodnotenie výskumu – správa o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe)

kontexte síce rozhodujúcim ale zd'aleka nie jednoznačným resp. prvoplánovým faktorom. Pri procese zakotvovania jeho pamiatky v spoločenskom a historickom vedomí sa na jeho kňazskú funkciu vrstviли viaceré ďalšie okolnosti, ktoré hlavne v rokoch 1908 – 1938 z Hlinku vytvorili symbol nekompromisnosti a vernosti slovenskému národu, ale i symbol (zdanlivej) slovenskej nepoddajnosti (voči nepriaznivému osudu).¹⁴

Rozštiepenosť kolektívnej pamäti, spomínania (no i politik spomínania) na Andreja Hlinku v slovenskom prostredí riešil vo svojej štúdii P. Macho. Zdôvodnil, prečo na rozdiel od väčšinovej katolíckej populácie Hlinka v pamäti slovenských protestantov (evanjelikov augsburského vyznania) predstavuje negatívne Norovo „*lieu de mémoire*“, analyzoval, ako sa formovali kritické výhrady voči Hlinkovi a odmietavý postoj k jeho symbolickej pozícii „otca národa“ v radoch evanjelickej inteligencie už v čase Hlinkových súčasníkov a upozornil na jednotlivé (niekedy i skreslené) „stavebné kamene“ tejto až do súčasnosti a v súčasnosti sa diferentne budujúcej pamäti na Hlinku¹⁵. Podrobnejší parciálny výskum spresní, v akých segmentoch pamäti je negatívny obraz A. Hlinku uchovávaný a prípadne aktivovaný a takisto aké procesy, mechanizmy a komunikačné kanály prípadne médií, sa na kolektívnej pamäti spolupodieľajú. Ďalší výskum by mal aj detailnejšie odpovedať na otázky, ako sa meno tejto osobnosti premieta do topografie konkrétnych lokalít v minulosti a súčasnosti, resp. ako je

14 VIRŠINSKÁ, Miriam. *Shaping of collective memory for A. Hlinka in the cultural background of Slovak Catholics to 1938*. 20s., rkp.

15 MACHO, Peter. *Andrej Hlinka in the collective memory of Slovak Evangelics*. 20s., rkp.

Tonková, M.: Slovenská súčasť medzinárodného projektu Sites of Memory: heritage of the Memory – memory of the Heritage (Hodnotenie výskumu – správa o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe)

kolektívnou pamäťou vonkajšia topografia slovenského priestoru ovplyvnená, pričom jeho realizácia by si mala všímať predovšetkým tri charakteristicky rôzne typy lokalít, (mestá Trnava, Ružomberok, Liptovský Mikuláš) teda zohľadňovať náboženskú štruktúru slovenskej populácie i jej geografické rozmiestnenie. Autor však podčiarkujem že všetky tieto fenomény treba analyzovať a interpretovať komplexne a vo vzájomnej interakcii, nie jednotlivo.

Záverom možno konštatovať, že slovenskí účastníci projektu IVF SP 312 100 13 naplnili svoj počiatočný zámer – spracovať dostatočne silnú tému, ktorá by na príklade slovenského prostredia poukázala na všeobecnejšie mechanizmy a väzby vytvárania, formovania i deformovania kultúrnej pamäti jednotlivca i kultúrnej - spoločenskej pamäti širšej komunity, na vplyv spoločne zdieľaných emócií, na subjektívnu silu “prežitého” oproti sile “naučeného”. Potvrdenie (ale i čiastočné vyvrátenie) téz vyslovených na začiatku projektu vyústilo do predkladaného súboru pracovných štúdií vytvorených na základe nášho kolektívneho zhodnotenia výsledkov doterajšieho slovenského výskumu kolektívnej/sociálnej pamäti a tzv. miest pamäti i snáh o prekročenie jeho v súčasnosti existujúcich limitov; ich cieľom je bezprostredne poukázať na parciálne nedoriešené otázky slovenskej témy pričom sa zároveň, veríme, že dostatočne efektívne, zamýšľajú nad pôvodnou spoločnou otázkou celého projektu – ako pomocou štyroch rôznorodých tém jednotlivých národných skupín spoločne spracovať hlavnú tému celého projektu.

Tonková, M.: Slovenská súčasť medzinárodného projektu Sites of Memory: heritage of the Memory – memory of the Heritage (Hodnotenie výskumu – správa o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe)

Správu o vyriešenej vedeckovýskumnej úlohe posúdili:

Prof. Dr. Jaromir Jeszke, UAM Poznań

(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu., Wydział Pedagogiczno-Artystyczny w Kaliszu, Nowy Świat 28-30, 62-800 Kalisz, Prof.UAM Jaromir Jeszke, dr.hab.)

Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc,

(Filozofická fakulta Karlovy univerzity v Prahe, Ústav českých dějin, nám. J. Palacha 2, Praha 1)

Recenzie

Bystrický, Valerián: Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu. Bratislava : VEDA, 2014, 464 s.

Rec. Róbert Letz

V slovenskej historiografii existuje viacero autorov staršej, strednej i mladšej generácie, ktorí sa zaoberajú dejinami 20. storočia v širších súradniciach európskych a svetových dejín. Stačí, ak spomenieme diela Ladislava Deáka, Pavla Petrufa, Milana Krajčoviča, Slavomíra Michálka, Emílie Hrabovec, Dušana Segeša.

Významného slovenského historika PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc. môžeme zaradiť práve do tejto skupiny historikov. Dlhodobu skúma medzivojnové obdobie slovenských dejín v európskom kontexte. Jeho najnovšie dielo sa sústreďuje na problematiku zahraničnopolitických súvislostí vzniku Slovenského štátu. Táto problematika je dodnes iba torzovito spracovaná. Autor sa v nej nesústredil iba na udalosti, ktoré bezprostredne predchádzali vzniku Slovenského štátu, ale pokúsil sa o hlbší prienik do problematiky smerom k zásadnému zlomu – roku 1918. Je to dôležité z interpretačného hľadiska aj kvôli lepšiemu porozumeniu diania na Slovensku v Česko-Slovensku, v strednej Európe a v Európe v kritických rokoch 1938 – 1939.

Obdobiu 1918 – 1938 sa venuje najmä v prvej kapitole, kde analyzuje zahraničnopolitické úvahy koalíčných i opozičných politických strán. Ďalšie kapitoly diela sa už zameriavajú na dianie v rokoch 1938 – 1939. Autor logicky zameriava svoju pozornosť najmä na plány nacistického Nemecka, no chápe ich v kontexte spleťtých zahraničnopolitických vzťahov iných európskych

veľmocí či susedných krajín, kde rezonovala slovenská otázka. Autorovi sa podarilo vytvoriť zaujímavé dielo, ktoré prináša originálne pohľady na problematiku. To mohol dosiahnuť iba na základe dlhodobého archívneho výskumu domácich a zahraničných archívov a znalostí dejín európskej diplomacie.

Bystrický svojím výskumom dochádza k záveru, že slovenské politické elity mali iba veľmi slabé zastúpenie a skúsenosti v zahraničnej politike, čo sa intenzívne pociťovalo už počas 1. ČSR. Ich orientácia bola – až na niekoľko výnimiek (Milan Hodža, Štefan Osuský, Ivan Krno, Vladimír Hurban, Juraj Slávik) – väčšinou regionálna. Slovensko bolo súčasťou ČSR a slovenská otázka sa vnímala ako vnútorná otázka tohto štátneho útvaru. So slovenskou otázkou v zahraničí sa v 20. a 30. rokoch 20. storočia pohrávala najmä maďarská a čiastočne poľská iredenta, ktorá našla niekoľkých slovenských spolupracovníkov (napríklad Viktor Dvorčák, František Jehlička), ktorí tlmočili „vôľu národa“ nežiť v ČSR, ale stať sa súčasťou Maďarska alebo Poľska. Domáci slovenskí politici v diplomatických službách ČSR sa pohybovali v línii zahraničnej politiky štátu a osobitne nezdôrazňovali na medzinárodných fórach slovenskú otázku. Regionálna orientácia slovenskej politiky a chýbajúce skúsenosti a kontakty so zahraničnou politikou boli jedným z hlavných dôvodov, prečo slovenskí politici nedokázali včas a pružne reagovať a prečo sa tak ľahko poddali Nemecku (v zmysle spolupráce s ním).

Dielo obsahuje veľa nových faktografických poznatkov a na ich základe vytvorených interpretácií, ktoré sa týkajú niektorých aspektov nemeckej politiky voči ČSR a slovenskej otázke, postojov ústrednej vlády

Bystričský Valerián: Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu. (rec. R. Letz)

v Prahe a zahraničnopolitických aktivít politických strán, najmä Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Osobitne vyzdvihujem skutočnosť, že autor využil veľké množstvo faktografického materiálu a dokázal ho zapojiť do zmysluplného celku. Práca je prínosom pre hlbšie poznanie súvislostí a podmienok vzniku Slovenského štátu v roku 1939.

Róbert Letz

Autori

Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

PdF UK Račianska 59, Bratislava – katedra histórie

Doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc.

PdF UK Račianska 59, Bratislava – katedra histórie

PhDr. Ľudevít Hallon, CSc.

Historický ústav SAV, Klemensova 19 Bratislava (Dejiny vedy a techniky)

Mgr. Miroslav Sabol, PhD.

Historický ústav SAV, Klemensova 19 Bratislava (Dejiny vedy a techniky)

PhDr. Richard R. Senček, PhD.

Slovenská pošta a.s., Poštové múzeum Banská Bystrica

Mgr. Branislav Krasnovský, PhD.

PdF UK Račianska 59, Bratislava – katedra histórie

PhDr. Anna Bocková, PhD.

PdF UK Račianska 59, Bratislava – katedra histórie

PhDr. Mária Tonková, CSc.

PdF UK Račianska 59, Bratislava – katedra histórie

Mgr. Michal Ďurčo

Historický ústav SAV, Klemensova 19 Bratislava (Dejiny vedy a techniky)

Mgr. Ivana Višňovská

absolvent PdF UK Račianska 59, Bratislava – katedra histórie